Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VESTJYDSKE FORTÆLLERE

Forlaget Edithor

VESTJYDSKE FORTÆLLERE

Vestjydske fortællere 1997

Redaktion: Thyge Clausen

Omslag: Vester Havn i Nymindegab med esehuse og fjordkutteren V6 "Æ gaf"

Foto: Preben Palle, Varde

Sats og tryk: P. E. Offset & Reklame A/S

ISBN 87-984273-8-5

Forlaget Edithor
Tømrervej 9
6800 Varde
Tlf. 75 22 58 22

Indholdsfortegnelse

Forord 7

Poul Thaarup - Forstmand og naturforvalter 9
Palle Uhd Jepsen

Min bedstemors tro og overtro 29
P. Møller Hundebøll

Hjertingkanen 36
Lone Wiil

C.B.-Korpset i Varde 1940-45 39
Carl Emil Lauridsen

Holme Å 43
Lis Møller Hundebøll

Blomster fortæller 73
Poul Egedal Bennedsen

Operationen 79
Hans-Jørgen Eriksen

Glimt fra et vognmandsliv 100
Carl Emil Lauridsen

En skole og et hus runder de 100 år 105
Olaf Bak

Byrjargol - Vikingebåden i Fahl Kro Museum 111

En gammel vestjydsk dyrlæges liv og levned 113
C. F. Sørensen

Et syvmileskridt 123
Maren Hauberg Lorentzen, Manø

Stormflod 135
Carl Emil Lauridsen

Forord

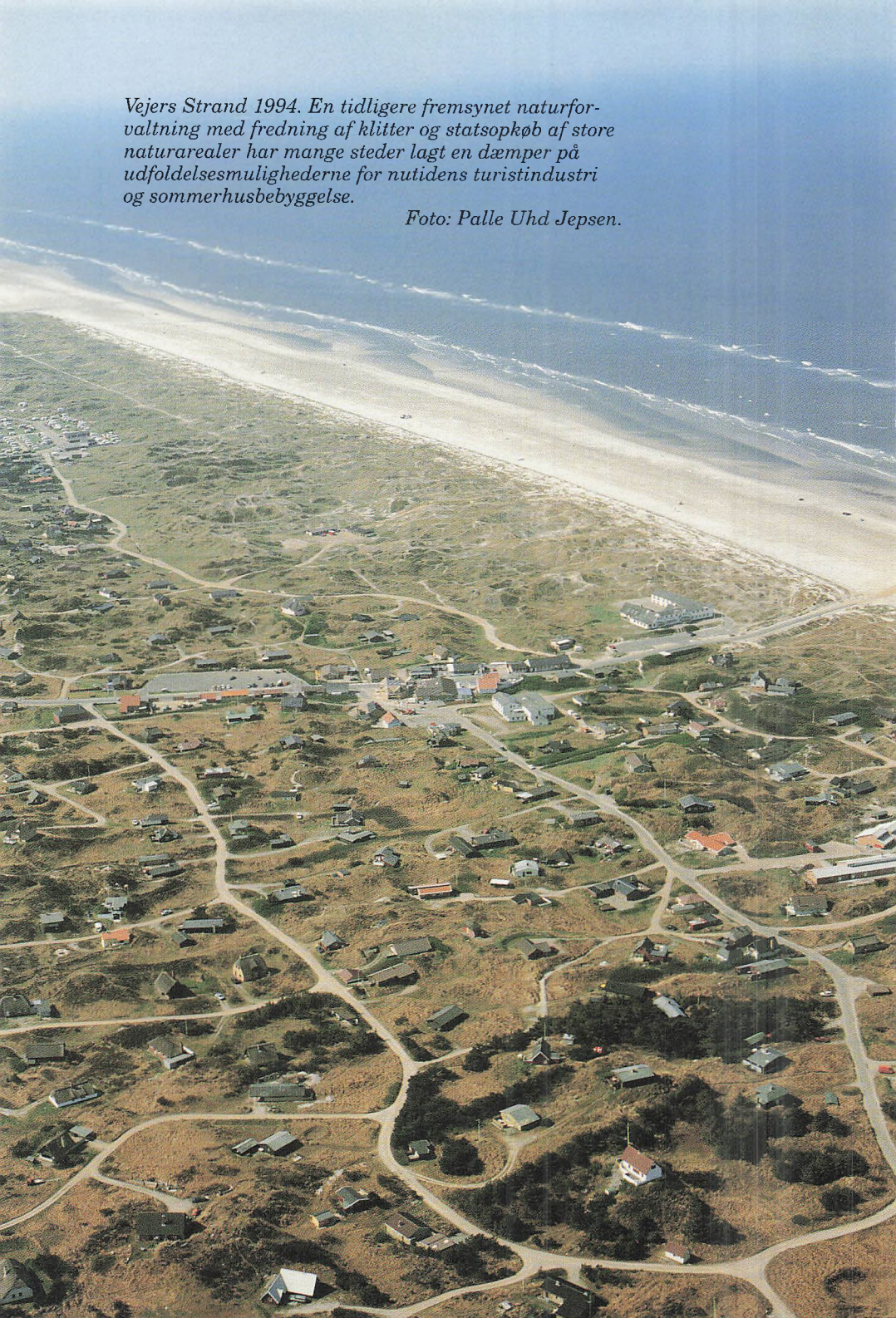
I sin fine bog, Dansk Vejr gjorde forfatteren Martin A. Hansen op med "den underlige romantiske idé", at folkekarakteren er et produkt af landets typiske natur - og da ganske særlig med "lidenhedsfilosofien" der vil fremstille os som et småfolk med en idyllisk folkekarakter, boende i sommerlige idyller. Men "i virkeligheden skulle man da tro", siger han, sjællænderen, "at den vidtåbne, skiftende himmel har kunnet fylde folkesjælen med mere dynamik end noget andet stort element i naturen, bortset fra havet", og han tilføjer at man da kunne rejse den "historiske påstand, at det just har været slettefolk og kystfolk, der har været de mest dynamiske i nordisk historie"

Om vi vestjyder, der roser os af "at have højt til himmel og langt til København", da tør regne os for at besidde større pondus, tungere gehalt end vore landsmænd på øerne, er nok næppe en logisk følgeslutning.

Men helt afvise at vestjydsk sind er formet af egnens strenge natur og dens barske udfordringer, kan man alligevel næppe; men vigtigere er det at egnens natur omvendt er blevet langt mere formet, ja ændret af dens befolkning end andre landsdeles gennem hedeopdyrkning, læplantningsarbejdet og ikke mindst klitvæsenets virke. Områder som sandflugten lagde øde, blomstrer nu i grøn frugtbarhed, og klitplantagerne har ikke blot standset sandet, men påvirket klimaet i gunstig retning.

Befolkning og natur - og samspillet mellem dem - det er det spændende emne for denne 1997 udgave af årbogen.

Her skal lyde en varm tak til bogens bidragsydere for det store arbejde de har ydet med de fængslende og dygtige bidrag til egnens og befolkningens signalement.

Vejers Strand 1994. En tidligere fremsynet naturforvaltning med fredning af klitter og statsopkøb af store naturarealer har mange steder lagt en dæmper på udfoldelsesmulighederne for nutidens turistindustri og sommerhusbebyggelse.

Foto: Palle Uhd Jepsen.

Poul Thaarup
- forstmand og naturforvalter

Af Palle Uhd Jepsen

Med en beretning af tidligere klitdirektør Poul Thaarup

Klitvæsenets sidste chef, klitdirektør Poul Thaarup døde i 1996 i en alder af 96 år. I hans efterladte papirer fandtes et håndskrevet, men ikke helt afsluttet manuskript til en skildring af hans virke som forstmand og naturforvalter i Vestjylland. Denne beretning, som jeg med familiens samtykke har redigeret med nænsom hånd, udgør artiklens hovedkapitel. Thaarup har tidligere skrevet om klitplantagerne i "Vestjyder Fortællere" (1979), hvor han også kom ind på Klitvæsenets og plantagernes vanskelige vilkår under besættelsen.

I nærværende beretning har Thaarup skrevet mere udførligt om blandt andet sandflugtsloven og dens konsekvenser for lodsejere, der havde arealer i klitterne, om en rejse til Grønland med forstligt sigte samt om valg af træarter i forbindelse med foryngelse af bjergfyrbevoksninger.

Artiklens sidste del omfatter en beskrivelse af landskabet i den vestjydske egn omkring Blaavandshuk, som det ser ud i dag, blandt andet som en konsekvens af de omfattende klitplantninger, der blev påbegyndt i forrige århundrede, samt af turismens indvirkning på naturen.

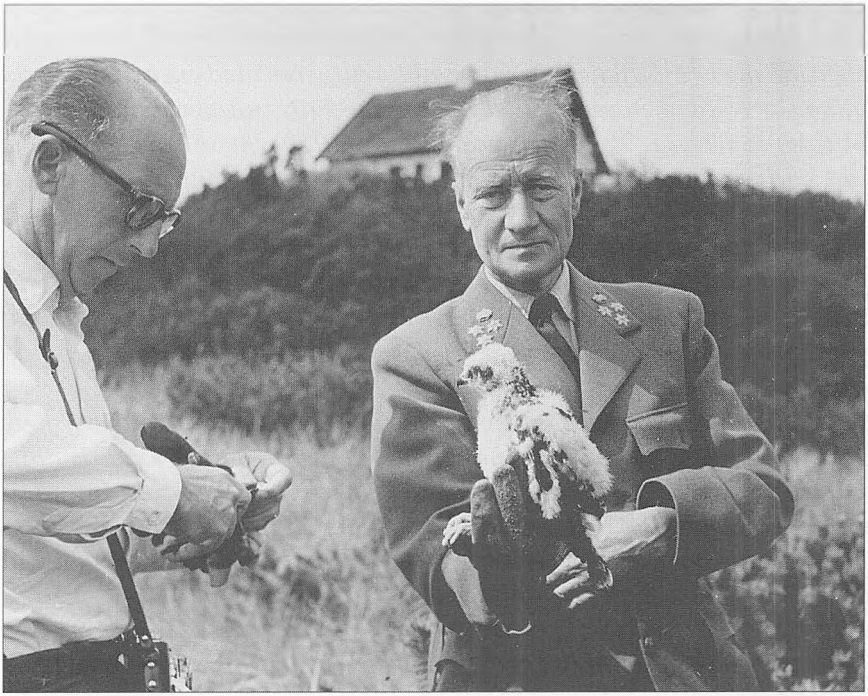
En lang og lykkelig tid

Således beskriver Poul Thaarup den periode, han var ansat i Klitvæsenet. Det var en tid præget af nytænkning. De store, massive bevoksninger af bjergfyr, der var plantet som pionertræ i klitter-

ne, var for en stor dels vedkommende tjenlige til foryngelse med andre træarter, der også kunne give en mere økonomisk produktion af gavntræ. Opgaven var at finde velegnede træarter, der kunne trives i den barske natur i Vestjylland. Samtidig skulle Klitvæsenets struktur og administration tilpasses en ny tid, hvor hensynet til plantagernes funktion som rekreative områder også skulle tilgodeses.

Poul Thaarup blev født i landsbyen Grove på Alheden i 1900, hvor hans far var præst. Det forblæste og øde hedesogn, hvor der dengang stadig fandtes store hedestrækninger, men hvor Hedeselskabet var i gang med opdyrkning og tilplantning af heden, har måske ubevidst vakt hans interesse for træplantning og skovbrug.

Thaarup fik embedseksamen som forstkandidat fra Landbohøjskolen i 1923, og i 1927 blev han ansat som assistent ved Klitvæ-

Klitdirektør Poul Thaarup holder unge af hedehøg, som ornitolog Finn Jensen forbereder sig på at ringmærke. Billedet er taget i 1957 af Merete Thaarup Jepsen.

senet. I 1930 blev han overklitfoged for Rømø og i 1940 udnævnt til klitinspektør og chef for Klitvæsenet. Stillingen blev senere ændret til klitdirektør. Embedet, der blev forvaltet fra Klitvæsenets domicil i Vejers, omfattede det administrative og forstlige ansvar for statens klitplantager langs den jydske vestkyst - inklusiv plantagerne på Rømø, Fanø - samt på Læsø. Desuden var administration af sandflugtsloven et vigtigt ansvarsområde.

Samtidig med, at Thaarup overtog ledelsen af Klitvæsenet, kom 2. verdenskrig, og under besættelsen slog tyskerne sig også ned i det vestjydske landskab. Afspærringer i klitter og plantager, anlæg af befæstede stillinger og almindelig chikane fra besættelsesmagtens side krævede store diplomatiske evner hos en ung, temperamentsfuld forstmand, der ikke så med milde øjne på tyskernes hærgen i naturen og deres undertrykkelse af den lokale befolkning. Et af midlerne mod tyskernes autoritære system var at udstyre Klitvæsenets forstlige personale med uniform, hvilket trods alt gav en vis myndighed til at varetage statens suveræne opgaver i klitterne. Efter krigens afslutning forestod der et stort arbejde med at få genoptaget sandflugtsbekæmpelsen og arbejdet i plantagerne.

Det har altid været kendetegnende for skovfolk at tænke i lange tidsperspektiver, idet den skov, man selv er med til at plante, som regel først vil blive til gavn for de næste generationer. Poul Thaarups fremsynethed omfattede dog ikke alene klitplantagernes drift. Han blev tidlig klar over, at det var vigtigt at sikre nogle af de mest unikke vestjydske naturområder for eftertiden, hvis de ikke alle skulle blive bebygget med sommerhuse.

Thaarup blev med sit arbejde en af pionererne indenfor moderne naturforvaltning, og han var blandt andet initiativtager til statens opkøb af store hede- og klitarealer til fredningsformål samtidig med, at han videreførte det arbejde, som hans forgængere satte i gang i begyndelsen af 1800-tallet, og som resulterede i, at de vestjydske klitlandskaber i løbet af et århundrede blev dækket af bjergfyrrens beskyttende tæppe.

Ved Poul Thaarups pensionering i 1970 blev Klitvæsenet nedlagt og opgaverne overført til Statsskovvæsenet. Klitvæsenets plantager og naturområder administreres i dag af Skov- og Naturstyrelsen.

Poul Thaarups efterladte beretning:

"De 30 år (1940-1970), jeg var leder af Klitvæsenet, har for mig været en lang og lykkelig tid med et godt forhold til mine underordnede, og - såvidt jeg selv har opfattet det - også til mine overordnede i Landbrugsministeriet.

Min indstilling til arbejdet har været bestemt af to interesser, dels den forstlige opgave med at finde de bedst egnede træarter, dels at administrere Klitvæsenet forsvarligt i økonomisk henseende.

Jeg lagde vægt på, at lønudgifterne til arbejdet i plantagerne blev betalt til rimelige priser og ensartet fra plantage til plantage, således at tillæg til faste akkorder og fastsættelse af nye lå på et passende niveau - også set fra arbejdernes side.

Økonomiske hensyn medførte dog også, at jeg måtte anbefale nedlæggelse af visse plantørstillinger ved sammenlægning af nærliggende plantager. Dette var muligt uden forringet ledelse af arbejdet, efter at plantørerne havde fået befordringsgodtgørelse.

Foruden administrationen af klitplantagerne varetog jeg i henhold til sandflugtsloven af 25. marts 1961 stillingen som klitdirektør, det vil sige overordnet klitmyndighed i Hjørring, Thisted, Ringkøbing og Ribe amter samt øen Rømø.

Arbejdet med fredning af klitterne har stedse interesseret mig meget. For det første er det jo en yderst særpræget natur at færdes i, og for det andet måtte man være meget optaget af, at dette stykke oprindelig natur ikke blev misbrugt til bebyggelse. En fredning af klitterne var nødvendig af hensyn til sandflugtens dæmpning især efter, at strømmen af turister til Jyllands vestkyst tog til. At fredningen af hensyn til sandflugtens dæmpning samtidig beskyttede store naturværdier, var naturligvis en - omend ikke ubetydelig - biting. Fra visse sider blev Klitvæsenets beskyldt for at bruge sandflugtsloven til naturfredningsformål, men dette var og er naturligvis ikke rigtigt.

Jeg var som assistent hos min forgænger, klitinspektør A.V. Pinholt, der var medlem af Folketinget, med til en mindre, men meget betydningsfuld ændring af den gældende sandflugtslov af 1867. Pinholt blev klar over, at den tiltagende bebyggelse i klitterne - ofte helt ud til strandbredden - måtte standses, både af hen-

syn til dæmpning af sandflugt og til den almindelige adgang til klit og strand.

Ifølge den gamle sandflugtslov af 1867 kunne Sandflugtskommissionen egenmægtig ophæve fredning af klitter, hvilket var sket adskillige steder navnlig i Hjørring Amt, men også i Ribe Amt, hvor et par store klitarealer var opkøbt til spekulation i sommerhusgrunde.

I tillæg til sandflugtsloven af 11. maj 1935 blev strandbredden og klitterne - havklitterne - i de fire vestjydske amter samt på Rømø fredet, således at fredningen ikke kunne ophæves. Endvidere kunne fredning af klitter andre steder kun ophæves med klitinspektørens samtykke. Dette var som allerede nævnt et meget betydningsfuldt tillæg til den gamle sandflugtslov, som det sikkert kun lykkedes at få gennemført på grund af Pinholts indflydelse i Folketinget. Det voldte vist en del vanskeligheder at få de såkaldte borgerlige partier (Venstre og de konservative) til at acceptere lovtillægget. Nok især Venstre, der i Vestjylland havde mange vælgere, som også var klitejere, og som regnede med i fremtiden at kunne sælge sommerhusgrunde. Jeg husker, at Pinholt engang sagde, da lovtillægget blev behandlet i Rigsdagen: "Nu har jeg gået hele vinteren og dæmpet sandflugt på Rigsdagen". Daværende formand for Naturfredningsrådet, højesteretssagfører Ejvind Møller, udtalte, "at det tjente Pinholt til uvisnelig hæder, at han fik det (lovrevisionen) gennemført". Han tænkte naturligvis først og fremmest på de naturværdier, der på den måde blev bevaret.

I forbindelse med moderniseringen af andre love ønskede Landbrugsministeriet i 1954 også sandflugtsloven revideret, og der nedsattes et udvalg med repræsentanter for Klitvæsenet, Amtsrådsforeningen, sognerådene, landboforeningerne, husmandsforeningerne og Danmarks Naturfredningsforening. En embedsmand fra Landbrugsministeriet var formand for udvalget.

Med de politiske vanskeligheder i erindring i forbindelse med behandling af sandflugtsloven, var jeg ængstelig for, at en ny behandling af sandflugtsloven kunne føre til en slækning af klitfredningen og en formindskelse af Klitvæsenets myndighed. Dette blev heldigvis ikke tilfældet. Under et af udvalgets første møder fremkom tanken om at gøre behandlingen af de fredede klitter til

Gæsterne samles til Thaarups årlige kronvildtjagt i Vejers Klitplantage, 1969. Klitdirektøren ses (nr. to fra højre) i samtale med daværende amtsmand Å. J. Bach, Ringkøbing.
Foto: Palle Uhd Jepsen.

en ren statsforanstaltning. Dette frarådede jeg, idet Klitvæsenet efter min mening ville stå stærkere overfor angreb på og utilfredshed med fredningen og dens forbud mod bebyggelse, når de lokale myndigheder, det vil sige amtsråd og sogneråd, som hidtil gennem sandflugtskommissionerne deltog i opgaverne. Udvalget var enig med mig heri.

Under lovforslagets behandling i Folketinget ændredes dette på visse punkter, hvor man syntes, at ejendomsretten blev gået for nær. Især fra partiet Venstre kom der nogen kritik. Folketingsmand Jens Sønderup udtalte blandt andet, at klitdirektøren blev en slags nådigherre for klitområderne. Dette var naturligvis overdrevet, og klitdirektøren bevarede i hovedsagen den myndighed, han hidtil havde haft. Jens Sønderup var i det hele taget en stor modstander af fredning - ikke mindst naturfredning. Dette kom også tydeligt frem i det første fredningsudvalg, der nedsattes for Ringkøbing og Ribe amter, forårsaget af, at et større klitareal nord for Nr. Lyngvig Fyr var ved at blive solgt til tyskere, der ville udnytte det til bebyggelse. Kun en mindre del af arealet var fredet i henhold til sandflugtsloven. Salget blev forhindret ved, at staten købte arealet til fredning.

Behandlingen af sandflugtslovens bestemmelser for de fredede klitter nærmest havet - de såkaldte havklitter - gav anledning til mange sager, især angående sommerhuse, der lå indenfor det fredede område, og derfor blev omfattet af sandflugtslovens bestemmelser. Udvidelse og ombygning kunne ikke ske uden Klitdirektoratets godkendelse. Da disse huse lå så fordelagtigt nær stranden, måtte man regne med, at de sandsynligvis aldrig ville blive opgivet af ejerne, men stadig blive vedligeholdt. Jeg tog derfor straks det standpunkt at tillade mindre forbedringer, som ikke væsentligt ændrede husenes udnyttelsesværdi, og som ikke blev udført med materialer, der havde længere holdbarhed end de, hvoraf husene var opført (for eksempel ikke murede ændringer af træhuse). Efterhånden måtte også bygningsmyndighedernes tilladelse indhentes til mange af ændringerne.

På lovens grund kunne man have nægtet enhver ændring af husene. Jeg forestillede mig gerne sådanne sager set fra ejernes side, og mange af de ønskede ændringer var ganske betydnings-

løse sandflugtsmæssigt set, og det var jo en sandflugtslov og ikke en naturfredningslov, jeg administrerede. Jeg forstod udmærket ejernes reaktion på pludselig at miste den fulde råderet over deres ejendom.

Jeg tillod aldrig ændringer af et sådant omfang, at huse på nogen måde kunne udnyttes erhvervsmæssigt. Nedbrændte huse kunne ifølge loven genopføres på samme sted i den oprindelige stil. Min behandling af disse sager har så vidt jeg ved været lempeligere end naturfredningslovens behandling af lignende sager blandt andet indenfor strandfredninger.

Jeg mener, at mine dispensationer har været rimelige og passende imødekommende overfor ejerne, og det var mig en tilfredsstillelse, at en embedsmand i Landbrugsministeriet, der havde med Klitvæsenets sager at gøre, udtalte, at jeg havde behandlet disse spørgsmål på en god og fornuftig måde. Det betød en del for mig, at jeg i sin tid havde oplevet de politiske vanskeligheder i forbindelse med sandflugtslovens ændring, og jeg ønskede ikke at udfordre lodsejerne mere end højst nødvendigt.

Mit arbejde i klitplantagerne

Som forstmand måtte plantagernes behandling og drift naturligvis have min særlige interesse, dels ud fra min kærlighed til naturen, dels for at gøre alt for at udnytte mulighederne for at få det økonomisk bedste resultat ud af de bedste dele af plantagerne. Disse arealer var overvejende tilplantet med bjergfyr, som trængte til at blive forynget. Der var få steder plantet andre nåletræer som sitkagran, ædelgran og skovfyr, som gav et fingerpeg om, hvilke træarter, der kunne benyttes på steder, hvor jordbundsforholdene var passende gode. Dette kunne i de fleste tilfælde ses på bjergfyrrens udvikling, og det var dernæst meget vigtigt at finde de bedst egnede provinienser (afstamninger, forf. anm.). Jeg var klar over, at dette måtte spille en stor rolle under de særlige naturforhold i klitterne, og der blev derfor gennem årene anlagt mange proviniensforsøg. Det første var et forsøg med skovfyr, som blev udplantet i Bordrup Klitplantage i samarbejde med den senere professor ved Landbohøjskolen, C.A. Jørgensen, der som ung

magister blev antaget som Klitvæsenets konsulent i plantesygdomme i 1927. Det var samtidig med, at jeg selv kom til Klitvæsenet.

C.A. Jørgensen blev min gode ven igennem alle årene. Han var en overordentlig dygtig person med en udpræget praktisk sans. Professor Jørgensen var en stor hjælp for mig i mange retninger ikke mindst på grund af hans store viden om forstpatologi og klogskab på mange andre områder. Han er den blandt mange mennesker, som min stilling bragte mig i forbindelse med, som jeg savner mest.

Forsøg med træplantning i Grønland

C.A. Jørgensen var meget optaget af forholdene i Grønland, hvor han var med til at fremme dyrkning af vinterfoder til de mange får, som i hårde vintre kunne omkomme i massevis. Desuden fik han anlagt forsøg med træplantning i Grønland. Han skaffede træfrø fra nordlige områder i Norge og Sibirien, og i 1959 var jeg med ham i Grønland. Vi arbejdede begge manuelt med gravning af plantehuller og plantning. Det var en herlig tid i et land, som betog en med sin særlige skønhed. Især erindrer jeg de spejlblanke fjorde med drivis, hvor isen kunne komme og forsvinde igen i løbet af få timer. Vi boede på landbrugsstationen, som lå i nærheden af Julianehåb. Det var meningen her at oplære unge grønlændere i fåreavl og dyrkning af vinterfoder.

Den sibiriske lærk voksede bedst og syntes at kunne trives. Nogen stor produktion kunne man selvfølgelig ikke vente, men hegnspæle til indhegning af dyrkede arealer kunne man dog nok få ud af det. Der var god brug for indhegninger mod de mange løsgående får. Forsøget med træplantning måtte desværre senere opgives.

Klitplantagerne i 100 år

I 1953 havde træplantningen i klitterne 100 års jubilæum. I den anledning skrev jeg bogen: *Klitplantagerne 100 år efter plantningens begyndelse*. Klitvæsenets historie var tidligere beskrevet af klitinspektør J.P.F. Bang, og min bog behandlede fortrinsvis plan-

tagernes daværende tilstand samt de seneste års resultater og erfaringer med dyrkning af forskellige træarter. En del arealer i plantagerne var velegnet til skov især på steder, hvor et tyndere sandlag dækkede over gammel agerjord ofte af god bonitet. Bogen, der var illustreret med fotografier fra plantagerne, blev bekostet og udgivet af Landbrugsministeriet, og jeg havde den glæde, at den overfor mig blev rosende omtalt af professorerne Grøn og Carl Mar. Møller.

Klitplantningen havde i tidens løb været udsat for en del kritik både fra forstlig og naturfredningsmæssig side. Man mente, at træplantningen var urimelig og nytteløs på de ufrugtbare jorder, og at bjergfyrplantagerne skæmmede landskabet. Efter at Landbohøjskolens skovbrugsprofessorer i 1932-33 havde haft en ekskursion med de forststuderende til Thisted Amts klitplantager, kritiserede professor Grøn i pressen (Politiken), at der få år tidligere var købt et meget stort klit- og hedeareal ved Lild vest for Bulbjerg, og at en tilplantning her var ganske meningsløs. Jeg fik senere naturfredet en del af arealet, som lå nærmest kysten. Resten blev tilplantet og ville trods alt yde en produktion af mindre gavntræ og brænde samtidig med, at plantagen kunne give en arbejdsplads for den stedlige befolkning. Det bliver naturligvis altid en underskudsforretning for staten, men en hjælp og værdi for den pågældende egn.

Når man ser på den enorme udvidelse af sommerhusbebyggelsen, som finder sted for tiden, tror jeg, at statens besiddelse af de store klitarealer er af stor værdi for naturens bevarelse, selv om de er tilplantet. En del arealer fik jeg dog naturfredet, især i Thisted Amt, hvor overklitfoged A. Rasmussen tog initiativet hertil. Han fik også erhvervet det store reservat mellem Hanstholm og Klitmøller og indbragte sig derved stor fortjeneste. Rasmussen var en meget dygtig og initiativrig mand og en værdifuld medarbejder for mig.

Tidligere i klitplantagernes historie havde man omkring 1900 og de følgende 10-15 år købt meget store klitarealer, der ofte var beliggende helt ud til havet og alt for ringe til at bære en trævækst. Plantning er kun muligt, når man kommer 1-2 km ind i land, bortset fra særlige tilfælde, for eksempel ved nordvendte kyster i Thisted Amt.

Af sandflugtsmæssige grunde var træplantning ikke nødvendig for at holde på sandet bortset fra nogle meget store og særligt udsatte klitområder - for eksempel vandreklitten, Bordrup Sande i Bordrup Klitplantage.

Da A.V. Pinholt blev klitinspektør i 1926, blev der igen købt en del arealer, men både overklitfoged Rasmussen og jeg søgte at få grundlaget for erhvervelserne ændret, så der fortrinsvis blev købt arealer, hvor der var mulighed for, at en plantage kunne opnå en rimelig udvikling. Klitinspektør Pinholt var da også indforstået hermed, men som politiker og mangeårig medlem af Folketinget var han udsat for et vist pres fra nogle vestjydske kommuner til at købe klitarealer til beplantning. Såvel købesummerne som mulighederne for lokal beskæftigelse ved tilplantning havde lokal interesse. Således købtes et større areal mellem Stenbjerg og Hvidbjerg Klitplantage, men det blev aldrig tilplantet. Jeg mindes ikke nogen kritik fra lokal side herover. Senere fik jeg arealet pålagt fredning i henhold til naturfredningsloven. Havde staten ikke købt arealet, var det sikkert blevet bebygget med sommerhuse. Således endte den oprindelige hensigt om tilplantning af et dertil uegnet klitområde med en naturfredning af stor værdi ikke mindst på grund af arealets størrelse og beliggenhed helt ud til stranden.

Efterhånden kom der i sommertiden så mange mennesker til Vesterhavet og klitplantagerne, at det blev nødvendigt at tage hensyn hertil både med anlæg af veje og stier og ved valg af træarter. Navnlig hvor folk kom mest, blev der, hvor det var muligt, plantet løvtræ. I flere tilfælde fik jeg ført veje gennem plantagerne til stranden med tilskud fra Vejfonden og anlagt parkeringspladser.

Kortlægning af klitplantagerne

Da jeg blev ansat som assistent ved Klitvæsenet i 1927, fandtes der ingen egentlige skovkort over plantagerne. Alt hvad der var til rådighed var nogle matrikelkort, der for nogles vedkommende var forsynet med årstal for tilplantningen. Dette var et højst utilstrækkeligt materiale at arbejde med for administrationen, og jeg

foreslog derfor klitinspektør Pinholt, at der blev fremskaffet nye kort over plantagerne samt en oversigt over, hvad der fandtes af bevoksninger med de forskellige træarter, altså rigtige bevoksningskort. Samtidig kunne man udarbejde en oversigt over arealernes bonitet i tre hovedafdelinger, nemlig: 1) arealer, hvor trævæksten burde bevares længst muligt af hensyn til dens betydning for sandflugtens dæmpning for eksempel på de store vandreklitter; 2) arealer, der kunne bære skov af skovfyr, contorta (klitfyr) og lignende; og 3) arealer, hvor der kunne gro mere fordringsfulde træarter som sitkagran og ædelgran. Pinholt gik straks ind på forslaget. Til arbejdet med at inddele plantagerne i de tre afdelinger udnævnte han overklitfoged Rasmussen, klitplantør Bruun og mig. Senere blev der ansat en forstkandidat til at udarbejde de nye kort.

Det lykkedes efterhånden på denne måde at få en oversigt over plantagernes areal med hensyn til bonitet og bevoksning. Hertil kunne knyttes bestemmelser om plantagernes foryngelse samt hvilke træarter, der skulle benyttes. Dette var et stort fremskridt for administrationen, som hidtil intet andet havde haft at holde sig til, end hvad der gemte sig i hukommelsen. Dette havde da også været nogenlunde tilstrækkeligt blandt andet på grund af bevoksningernes ensformige bjergfyr, men kortene var nødvendige, når foryngelsen skulle påbegyndes og eventuelt fremskyndes. Hele dette registreringsarbejde var meget omfattende for de ca. 50.000 ha, og det tog adskillige år.

Ved driften af klitplantagerne gennem hugst og genplantning er arealernes bonitet afgørende, også hvis man ønsker detaljerede regnskabsoplysninger. Dette ønskede jeg netop at få, blandt andet fordi klitternes beplantning, som allerede nævnt, ofte blev kritiseret som urimelig og kostbar. Jeg fandt det derfor rigtigt og i høj grad ønskeligt at få en oversigt over fordeling af udgifterne til den opnåede dæmpning af store klitområder samt udgifter til de arealer, der kunne bære skov.

Det har derfor undret mig og i høj grad skuffet mig, at Skovstyrelsen ved overtagelsen af Klitvæsenet i 1970 ganske kasserede den af mig foretagne kortlægning og i stedet inddelte plantagerne efter beliggenhed af veje og lignende, hvilket efter min mening er

højst upraktisk og regnskabsmæssigt besværligt, men sådan inddeler man altså statsskovene.

Nogle betragtninger over valg af træarter

Klitplantagernes arealer er - som følge af sandflugt - så afvekslende med store klitpartier, lave, fugtige arealer samt arealer, hvor sandet dækker gammel agerjord af god bonitet, at en inddeling efter mulighederne for trævækst er nødvendig.

Klitplantagerne har tidligere, set med den forstlige sagkundskabs øjne, været betragtet som en misforståelse uden udsigt til andet end et elendigt bjergfyrkrat. Denne indstilling har dog nok med tiden ændret sig, efterhånden som det er blevet klart, at der på ca. 10.000 ha af plantagearealerne kan blive god skov (bedre end statens hedeplantager), samt at der på ca. 13.000 ha kan vokse skov af blandt andet skovfyr og contorta, der må betragtes som værnskov til glæde og nytte for den stedlige befolkning og de mange turister, som i dårligt vejr ofte søger ind i plantagerne, hvor der er læ for den stride vind. Denne del af plantagerne bør efter min

Thaarup på feltarbejde i Grønland sommeren 1959. Lærkeplanter slås ned i sneen i den intermistiske planteskole ved Upernaviarssuk.

mening bestå af en blandingsskov af skovfyr, eg og birk, der giver et smukt og tiltalende skovbillede, som det ikke vil kræve mange udgifter at vedligeholde, idet skovfyr og eg kan opnå en høj levealder, og birk villigt forynger sig ved selvsåning på steder, hvor fugtighedsforholdene er passende. Hvis man ikke vil plante en sådan skov, kan man på disse halvdårlige boniteter benytte contortafyr, hvorved der vil kunne udvindes en del småt gavntræ, eventuelt papirtræ, hvortil træarten er velegnet.

Med hensyn til plantagernes drift og foryngelsen af de store klitarealers bjergfyrbevoksninger var valget af den næste generations træarter, som nævnt, uhyre vigtigt. For en stor del kunne dette ses af de tidligere plantede bevoksninger af blandt andet sitkagran og skovfyr, som stedvis trivedes udmærket, men man anede ikke, hvorfra frøet til disse bevoksninger var kommet. Det var derfor nærliggende at prøve at finde provinienser, der kunne vokse bedre. Navnlig for skovfyr var det tydeligt - og desuden almindelig kendt - at denne træart var meget følsom overfor flytning fra et voksested til et andet.

Det var tydeligt, at skovfyrren måtte blive en betydelig del af næste generations træarter, og de første proveniensforsøg blev derfor anlagt allerede i 1927-28, dels med afkom af ældre bevoksninger i klitplantagerne, dels med provenienser fra Skandinavien og Skotland. Også hos contortafyr, ædelgran og sitkagran var de rette provenienser af stor betydning, og for disse træarter gennemførtes også forsøg, oftest med medvirken af Statens Forstlige Forsøgsvæsen. Af klitplantagernes regnskaber kan det i øvrigt ses, hvilke provenienser, der gennem de seneste år blev anvendt ved næsten alle nykulturer.

Et landskab der forandredes

Den, der første gang besøger Vestjylland og oplever hav, strand, klit, hede og plantage, vil måske opfatte landskabet som oprindelig, vestjydsk natur. Som det fremgår af Poul Thaarups skildring og af klittens historie i øvrigt, er en sådan opfattelse kun delvist rigtig. Landskabet er - på trods af sin barskhed og til tider ugæstmildhed - i høj grad præget af menneskets aktive indgriben i en

dynamisk natur, som tidligere i senmiddelalderen var forarmet af sandflugt, der ødelagde landsbyer, kirker, gårde og marker og dermed livsgrundlaget for en hårdfør befolkning af fiskerbønder.

Oksby Sogn var nok den del af egnen, der var hårdest ramt af sandflugten, selv om det ifølge den ældste kendte beretning fra 1340 også gik voldsomt ud over Aal, Henne og Lønne sogne.

Situationen i Oksby Sogn er omtalt i en matrikelbog fra 1661, hvor man kan læse: "*Denne By er meget fordærvet af Sand, saa deres Engbjerring fordærves, dog staar de for deres fulde Landgilde, som ej haves*". Den sidste bemærkning henviser til, at bønderne ikke længere var i stand til at betale skatter og afgifter. Matriklen fortæller videre: "*Deres Fædrift have de vesten og norden omkring iblandt Sandbakkerne, bestaar mest af Lyng, Halm og nogle Græsflader. Sognet er et Sand og Vandfuldt Sogn der omkring, hvorpaa Flyvesand gør stor Skade paa dens Agre Tid efter anden, da Sandet det flytter sig, saa at de have maattet flytte baade Hus og Gaard, saa vel som Kirken for nogle Aar siden*".

Dæmpning af sandflugt og den efterfølgende træplantning i klit og på hede var nødvendig for store dele af den vestjydske befolknings fortsatte eksistens. Indsatsen var et pionerarbejde, der krævede en umenneskelig arbejdsindsats, som man i dag vanskeligt kan forestille sig.

I dag er klitplantagernes skovbillede i høj grad præget af andre træarter end bjergfyr. Træarter som klitfyr (contortafyr), skovfyr, østrigsk fyr, ædelgran, eg, birk og bøg kan mange steder trives som anden eller tredje generation i plantagerne.

Det fremgår af Thaarups beretning, at der fra tid til anden blev rejst kritik af klitternes tilplantning. Man mente, at det var en unødvendig og kostbar foranstaltning, der ikke tjente naturbeskyttelsens sag. Set i bekvemmelighedens bakspejl kan man i forbindelse med nogle plantageanlæg være tilbøjelig til at tilslutte sig de kritiske røster. Tilplantningerne var ikke alle strengt nødvendige af hensyn til sandflugtens dæmpning. Man må imidlertid se sagen i et bredere tidsmæssigt og historisk perspektiv. Fra politisk side var det både af hensyn til sandflugtsdæmpning og lokal beskæftigelse som hovedregel en forudsætning for statens opkøb af hede- og klitarealer, at de blev tilplantet. I dag må man trods

Poul Thaarup sammen med sønnen Erik under jagt i Vejers Plantage, 1969.
Foto: Palle Uhd Jepsen

alt erkende, at statens arealopkøb i høj grad har været medvirkende til, at store områder har kunnet friholdes for sommerhusbyggeri og andre anlæg i det åbne land.

Det er næsten umuligt en stille sommerdag på heden, i klitten eller på stranden at forestille sig Vestjylland under sandflugtens hærgen, men det er dog her, man skal søge initiativet til pionerarbejdet i vestjydske klitter.

Vestjydsk natur på tærsklen til det 21. århundrede

Det er en kendsgerning, at turismen og turisterhvervet spiller en væsentlig rolle i Vestjylland og for mange kystkommuners økonomi. Det er også en kendsgerning, at sommerhuse og andre turistanlæg i årenes løb har beslaglagt store naturområder og kulturpåvirkede, åbne arealer. Udviklingen har desuden medført, at mange tidligere bæredygtige lokalsamfund er blevet helt afhængige af et meget konjunkturfølsomt turisterhverv. Planlæggerne har ofte set bort fra, at turismen skal integreres i et velfungerende lokalsamfund for på længere sigt at kunne tilbyde besøgende gode oplevelser samt opretholde en bæredygtig økonomi. Fremtidens udfordring for politikere og andre beslutningstagere vil være at finde en balance mellem hensynet til de tilbageværende uerstattelige naturværdier og turisme.

I en interviewundersøgelse blandt sommerhus- og campingturister, der netop er blevet gennemført i forbindelse med en turistanalyse i Blaabjerg, Blåvandshuk og Varde kommuner (det såkaldte *Eksempelprojekt nr. 9* iværksat af Miljøministeriet), var det ikke uventede resultat, at over 50% af turisterne lagde stor vægt på naturoplevelser samt på beskyttelse af planter og dyr. Turisterne var for hovedpartens vedkommende desuden enige i, at turistudviklingen skal ske under hensyntagen til naturen. Det er tungtvejende udsagn, som bekræfter, at en aktiv beskyttelse af landskabelige og kulturelle værdier, som oprindeligt tiltrak turister, er en forudsætning for en bæredygtig turistudvikling. Det er også vigtigt at være opmærksom på, at mange turister og fastboende i stigende grad opfatter dominerende og støjende aktiviteter i naturen som en forringelse af oplevelsesværdien.

I egnen mellem Skallingen og Ringkøbing Fjord vil der fortsat være store muligheder for uforglemmelige naturoplevelser. Øst for hav og klit ligger heder med frodige kær og lavvandede søer flettet ind mellem vidtstrakte klitplantager. Tidligere magre landbrugsarealer, der nu benyttes som øvelsesområder for forsvarets enheder, er groet til med græs og krat. Nogle steder har lyngen bredt sig, hvor der for år tilbage græssede kvæg og får eller blev dyrket korn og roer.

Syd for Blaavandshuk danner kysten en harmonisk bue - Esperancebugten - ned langs Skallingens forblæste halvø med klitter langs Vesterhavet, og mod øst strækker marskens flade landskab sig ud til vaderne i Ho Bugt.

Nordpå under Blaabjergs mørke, skovklædte skråninger ligger et stort, fladt, dyrket land, hvor tidligere Vestjyllands største sø, Fiil Sø, bredte sit 3.000 ha store vandspejl omkranset af rørsumpe, fugtige enge og kær. Den sidste fredede rest af Fiil Sø - Fidde Sø - ligger nedenfor Kløvbakken på vejen til Henne Strand. Kløvbakkens skrænt dannede i sin tid søens nordlige bred. Fra dette udsigtspunkt har man forår og efterår mulighed for at opleve vældige flokke af gæs, der benytter Fidde Sø som rasteplads om natten.

Klitplantagerne rummer også rester af egnens oprindelige egeskov ved Kærgaard og Blaabjerg. Plantagerne dækker tilsammen et areal på omkring 10.000 ha, og forsvarets øvelses- og skydeterræn med Kallesmærks Hede omfatter yderligere ca. 7.000 ha. Klitplantagerne og de åbne heder huser landets største bestand af kronvildt. Kronvildtet bredte sig til Vestjylland fra østjydske distrikter efterhånden, som plantagerne i Midt- og Vestjylland voksede op. Kronvildtet ses kun lidt i landskabet. I dagtimerne opholder de sig mest i plantagernes trygge tykninger, og først omkring eller lige efter solnedgang finder de ud på omkringliggende heder, græsarealer og dyrkede marker for at søge føde. Den opmærksomme naturiagttager kan dog være heldig at observere kronvildt flere steder i terrænet. Den bedste måde er at køre en morgen- eller aftentur ad de mindre veje i områdets vestlige del. Et godt sted for kronvildtobservation er fra vejen øst for Grærup Langsø.

Mine egne indtryk fra egnen har jeg sammenfattet i bogen *Vestjyske billeder*, som udkom i 1996. Det er en symfoni af hav, sand og blæst, den store stilhed, som man stadig kan opleve, samt horisontens uendelighed over havet. Det er også billedet af stille sommerdage med havblik og dovne bølger i tindrende sollys eller kontrasten hertil en vinterdag, hvor man står i den yderste klitrække og kæmper for at holde sig oprejst mod vindpresset fra en storm, der pisker ind fra havet og sender hvirvlende skumflager og røgvand gennem luften, mens forrevne skyer haster ind over landet. Da fornemmer man havets kraft, der forenes i kæmpemæssige brådsøer og en voldsom brænding over kystens sandrevler.

Billedet kan også være en varm sensommerdag på Skallingen med blomstrende hindebæger, hvor man fornemmer kulminationen af årets produktive højsæson før efterårets storme og piskende regn. Uforglemmelig er også klitlandskabet nord for Blåvand Fyr, Hornsbjerge, der rummer en vildhed, oprindelighed og overvældende storhed, som nutidens menneske måske ubevidst søger eller savner. En fornemmelse af tid og rum, som forstærkes af et evigt skiftende lys over havet, og brændingens symfoni, der spænder over hele klaviaturet fra storm til stille.

"Ved et overfladisk blik kan den vestjyske natur virke robust og upåvirkelig af menneskets aktiviteter, men selv om den efterlader dette indtryk og i øvrigt af ydre er voldsom, barsk og til tider ugæstmild, så er naturens indre væsen uhyre sårbart og følsomt". (fra Vestjyske billeder, 1996).

Den hvide havklit med bevoksning af hjælme.
Foto: Palle Uhd Jepsen

Min bedstemors tro og overtro

Træk fra almueliv i 1920'erne

Af P. Møller Hundebøll

Hvad er tro, og hvad er overtro?

Jeg ved, at min nu afdøde bedstemor ville have protesteret mod en sådan opdeling af hendes tankesæt.

Men – der er vel ingen af os, der venter fremmede, fordi hanen galer udenfor døren, – det gjorde bedstemor! Og hvis hendes næse samtidig kløede, kunne hun endda forudsige, at det var nysgerrige gæster, der ville komme til huse.

Bedstemor var en kvinde af almuen, – altså af jævn dansk bondeslægt.

Som ung havde hun lært syning. I flere år, inden hun blev gift med min bedstefar, gik hun rundt til gårdene og syede. Hun må have haft godt med arbejde, for hun havde tilsidst to medhjælpere med.

Der var travlhed på gården, når syersken kom. Konen og pigerne skulle have nye kjoler, manden nye skjorter og drengene solide vadmelsbukser.

Det hele skulle helst klares på tre-fire dage.

Min bedstemor var lille og spinkel af vækst. Hun havde et godt håndelag for alt husligt arbejde, så hun kunne overkomme meget. Hun var mild, livlig og meget snakkende.

Hendes tankesæt var dybt forankret i Indremissionen, – den Indremission, der for en menneskealder siden var stærkt udbredt i store dele af Vest- og Midtjylland, – og som nok var noget væsensforskellig fra Indremissionen af i dag.

Den måde, bedstemor levede sin kristendom på, viste dog også tydelige spor fra Pietismen (med sin synds- og skyldfølelse) – og

desuden en god portion af en gammel almuetro, der har rødder helt tilbage i det nordiske hedenskab.

Jeg var hjorddreng hos mine bedsteforældre i to somre i mine drengeår og kom derfor til at kende bedstemors levemåde og tankesæt ret godt.

Hun var ikke et hængehovede, men hun levede efter sin tro.

Bedstefar var plantør ved en af de mange vestjydske hedeplantager. Det havde hans far (altså min oldefar) været før ham. Ja, han havde plantet plantagen på 2-300 td. land og senere solgt den til et aktieselskab.

Både oldefar og bedstefar har deres mindesten for hedeopdyrkning i Kongenshus Mindepark.

Plantør svarer nogenlunde til skovfoged; men mange af dem har – eller havde i alt fald dengang – ingen kontantløn.

Bedstefar fik ingen løn, – men med stillingen fulgte brugsret til en lille ejendom på en 16-17 td. land grå sandjord + 3 td. land eng ned til et åløb og desuden lidt mose og kær. Der fulgte en ret god beboelse med, og denne herlighed havde han så rente- og skattefri. Det var lønnen. Ja, så kunne han jo selv tage del i fældningen og tjene sin akkordløn som skovarbejderne, hvis han ville det. Lidt tjente han ved kørsel af træ i plantagen med de to russerheste: Lise og Hans.

Vi levede sparsommeligt. Middagsmaden var på de fleste af ugens dage: kartofler opstuvet i kærnemælkssovs! – og dertil stegt flæsk. Flæsket kunne nogle dage ombyttes med frikadeller, men kærnemælkssovsen og de opstuvede var fast.

Jeg tænke ikke dengang over, at det kunne være anderledes, – og sundt må det have været: bedstefar blev langt over de firs og bedstemor fireoghalvfems.

Er der for resten nogen af jer, der har smagt kærnemælkssovs? Ikke! Så er I gået glip af noget!

Bedstemor tog varsel efter mange af døgnets og årets begivenheder.

Vi havde en sort jagthund, »Dagge«. Den var min tro følgesvend og gode kammerat.

En måneklar høstnat blev vi vækket af dens langtrukne tuden ude på gårdspladsen.

»Nu vil der nok snart dø én i nabolaget«, sagde bedstemor.

Det gjore et stærkt indtryk på mig.

Også hundens mere dagligdags adfærd var indrulleret i varslingstjenesten. Spiste den for eksempel græs, ville natten eller dagen derpå give regn.

Var det katten, der satte sig op ad et træ og rev med kløerne i barken, kom der blæst.

»Æ kat rywer op te blæst«, hed det.

Fløj hønsene op i træer, op på kornlæs eller på taget af udhusene, ja, så var det også tegn på, at blæst var i anmarch. – Ja selv krig kunne hønsene spå – nemlig når én af dem gik rundt med strå i næbbet! – Nå heldigvis kunne det jo da være i et helt andet land.

Mens vi er ved fuglene...

Om foråret, når storken ventedes, var vi meget spændte på, om fjerdragten var snavset. Så ville vi få en våd sommer. Var den derimod ren, blev sommeren tør.

I tordenvejr måtte der ikke være ild på komfuret.

Jeg kan ikke bestemt huske hvorfor, men jeg tror, at det var noget med, at lynet kunne føle sig tiltrukket af ilden, – de var jo af samme element!

Engang fandt jeg en tordensten (forstenet søpindsvin). Min lille kære bedstemor forklarede mig, at korsmønstret, den havde, skyldtes, at lynet havde ramt den!

Jeg kunne også selv komme til at gøre noget, som bedstemor så visse tegn og varsler i. En sommermorgen havde hun kaldt mig op til dagens gerning. Jeg skulle i engen med køerne før davre (vor betegnelse for morgenmad).

De fem køer var koblet sammen, og jeg var med trækkende reb i hånden på vej ud af gårdspladsen.

Det må vel have været det fine vejr! Jeg begyndte i alt fald på en sang. Pludselig kommer hun løbende, min lille vævre bedstemor – hun var dengang over tres. Og så fik jeg at vide, at man aldrig måtte synge, før man havde fået noget at spise.

»Den, der synger fastende, må græde inden awten«! – Ikke noget med skæld-ud. Kun venlig – alvorlig – bestemt.

En anden ting, der også ville ende med gråd, var, hvis man kom til at spilde salt, for eksempel ved at vælte saltkarret på bordet.

»Li' så manne saltkorn, du spilder, li' så manne tårer ska' du græd' inden awten«! Der var dog vistnok noget med, at man kunne imødegå skæbnen ved skyndsomst at kaste nogle saltkorn over skulderen.

Engang overraskede bedstemor mig i færd med at kravle ind ad køkkenvinduet, hvad der vel ikke var noget usædvanligt for en dreng i 10-12 års alderen.

»Dreng dog, – det må du skam ett! Den der kravler ind ad et vindu', blywer alder større end han er!«

Når man nu i forvejen var lille af vækst, var dette jo uhyggelige perspektiver...

Blandt mit daglige arbejde var også det at hjælpe bedstemor med mange små gøremål.

Alle kender vel her knebet med at hjælpe fejeskarnet over en dørtærskel. – Men min lille bedstemor belærte mig alvorligt om, at det måtte man aldrig gøre, – for så fejer man lykken fra sig.

Hjalp jeg med at dække bord, måtte jeg passe på, at en kniv ikke kom til at ligge med æggen opad. Det betød nemlig ufred i huset! Dog, – dette sagde hun ikke til mig. Sådan noget måtte nemlig ikke engang tænkes muligt i hendes hjem.

Derfor sagde hun: "Så skærer de små engle deres ben, når de flyver hen over bordet."

Jeg måtte også passe på, at to knive ikke kom til at ligge overkors, så ville der ske en ulykke i nærheden.

Mens vi er ved borddækningen...

Selvfølgelig måtte der ikke sidde tretten til bords, når vi havde gæster. Nej, for så ville en af selskabet dø, inden året var omme.

"Ringede" det for hendes øren, var der nogen, der snakkede om hende, – godt eller ondt, som det nu var højre eller venstre, det ringede for. Kunne hun gætte hvem – ved i en fart at tænke på en hel del muligheder – holdt "ringningen" op, hvis hun kom til at tænke på den rette.

Blev man foræret en blomst, skulle man ikke sige tak, for så groede den ikke videre. Man måtte altså på anden måde give udtryk for sin taknemmelighed.

Tabte man ved bordet et stykke brød, og det kom til at ligge med smørsiden nedad, fik man ikke noget nyt tøj det første år.

Spejle skulle man helst gå langt udenom. Et ituslået spejl betød ulykker i syv år.

Vi begyndte aldrig på noget nyt arbejde på en mandag (for eksempel roelugning, tørveskæring, høslet eller kornhøst). Det ville bare bringe uheld. Ikke engang en tabt nål samlede min lille bedstemor op på en mandag (det ville medføre, at man var i uheld hele ugen), – men man kunne til nød med en fod skubbe den ind under et møbel til næste dag.

Nej, - man skulle aldrig friste skæbnen...

Bedstemor var i høj grad skæbnebunden. Bondealmuens skæbnetro: "Det sku' no så'n wær!" var som en surdej podet i hende fra barnsben og havde gennemsyrnet hele hendes tankesæt og væremåde.

Bedstemor tog alt som Guds gaver. Hun behandlede alle tilskikkelser derefter, – og takkede for dem!

Intet måtte gå til spilde, men på den anden side skulle gårdens folk og fæ hver for sig have, hvad der var fornødent.

Dyrene var personificerede, – meget mere end bondens dyr er det i dag. Hver ko havde sit navn. Jeg husker: "Hvidsken" – den hvide, "Skimmel" – den skimlede, "Rødtop" – den røde, "Broget" – den brogede, "Stjan" – rød, med en hvid blis i panden, og "Gamle" – fortrækkeren i koblet, gråhvid af farve.

Vi levede med i vore dyrs sorger, glæder og smerter, og græd oprigtigt, hvis én af dem døde.

Bedstemor kunne ikke tænke sig at spise blodpølse eller blodbudding fra slagtegrisen. – "Nej, for i æ blod er æ dyrs sjæl!" – Blodet blev derfor altid hældt ud.

Fra årets gang husker jeg:

"at en kold maj ville give et varmt logulv",

"at når rønnebærrene er røde, så er middagssøvnen øde",

"at man aldrig må plukke den sidste frugt fra et træ, så bliver der for lidt næste år."

Bedstemor kendte også mange af de gamle husråd mod sygdomme og utøj.

Jeg havde dengang en hel del vorter på min venstre hånd.

En dag betroede hun mig, at dem kunne hun godt hjælpe mig af med, men – jeg måtte ikke fortælle det til nogen!

Nej, jeg skulle nok tie stille!

En augustaften, månen var i aftagende, kaldte hun så på mig. Hun stod med et stykke saltet flæskesvær i hånden.

Det gav hun mig, og jeg fik besked om at gå ud på gårdspladsen. Her skulle jeg vende vorterne mod månen og så stryge dem med sværet. Samtidig skulle jeg hviske: "Når du (månen altså) no gor væk, (den var jo i aftagende), så ta' mi' vorter mej"! – Så skulle jeg grave flæskesværet ned, så ingen fandt det.

Noget må jeg nok have gjort forkert, for vorterne gik først væk flere år efter. Jeg havde den gang vor hund, "Dagge" mistænkt for at have gravet sværet op – den skurk!

Mens vi er ved augustaftenerne...

En sådan aften var vi på vej hjem fra et besøg hos min onkel, der var gift med mine bedsteforældres ældste datter. Klokken har nok været mellem 22 og 23. Vi havde en ca. 2 km at gå – over en å, gennem "Vesterplantagen" og ad en marksti.

Vi så så mange stjerneskud. Jeg spurgte nok min lille bedstemor – som for mig at synes dengang, næsten var alvidende – hvordan det mon kunne være. Og så fortalte hun historien om "Skt. Laurentii Tårer":

"Helgenen Sankt Laurentii's mindedag er den 10. august. Sankt Laurentii led martyrdøden ved at blive brændt på en gloende rist. Under den gruelige proces randt hans tårer ustandseligt. Han græd ikke for sin egen skyld – men for menneskeslægtens og Kristi lidelses skyld. Det var en overnaturlig gråd, for tårerne randt af sig selv og var ham til stor lindring; og efter sin død vedblev han at have den gave at kunne græde flere dage i træk for Kristi og vor skyld, og sagnet, som er affødt af legenden om ham, siger, at så længe Sankt Laurentii fælder tårer fra sin himmel, så længe vil vi kunne se de mange stjerneskud i august-måneds-nætterne."

"For at vi kan huske på at leve et kristeligt liv", føjede lille bedste til.

Nå, men tilbage til "medicina praktica"...

Lige ved plantørboligen lå planteskolen – et mindre jordareal godt skærmet mod blæsten af store hvidgraner. Her blev de små skovplanter sået og priklet.

Når vi på varme sommerdage lå og lugede mellem disse planter,

var vi tit plaget af nogle små blodsugende fluer. Vi kaldte dem for "gnavpander" – nok fordi panden på os var det sted de mest hjemsøgte.

Også denne plage kendte bedstemor råd for. Blev de for slemme, hentede hun en flaske med tyk kamferolie. Så fik vi det smurt på tindingen. Kamferlugten kunne "gnavpanderne" åbenbart ikke goutere. Nu holdt de sig på afstand.

Hovedpine kurerede hun med koldt vand.

En klud dyppet i et fad koldt vand lige fra brønden i gården blev lagt på nakken; hænderne og håndleddet godt ned i fadet, – så forsvandt selv den kraftigste hovedpine.

Bedstefar var ikke så tung i gemyttet. Han elskede at fortælle om sine drengeår som hjorddreng på de jydske heder.

"Rundt om på heden", fortalte han, "havde hjorddrengene gamle "træ-træsko" stående med "kopis" (urin fra køerne)". Blev en hjorddreng nu bidt af en hugorm, løb han, alt hvad han kunne til det nærmeste depot, drak af den oplagrede medicin og smurte noget på hugsåret."

Bedstefar påstod, at denne kur havde reddet mange hjorddrenges liv.

Fyrre år er gået. – Hvad jeg her har fortalt, er ikke drengens tanker om tingene. Dengang levede jeg i nuet.

Nej, det er den voksnes erindringsglimt i et forsøg på at give et kulturbillede videre, før det er for sent.

Sådan't vil jo vanskeligt kunne opleves i dag.

Hjertingkanen

Af Lone Wiil, Hjerting

Som redaktør af lokalavisen Hjerting Posten får jeg kendskab til mange ældre vestjydske personligheder, som kan fortælle om både deres egen barndom og ungdom - og om spændende oplevelser og personer, de har mødt eller hørt om.

Jeg har valgt at fortælle om Hjertingkanen, den specielle båd, som Hjertingfiskerne brugte ved landing af fiskefangsten, som skulle hentes fra de større bakkebåde, der lå på reden ud for Hjerting Badehotel.

Hjertingkanen var så fladbundet, at den kunne gå helt ind til stranden.

Navnet "kane" er et udtryk, man før brugte om flade, lave pramme med et lille spejl over vandlinien. De blev lavet af tømrersvende på Fanø og blev brugt til fiskeri i det nordlige vadehav.

Hjertingkanen eller dorrien havde en skydende stævn, høje sider og et smalt agterspejl, og så var den sejlførende.

Under et interview med Poul Ulrik Mortensen fra Hjerting, fortalte han: - "Sidst i 30´erne var der ikke ret mange Hjertingkaner tilbage her i Hjerting - en 13-14 stykker tror jeg. Som børn lånte vi dem, når vi var på Langli for at grave orm".

Ideen til hjertingkanen, "æ kåne", havde Kristian Hunderup med sig hjem fra New Foundland. Han havde sejlet i sine unge dage som tømmermand, før han kom hjem og bosatte sig i Hjerting i 1870´erne. Bådtypen havde han set hos franskmænd og spaniolere, som brugte den ved New Foundland, hvor de pilkede torsk. Op til 80 torsk kunne de fange på en dag. De blev så saltet ned.

Hjerting fiskerne sejlede derop i det tidlige forår og kom hjem sent om efteråret, når stormene startede.

Kanen havde latinersejl

Kristian Hunderup bosatte sig i det, der nu hedder Jon og Dittes Hus. Der begyndte han at bygge bådene efter sin hukommelse. De var klinkbyggede, hvilket betyder, at plankernes kanter overlappede hinanden og blev holdt sammen af gennemgående nagler, der klinkedes, d.v.s. blev slået flade indenbords. Materialet var kalmar fyr. For- og agterstævn var ligesom kanterne af selvgroet egetræ. Siderne havde lidt runding udad og temmelig meget fald.

Bådene var ikke så store. Den længste planke, bundplanken, var 13 fod, for skulle den være længere, blev træet betydeligt dyrere. Midtskibs blev der lavet sænkekød, og masten sad helt forrest. Båden kunne roes med fire årer, men som regel brugtes kun to. Sejlet var et såkaldt latinersejl, et lille kinesisk inspireret sejl, som var let at sætte op og tage ned.

Landgangsbåde

- Den fladbundede hjertingkane kunne "svejes ud" (vippes ud) i vandet, men vi børn fik forbud mod det, da det sled for meget på bunden. Vi skulle rulle den ud med rullerne, og det var meget mere besværligt, fortæller Poul Ulrik Mortensen.

Hjertingkanerne brugtes som landgangsbåde, når fiskene skulle hentes ind fra de større bakkebåde, som lå på reden ud for Strandpromenaden - og til at transportere bakkerne med liner og kroge med sandorm ud igen til bakkebådene. Der skulle tre liner til hver bakke, som indholdt 600 kroge. Bakkerne blev forberedt af esepigerne, som redede linerne ud, gravede sandorm og satte dem på krogene, så de var klar til næste fisketur.

Hjuleren

I 1914 solgte Kristian Hunderup sit hus til Jens Madsen (Dittes far) og flyttede fra Hjerting. Inden da, havde han oplært karetmager Anders Jensen, kaldet Hjuleren, i kanebygningens kunst. Håndværket blev videregivet til Hjulerens søn, Aksel "Hjuler" Jensen, som igen oplærte sin søn, Arne "Hjuler" Jensen, der døde i 1995. Og her slutter så kæden.

Hvis man i dag gerne vil studere en hjertingkane på nært hold, hænger der en på Hjertingpubben Ship Inn.

Værkstedet hvor Hjertingkanen blev fremstillet

C.B.-Korpset i Varde 1940-45

Af fhv. vognmand Carl Emil Lauridsen, Varde

Efter 9. april 1940 blev der til hjælp for politiet oprettet et korps af værnepligtige C.B.-betjente. Korpset skulle hjælpe politiet med at kontrollere mørklægningen. Det skulle medvirke ved åbningen af de i byen oprettede offentlige beskyttelsesrum og være med til at overvåge luftrummet over Varde og varsle om fremmede fly. Korpset blev dog også brugt til alm. politimæssige opgaver.

Vi blev indkaldt i maj 1940. Da vi var flest, talte korpset i Varde 35 mand. Der blev udbetalt en mindre løn. For gifte var den på 6,60 kr. for otte timers vagt, for ugifte var det 5,50 kr. For fire eller seks timers vagt var betalingen noget mindre.

Vore uniformer var blå, og vi var udstyret med knippel, hjelm og gasmaske. For de fleste var det aften- og natarbejde, så at vi kunne passe vort almindelige arbejde. Vagterne begyndte ved mørkets frembrud, og i hold på otte til ti mand skulle vi patruljere for at kontrollere om cykel- og billygter var blændet ned samt at mørklægningen af vinduerne var i orden.

Et andet hold på seks mand mødte til vagttjeneste på politistationen, som var på rådhuset. Vagtlokalet var i de kontorer, som Lokalhistorisk Arkiv i dag har. De sidste par år var kommandocentralen flyttet ned i kælderen under Varde Bank, hvor der også var fine lokaler til ledelsen.

Tjenesten for de seks mand var opdelt på den måde, at to blev sendt på patruljetjeneste. En mand blev sendt op i kirketårnet, hvorfra han skulle melde om overflyvninger. Tre mand passede telefonerne i vagtlokalet, hvorfra der var forbindelse til brand-, rednings- og rydningstjenesten. Fra vagtlokalet gik der også en direkte linie til hovedkommandocentralen i Kolding, hvor alle indløbne oplysninger blev samlet.

Når der var fest eller baller ude i landdistriktet, hvor ro og orden skulle opretholdes af landbetjentene, så var det ret almindeligt, at de kom ind i vagtlokalet og bad om at få en C.B.-betjent med ud for at hjælpe med at kontrollere mørklægningen. Derfor blev C.B.erne populært kaldt "Føl". Det var interessant at iagttage, hvorledes landbetjentene ved deres blotte tilstedeværelse fik alting til at glide.

Under en øvelse kom overbetjent Christensen og bad om at blive kørt til Sdr. Kro i Sønder Varde. Her var der oprettet et nødlazarat, som skulle inspiceres. Turen derud foregik på motorcykel, og som et led i øvelsen var der ved viadukten over banen lavet en interimistisk bro af store bjælker tværs over vejen. Det var en ret høj forhindring at komme over, så føreren af motorcyklen satte farten op, og i et stort hop fløj de over broen. Overbetjenten røg højt op i luften, men landede heldigvis på sædet igen. På vej tilbage foretrak overbetjenten dog at stå af og gå, da de kom til broen ved viadukten.

I 1943 begyndte de amerikanske bombemaskiner at komme ind over landet midt på formiddagen, hvilket medførte, at C.B.-betjentene straks skulle møde til tjeneste. Jeg var på formiddagstur med gods fra DSB, da varslet lød. Jeg kørte ind i gården ved Centralhotellet og fik hesten sat på stald. Så meldte jeg mig på vagtlokalet og blev straks sendt op i kirketårnet.

Jeg havde ikke været der ret længe, før bombemaskiner kom ind over byen, hvilket jeg meddelte kommandocentralen. Efter at den første bølge var passeret, kom der en enkelt maskine i meget lav højde, og pludselig troede jeg, at de kastede bomber ude over engene. Det var dog ikke bomber, men to mand, der sprang ud med faldskærm. Dette blev meldt til kommandocentralen. Men vagtmesteren bad mig gemme meldingen til senere. To biler kørte ud mellem Janderup og Billum, hvor jeg havde meddelt, at de var landet. De to flyvere blev samlet op, og via Sverige kom de til England.

Under krigen var der mange tyverier i kirkerne. Tyvene var ude efter kirkesølvet. En aften blev hele styrken indkaldt, og i hold på to blev vi kørt ud til kirkerne, hvor vi gik til næste morgen kl. 7 uden at fange nogen tyveknægt.

Det var en streng tid med både arbejde og vagter, men vore dag-

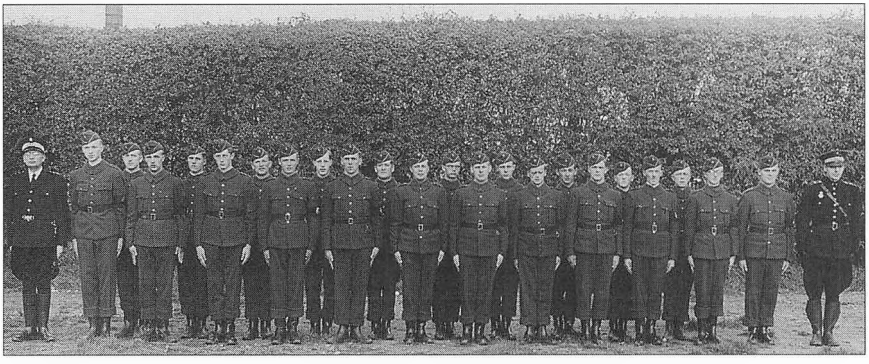
lige ledere, politiassistent Bagger Christensen og politifuldmægtig Schlanbusch var meget dygtige og forstående, når vi ud over det almindelige C.B.-arbejde holdt øvelser i politiarbejde så som færdselskontrol, arrestation og afspærring. Vi kom også på marchture og holdt øvelser i brug af gasmasker.

En formiddag skulle vi på marchøvelse ud til Blaksmark kro. På kroen var der en halv times kaffepause, og bagermester Jæger Pedersen skulle komme med brød til kaffen. Men på vej til kroen passerede bageren kolonnen, og hesten blev så bange, at mand, vogn og brød havnede i grøften, så vi fik kun kagekrummer til kaffen.

Da politiet blev taget af tyskerne i september 1944 opstod der en ubehagelig situation: Skulle C.B.-korpset også interneres? Nervøsiteten var stor, da vagtholdet skulle møde om aftenen. Det var derfor en stor lettelse, at der fra civilforsvaret kom meddelelse om, at C.B.'erne blot skulle passe deres arbejde, og derved blev det resten af besættelsestiden.

Den 5. maj blev jeg indkaldt til vagttjeneste, da flere af korpsets medlemmer var med i modstandsbevægelsens arrestationsgrupper, som skulle ud for at arrestere danskere, som havde samarbejdet med tyskerne. Vagten var imidlertid meget rolig, for flyveraktiviteten var indstillet, og i løbet af et par dage ophørte vagttjenesten.

Efter en måneds tid blev vi kaldt sammen for at aflevere vor udrustning og uniform. Fem års streng, men spændende C.B.-tjeneste var dermed forbi.

C.B.-korpset's parade på markedspladsen i Varde under besættelsen.

Holme Å

Småt og stort langs

Holme Å

før og nu

Af Lis Møller Hundebøll

Denne beretning om Holme Å, der slynger sig gennem det vestjydske land, er ikke blot et spændende stykke naturhistorie, men ikke mindre også kulturhistorie gennem skildringen af de mennesker og skæbner som har udfoldet sig langs dens bredder. Med den glædelige interesse og omsorg man idag viser vore vandløb, er beretningen endnu mere fængslende end da artiklen, her let forkortet, blev bragt første gang i 1982.

Der er skrevet om mange af Danmarks vandløb. Om den længste å, om den mest vandrige. Om den mest giftige; måske også om den dybeste, den smukkeste, osv.

Der er skrevet om de vestjydske åer: Store å, Skjern å, Varde å, Sneum å og den gamle grænse, Kongeåen.

Derimod har jeg ikke kunnet finde ret meget om Holme å.

Maleren A. Brix Thomsen fra Ansager har fundet den. På Helle plejehjem findes en smuk samling af hans malerier fra Starup sogn, malet i tresserne. Heriblandt tre med motiver fra Holme å.

Holme å har sit udspring i Gispel mose i Bække sogn. Herfra fortsætter den nærmest i vestlig retning gennem Lindknud, Vester Starup og Øse sogne til den udmunder i Varde å. Den er 45,4 km lang, heraf er de 40,7 km amtsvandløb.

Den afvander et opland på 156 km^2 fra udspring til Hostrup. Herfra ledes de 98% af vandet i en kanal til Karlsgårde sø og derfra - tillige med det resterende åløb på 2% + tilløb - ud i Varde å (omtales senere).

Til sammenligning er "hele" Varde å, fra udspring omkring Randbøl til udløb i Ho bugt, 100 km. Danmarks længste å, Gudenå

er 160 km, den vandrigeste, Skjern å, 90 km, Vidåen, der er 65 km, afvander et areal på 1275 km2.

Holmeådalen ligger mellem Varde å i nord og Sneum å i syd. Alle disse vestjydske åer har deres udspring nær den midtjydske højderyg.

Grindsted og Grene å danner tillige med Donslund å og Ansager å, Varde å. Det er også Varde å, at Holme å udmunder i tæt ved Sig, nord for Varde. Den gamle handelsby er jo netop vokset op omkring vandvejen her. Åen, hvis løb igennem byen endnu i dag er frit ved den lille havn. Herfra løber den bredt og fladt mod vest, under den i sin tid meget omdiskuterede Tarphagebro, bygget i 1939. Den giver i dag Vardes smalle, krogede gader god aflastning for den gennemgående trafik, tillige med den nyligt anlagte ringvej øst om byen.

Salomon J. Frifeldt beskriver det således: "Der strømmer sindig tænksom en bugtet å gennem brede engdrag ud mod Ho bugt. På åbredden inde i landet, hvor der var nogenlunde tryghed for stormfloder og fribyttere, fik byen sin plads. Byens navn er Varde".

Varde ås udløb er frit i Ho bugt, der er ingen sluse til regulering af tidevandet, som ved andre vestjyske åudløb. Engen omkring dette tragtformede udløb kaldes: Klægflækningen.

Holsted å indmunder i Sneum å tæt ved Bramming. Sneum å udmunder i Vadehavet syd for Esbjerg. Her føres den gennem Sneum sluse i diget lige nord for St. Darum.

Vandløbenes vandføring vil i det enkelte vandløb variere, dels med årets nedbørsmængde i det pågældende afvandingsområde, dels med årstiderne. Den vil være størst i tiden november-marts, mindst i tiden juni-september.

Ved et vandløbs vandføring forstås den vandmængde, der pr. tidsenhed passerer tværsnittet af vandløbet. Det måles i liter pr. sekund= l/sek. Ribe amts tekniske forvaltning har været så venlig at oplyse mig nedenstående om Holme å:

	1981	1982
Middel vandføring	3007 l/s	2690 l/s
Maksimum vandføring	7344 l/s	6970 l/s
Minimum vandføring	2018 l/s	1410 l/s

Ovennævnte tal er for Holme å ved Hostrup.

Arkæologiske og historiske fund omkring Holme å er ikke væsentligt forskellige fra dem, der mange steder er beskrevet om de øvrige vestjyske åer. De skal derfor kun kort skitseres:

Holme å er et vestligt afløb fra den sidste istids gletcher. Isen dækkede kun delvis Jylland til en linje fra Bovbjerg over Viborg til Padborg. Ådalen består således af morænedannelser, skubbet frem af bræen. Den er senere dækket med sand. Selve åen menes tidligere at have været langt mere vandrig.

Landet var efter istidsperioderne dækket af store vildtvoksende skove. Efterhånden blev disse udryddet, idet menneskene drev rovdrift på dem, ligeledes hærgedes de af ukontrollerede ildebrande. Træet anvendtes til byggemateriale, til brændsel, såvel i husene som til produktioner, som f.eks. jernudvindingsprocesser.

Hvor skovene blev udryddet, tog sandfygningen uhindret fat. Den efterlod inderklitter og flyvesandsbakkeøer.

I dette golde sand kunne næsten intet gro - bortset fra lyngen. Den fik på sin vis også stor betydning. Den kunne anvendes til brændsel, til at bygge huse af og tække huse med og delvis som kreaturfoder. Men det var en meget fattig befolkning, der måtte nøjes med lyngens udbytte. I august-september finder vi i dag lyngblomstringstiden smuk, når dens lilla "tæppe" lyser i solen; men resten af året var lyngtæppet mørkt, sortbrunt. – Farven deprimerende, som dens udbytte. Ildebrandene var hedebondens store frygt!

Liv har altid været og er afhængig af vand.

Det var derfor naturligt, at vandløbene tiltrak menneskene. Jordbunden i ådalen var mere frugtbar og åen gav mulighed for fiskeri. Her kunne – som i dag – fiskes skaller, gedder, foreller, som kunne veje op til flere kilo. Her var laks, ål og aborrer, afhængig af årstiderne.

Vidnesbyrd om beboelser lang tid tilbage findes i utallige fund af mere eller mindre velbevarede gravhøje og grave i egnene langs åen. Stor rovdrift på disse begravelser med deres gravgods er dog drevet af de såkaldte "Vorbassedrenge" i årene omkring 1900.

Det kan godt lyde inkonsekvent, men selv om Vestjylland var dækket af det sparsomme lyngskjold, var og er det dog den del af Danmark, hvor der falder mest nedbør. Men, de sandholdige agre er som en si – regnen skyller lige igennem! Til gengæld har der – i

hvert fald op til vore dage – ikke været langt ned til grundvandet, og der har været nok af det.

Når vandet sivede gennem lyngskjoldets rødder og affaldsdele, medtog det syrer herfra. Derved dannedes den såkaldte sand-al. Den er i fast form hård og uigennemtrængelig for vand og planterødder. Ses i bakkesnit som en sort linje. Grundet syreforbindelserne og de ringe næringsværdier kan regnorme og andre smådyr ikke trives i sand-alen. Derved bliver dette al-lag endnu mere hårdt. Bliver allaget sønderdelt og udsættes det for luftens påvirkning, smuldrer det og omdannes til jernholdigt sand.

Selvom de mere frugtbare åbredder tiltrak mennesker, så havde vandløbene også deres ulemper. De spærrede, adskilte. Kontakt mellem mennesker på hver sin side af åen var umulig eller i hvert fald vanskelig. Måske kunne man se hinanden, men ikke nå hinanden. Ville man over på den modsatte åbred, måtte man vade gennem vandet, hvor det lod sig gøre. Senere lavede man hist og her primitive broer. En træstamme eller en planke blev lagt over, og man havde en spang. Ofte blev åen en grænse, ikke alene mellem gårdenes marker og familierne, men mellem sogne, kommuner, herreder eller amter, alt efter skiftende tiders benævnelser.

Holme å er således på kortere strækninger delvis grænse mellem Slaugs- og Malt-, samt mellem Malt- og Skadst herreder, idet den delvis danner grænse mellem Lindknud og Vorbasse sogne, samt mellem Lindknud og Vester Starup sogne.

Åen dannede også skel mellem dialekter, sæder og skikke. Dens begrænsende indflydelse er jo i dag overskuelig, dels grundet mange store og små broer, dels gennem de forbedrede samfærdselsformer.

Min mand har fortalt mig om sine glade barnesomre, når han som hjorddreng passede køer i engen ved Holme å i Skovende. Åen var legeplads. Han sejlede med pindeskibe og havde det dejligt i sin "ensomhed".

Engene var tidligere de vigtigste marker til en gård. Gårdens værdi afhang bl.a. af hvor mange læs hø, der kunne avles. Langs Holme å byggedes for ca. 100 år tilbage en del engvandingsanlæg. Med nogle hundrede meters mellemrum opsattes stemmeværker. Der gravedes højereliggende vandingskanaler, hvorfra det opstem-

mede vand kunne ledes ud over de mellemliggende enge. Det i 1866 stiftede hedeselskab var behjælpelig med arrangementerne, der ejedes i fællesskab af flere gårde. En form for andelsselskaber, med udgifterne fordelt efter den enkelte gårds engareal. Om efteråret stemmedes vandet op i kanalen, for derefter at overrisle engene. Om sommeren kunne landmanden så her avle frodigt græs. Det blev slået og tørredes til hø og gemtes som værdifuldt vinterfoder. Efter høsten kunne kreaturerne så tage eftersletten.

Jeppe Krogager skrev om engen: "Engen blev passet, så den kunne give noget igen. Det var gerne omkring 1. juli, at græsslåningen begyndte. En mand slog et skår med sin "hjølle", og en anden, tit en pige, fulgte efter med en rive og rev græsset tilbage og jævnede ud, så det kunne ligge og tørre ved solens og vindens påvirkning. Dagen efter blev høet vendt, "hverret" med en rive. Når det var tørt, kunne det rives sammen og sættes i stak. Når det passede med arbejdet, skulle høet køres hjem. En vogn blev sat på et bekvemt sted. Så blev to bærestænger sat under en stak, så var den nem at fragte med og samle til et læs. Det var noget af en kunst at bygge et læs hø op.

Der var én, der næsten var en daglig gæst hos os, når vi arbejdede i engen, eller også var det os, der besøgte den! Det var storken! Den holdt vi af, og det så egentlig også ud til, at den kunne lide os. Vi kunne komme nær hen til den. Men syntes den så, at nu blev vi for nærgående, så gav den bare et lille hop. Det var, som om den ville sige: "Nok naboer, men ingen flirt!".

Nogle få steder bliver engen endnu anvendt til græsning for ungkreaturer, men det meste eng ligger i dag ubrugt hen. "Et trist syn for den, der holder af engen." – Så vidt Jeppe. Salomon J. Frifelt har udtrykt sin kærlighed til engen således: "Engen gror, imens én sover! Sagde de gamle vestjyder, der forstod at skønne på, hvad engen er for en god Guds gave til et land med tørre sandagre og heden til nabo."

Når engen i dag for en stor dels vedkommende ligger ubenyttet hen, også langs Holme å, skyldes det jo de avancerede dyrkningsforhold af den øvrige landbrugsjord, den tidligere hede. Efter at den er oppløjet, dybdepløjet med specielle maskiner, merglet og gødet og kan vandes fra å eller boring, med sprinkleranlæg eller

Statuen af Holger Pedersen i Baldersbæk Park.

selvkørende vandingsmaskiner er H. C. Andersens spådom fra for 120 år siden gået i opfyldelse:

Åbredderne ligger ufremkommeligt hen, nærmest kun besøgt af lystfiskere. Ved hver vejbro ses een eller flere biler parkeret. Kort eller langt derfra får man øje på de stilfærdige lystfiskere. Fisketegn er dog en betingelse, løst for en dag eller en periode, om man ikke er medlem af en fiskeriforening eller selv er lodsejer langs bredden.

Jorden i ådalen er uhyre rig på jern, i form af myremalm. Denne rustrøde farve ses tydeligt på grøfternes vand. Om foråret, når vandstanden falder, ses et rødt lag okker på de nederste grene på træerne ved bredden af grøfterne. I ældre tid udvandt man jern af myremalmen, ja, det blev vist også forsøgt under 2. Verdenskrig. Man mener, at man her ved de vestjydske åer har udvundet jern af myremalm i tiden fra det 5. århundrede f.K. til 5. århundrede e.K. I Haltruplund er der fundet rester af en sådan gammel jernudvindingsplads. Det var en omstændelig og meget langsommelig proces, der krævede flere omsmeltninger i digler. Udbyttet var ringe, grundet den lave jernprocent. Til brændsel brugtes træ. Jernet afsattes til landsbysmedene.

Langs Holme å har der været brændt teglsten i bondeovne helt op til omkring 1910. Der var mergel og lerlag i skrænterne. I forbindelse med udstykningerne fra omkring 1800-50 brændte man både til egne bygninger og til naboer. Hans Toftrup har fortalt i "Da bonden brændte Tegl", at han i 1911 hjalp sin far med at brænde teglsten til hjemgården.

1985 udgravede Nationalmuseet 341 rester af smeltegruber fra jernudvindingerne i Starup nær Holme Å - på det tidspunkt det største fund.

Ved Hesselhogård har der været så stor en produktion, at man solgte sten til mere lerfattige egne. Således var der ikke ler i Grindsted sogn.

Om Øse sogn siges det i 1838: "I pastoratet findes ingen fabrikker med undtagelse af 9 pottemagerier, desuden er der 5 teglbrænderier, der hver rummer 5.-6.000 sten, som for største delen er til eget forbrug. 3-4 brændinger er det almindeligste om året".

Omkring århundredskiftet byggedes de mere industrielle tegl-

værker. Jeg nåede for ca. 10 år siden at se skorstenen fra det da nedbrudte teglværk i Haltrup, før også den blev væltet. Ved Holme å graves endnu ler til det store "Sønderskov-Teglværk" i Nordenskov. Det er moderniseret med tunnelovn og laver bl.a. også specialopgaver.

Kigger man på gårdnavnene sydøst for Holme å's udspring i Bække mose: "Teglgård", "Teglvang", "Lille Teglgård" og "Teglhøj", kan jeg ikke lade være med at gætte på, der også her har været brændt tegl!

Da teglbrænding også nævnes i beskrivelsen af Lindknud sogn, har der sikkert også her været ovne nær Holme å.

Da jeg tidligere har beskæftiget mig med og skrevet om møller, var det mig en skuffelse, at jeg ikke kunne finde omtale af mere end een mølle langs Holme å, nemlig Hovborg mølle. I den lige omtalte præsteindberetning fra Øse 1838 står: "Af møller findes ingen, end ikke til at male korn på".

Der er i dag adskillige større og mindre dambrug langs Holme å, har talt 7 på kortet. Det kunne være sandsynligt at formode, at en del af disse havde overtaget opstemningsretten efter nedlagte vandmøller, som det er tilfældet i Hovborg. Vandet stemmes op og ledes ind i en sidekanal. Herfra løber det gennem tude ind i fiskedammene, og derfra igen gennem rensningsanlæg ud i åen. Ofte er hele damområdet overdækket med trådnet for at forhindre mågerne i at tage fiskene.

I specielle yngelhuse udlægges rognen og de små ørreder udklækkes her. En stor del af produktionen eksporteres sydpå i store lastvognstog med ferskvandsbassiner.

De, der her som børn har badet i Holme å's krystalklare vand, synes, den trods miljølov har tabt noget af sin glans.

Tæt op ad Holme å ligger flere plantager. Derfor synes jeg, at også hedeopdyrkning og plantning må nævnes her. Hedeselskabet blev som før nævnt oprettet i 1866. Det er kendt, at manden bag det var: Enrico Mylius Dalgas. Hans motto: "Hvad udad tabes, må indad vindes" var fremkaldt af nederlaget i 1864. Vi mistede Sønderjylland, men gennem hedeopdyrkningen i Jylland, fik vi med tiden flere km² under plov. Men en forudsætning var at få bugt med sandfygningerne, derfor skulle der plantes plantager og læhegn.

Med dybtegående redskaber sønderdelte man alen og plantede nåletræer, først fyr, senere gran og i dag mange steder løvtræer.

En del plantager blev oprettet som aktieselskaber, andre var eenmandsejede, de såkaldte "grosserer-plantager". Pengestærke forretningsmænd, vel ofte københavnere, købte et stort areal af den dengang billige vestjydske hedejord og financierede opdyrkning og beplantning. Plantehuller gravedes og selve plantningen foretoges med hånd og spade.

Plantagerne voksede til, gav læ og træet gav efter 50-70 års forløb udbytte. Også jagtglæden kunne nu få afløb i plantagerne og jagtforeninger dannedes.

Læhegnene stod som soldater vagt rundt om markerne, der blev frodige. I dag ser vi, at tidens tand har tæret på dem. De er ældet, og mange af dem er gået ud i toppen, en del er fældet af vinden. Det er her, som med en kam, knækker der først en tand, følger der let flere efter. Netop i disse år fornyes mange af de gamle hvidgranhegn, og det gør jo markerne sårbare for sandfygning. Også her vinder løvtræerne indpas nu. For dem skulle der nu være bedre livsbetingelser, og når de også plantes i plantagerne langs de offentlige veje, formindskes brandfaren i tørre somre.

To tværdale nord for Holme å, Store og Lille Klingdal er smukke fredede hedeområder. Men ryddes de ikke snart for selvsåede træer og buske vil konturerne og deres præg hurtigt udslettes.

Fredning! Næste sommer kommer D.O.N.G. væltende tværs over Jylland, mellem Donslund og Holme å med gasledning. Til dens nedlægning kræves ryddet et 40 meter bredt bælte gennem fredning og plantager!

Gispel Mose

"Mange bække små gør en stor å" siger ordsproget! Udlagt på en anden måde: Et væld eller en kilde rinder i en grøft eller en bæk. Det bliver til et lille vandløb, en å. Lille eller stor, kort eller lang. Den modtager andre små eller store tilløb, forenes måske med en anden å, før den ad snoede veje finder frem til sit udløb i havet.

Således også med Holme å, der i dag har to udspring. Den sydligste gren kommer fra selve Gispel mose, nær Lindknud sogne-

skel og løber mod nord. Den nordligste gren løber gennem en sænkning, som dannes af Høghøj mose, den udtørrede Skøde sø, Store- og Lilledal og Aalflasker, (flasker= pyt) hvorefter de to grene forenes og fortsætter mod nordvest.

De geologiske forhold nord-øst for Aalflasker viser, at der umiddelbart efter den sidste istid har været endnu et meget stort, bredt og vandrigt tilløb til Holme åen fra bræens vestrand. En bred smeltevandsdal, i dag delvis dækket af flyvesand, har været leje for store vandmængder, der har flydt mod vest. Først da isen trak sig tilbage til øst for den jydske højderyg, er afløbet blevet rettet mod øst, i dag til Egtved å.

Gispel mose var langt tilbage en utilgængelig moseflade på 240 ha. Da der er fundet pilespidser af både flint og bronze, regner man med, at her i bronzealderen for ca. 3000 år tilbage var en sø omgivet af rør, hvor man har drevet jagt.

Allerede i 1757 skal der have været fremsat tanker om at udnytte dette øde moseareal, der mod nord var afgrænset af hede. Ideen fremsattes af en hr. Hans de Hoffmann, der besøgte egnen. Dog blev det ved tanken. Før 1890 havde enkelte lokale gravet tørv og drænet i kanterne til eget brug. Man forsøgte at få et tilbud på dræning af hele området, men det lå ikke indenfor det rimelige, og tiden gik. I 1921 nedsattes et udvalg, der skulle undersøge mulighederne. Det fik hedeselskabet til at udarbejde en plan til nivelering og afvanding. I 1922 dannedes en forening til mosens kultivering.

Da den kunstige afvanding blev foretaget gennem en kanal i mosens nord-østlige hjørne, påvirkede den ikke direkte Holme å, hvortil der vel nu kom mindre vand. Mosens naturlige syd-vestlige afløb er til Sneum å. Efter en grundig mergling kunne man i 1925 overdrage de ca. 80 lodsejere mosen. Arbejdet havde da kostet 210.000 kr. Det enorme arbejde blev beundret i både ind- og udland, men! Kun 15 år efter var landet i bekneb for brændsel. De tørv, der i århundreder havde været i mosen, var nu, takket være dræningen, blevet tilgængelige. Moseejerne tjente nu mange penge ved tørvegravning, og den gav stor beskæftigelse og dermed også stor indtægt! Arbejdet blev udført af ca. 25 tørveværker. Man har anslået den udvundne tørvemængde til ca. 35.000 tons (som et

kuriosum kan jeg nævne, man på den tid på Bispebjerg hospital i København anvendte 35 tons tørv dagligt. Det vil altså sige, at produktionen i Gispel mose under krigen kunne have forsynet hospitalet med varme i 3 år). Efter krigen henlå ca. 85 ha. af mosen som jorddynger og vandhuller, der dog blev jævnet og drænet.

Da vi på vor tur i september 1982 fotograferede i Gispel mose, så vi store græsarealer med kvæg og gode kornmarker, men også enkelte sure områder med siv til over knæhøjde, samt store selvgroede skovområder med dels birk og dels bævreasp. En ejendom i kanten af mosen havde agrene besat med gamle bilvrag med knuste ruder.

Køres syd om Gispel mose mod vest med Holme å i god afstand på højre hånd, kan den passeres ved Høllund bro og ved vejen nord for Okslund mod Østerbygård. Begge fører til vejen mellem Hovborg og Vorbasse.

Øst for Høllund bro ligger den 101 meter høje Vittrup Baun. På bavnehøje tændtes førhen bål til varsling i ufredstider. Under 2. Verdenskrig anvendtes denne høj af besættelsesmagten til lyttepost. Det er en af Lindknud sogns højeste punkter. Navnet Lindknud udlægges som: Lille Lindeskov.

Omkring 1845 ansøgtes amtsrådet om en bro over Holme å ved Høllund – her kaldet Høllund å. Man kunne gå over en spang og køre gennem åen, men da der i åen var et stort hul – Høl – var det farefuldt. Overgangen var stærkt trafikeret, især når der var Vorbasse-marked. Men broen blev først bevilget ca. 25 år senere, altså ca. 1870.

I Vorbasse Sogns Historie berettes om et stort skattefund ved Høllund å i 1677: "Hyrdedrengen Chresten Lassen fandt i engen en kobbergryde med jernlåg, indeholdende mange sølvmønter og 24 par maller. Rådvild gemte han gryden i åen under ca. 2 alen vand. Da han kom hjem på gården i Oxlund, betroede han sig til en af pigerne. Hun lovede tavshed, samt at vogte hans kvæg den følgende formiddag, mens han løb hjem til sin mor i Lindknud, for at drøfte fundet med hende.

Men pigen holdt ikke sit løfte. Da Chresten kom tilbage til Oxlund, tog husbonden ham i forhør. Nu ledte alle på gården i tre døgn ivrigt efter gryden - men forgæves.

Historien kom stiftamtmanden for øre. Chresten, hans moder og Oxlund-folkene kom i forhør. De sidste svor på, de ikke havde set skatten.

1½ år efter faldt der dom i sagen ved Malt Herredsting: Chresten og hans moder dømtes til: enten at skaffe gryden og pengene til veje - eller derfor at straffes på deres legeme efter øvrighedssigelse som vedbør.

Nord for åen ligger Høllund Søgård og Høllund plantager. På et højdepunkt øst herfor står statuen af Enrico Mylius Dalgas, plantningssagens ophavsmand. Herfra kan med ham skue vidt ud over de store områder, som i løbet af de sidste 120 år er blevet beplantet og opdyrket, takket være også hans initiativ. Statuen er udført i granit af billedhugger Brandstrup og bekostet af grosserer Holger Pedersen.

Den ene af de to byer ved Holme å er Hovborg. Navnet menes at betyde: en hedensk gudehov, en HOV= BORG. Dog er der ikke fundet spor af en sådan (iflg. Oluf Nielsen, 1870).

Hovborg har tidligere hørt til Vorbasse sogn, og der går det sagn, at den blev overdraget til Lindknud sogn mod et vederlag på 4 skæpper boghvede! I 1844 var der 4 gårde på ialt 2300 td. land. De lå tæt sammen nær åen, der her kaldtes Hovborg å. Hver gård havde et temmelig betydeligt engareal. Foruden åen er der en lille bæk nord for byen, som munder ud i Holme å et par km vest for Hovborg, nær Råbjerg.

Hovborg kros historie går langt tilbage i tiden. En af de jydske driverveje fra nord til syd passerede Holme å ved Hovborg. Langt tilbage har der været krohold på matr.nr. 1. Den var i 1844 på 900 td. land. Der var således god plads til kvæget her nær ved Hovborg å. Der var rigeligt med hø, og rygter vil også vide af genbrug af dette! Når studene var borte, blev det tiloversblevne revet sammen, frisket op med lidt nyt og solgt igen, når nye prangere kom om aftenen. Det blev lidt surt med tiden. Studehandlerne og deres folk kunne i kroen få logi, mad og drikke.

Der har været op til 14 drifter (studeflokke) på een aften, ja, en enkelt nat i 1866 skal der have været 36 drifter med ialt 1100 stude på hederne rundt om Hovborg.

Kroens nuværende stuehus blev bygget i 1790. Fra 1835-60 eje-

des kroen af Johan Christoffer Steinmeir Sørensen. Han var født i 1810 og giftede sig til kroen i første ægteskab med Vibække, der sad enke på denne. Vibække var født Clausdatter. En søn af Vibække købte i 1858 Klelundgård.

Efter Vibækkes død i 1860 indgik Johan Christoffer endnu i to ægteskaber. Det første af disse i 1869 med enken i Fåborg kro, det sidste, efter hendes død, i 1871. Han døde i 1880.

I 1857 påbegyndte Johan Christoffer beplantning af Hovborg hede. Denne beplantning blev i 1866 tilmeldt det nyoprettede hedeselskab som nr. 1 a/s Hovborg plantage. Den var på 680 td. land, heraf en stor del fra kroens jord. De 400 aktier kostede 25 rigsdaler stykket.

Salomon J. Frifelt fortæller:

"For kræmmere og smuglere var Hovborg kro et vidt kendt samlingssted! Da den gamle kromand J. Chr. Sørensen i sin tid blev udnævnt til sognefoged, kom han jo i en slem klemme, for hvem skulle nu først føre ordet? Han sagde til sine gode kunder blandt smuglerne: "Hør, lille folkens, nu bliver i pin'de nødt til at stå jer sådan med kromanden, så han kan lukke munden på sognefogeden!""

En svigersøn overtog kroen, men var ikke interesseret i krohold. Han byttede så kroen med en gård i Årre. Dens ejer, Nicholai Poulsen blev da kroejer og drev den til sin død, ca. 1890. Han byggede i 1868 en vandmølle ved åen. Kroen blev et par år videreført af N. P.s enke og fra 1894 af sønnen, Poul Nicholaisen, mens en anden søn, Niels Nicholaisen overtog driften af møllen med tilhørende 30 td. land. Af kroens 150 td. land udstykkede P.N. ca. 80 grunde. Han skænkede bl.a. grund til kirke og kirkegård. Fra kroen kom også grunde til elektricitetsværk, mejeri, savværk, købmand og brugs. Resten af krojorden blev udstykket til familien.

I 1850 fik "Christoffer i æ kror" bevilling til at drive købmandshandel i Hovborg kro. Senere passedes såvel denne høkerforretning som skænkestuen - i et og samme rum - af efterfølgeren Nicholai Poulsen. Han kunne klare det hele, men da hans søn, Poul Nicholaisen kom til, blev det ham for meget. Han lejede en

kommis, og i 1914 byggede han huset overfor kroen og flyttede købmandshandelen derover.

Poul Nicholaisen giftede sig i 1894 med Vibekke, en datter af J. Christoffer S. Sørensen fra 3. ægteskab. Derved kom kroen igen i J.C.S.S.'s familieeje, og ejes i dag af samme slægt.

Da Nicholai Poulsen i 1868 byggede møllen, sagde man om Hovborg-bonden: "Han er i Hovborre kro te møll!"

Det kneb med at få samling om et mejeri i Hovborg. Da Nicholai Poulsen i 1887 byggede et lille hus ved møllen og indrettede det til mejeri, med møllehjulet som drivkraft, mente man, det var en helt forrykt ide.

En af hans sønner havde været på mejeriskole, og det lille mejeri fungerede, trods ringe tilslutning, i nogle år. Andre steder stiftedes andelsmejerierne, bl.a. i Lindknud 1888, som så i nogle år benyttedes af nogle af landmændene i Hovborg, da det lille mejeri ved møllen blev nedlagt. I 1906 blev andelsmejeriet bygget i Hovborg. Kravene skærpedes og mælkemængden steg, så det i 1931 blev nødvendigt at bygge et helt nyt mejeri. Også dette er nu nedlagt, halvtreds år efter.

Det kneb også at få de Hovborg-folk med på noderne, da der kom elektricitetsværk i Karlsgårde. "Ku de no ow betåll sej?"

I 1922 byggedes et lille jævnstrømsværk. Drivkraften kom fra møllen, hvor der samme år nedsattes turbine; møllen fungerede dog også stadig som melmølle. Kun 10 år senere dannedes der dog transformerforening og højspændingen med vekselstrøm holdt sit indtog også i Hovborg.

Møllen blev i 1933 solgt af den daværende ejer, P. Mikkelsen til fiskeriejer Jøker, Egtved med eng, dam og opstemningsret for 17.000 kr. Samme firma ejer stadig Hovborg Fiskeri, som det kaldes, samt andre fiskerier ved Holme å.

Når her så langt tilbage i tiden var kro, skyldtes det, at man her kunne komme over Holme å. Jeg har ikke kunnet finde, hvornår der blev slået bro over åen her. I 1793 benævnes drivervejen fra Donslund mølle mod syd som en mindre landevej, dvs. der skulle være 12 alen mellem grøfterne, og den skulle holdes i god farbar stand. Den blev dog senere af amtet klassificeret som kun bivej. Det var bekosteligt at vedligeholde dæmningen ved Hovborg å =

Holme å. Derfor ansøgte J. Christoffer Sørensen i 1843 amtet om penge hertil. Bevillingen blev på 20 rigsdaler! I 1960'erne blev amtsvejen Grindsted-Holsted ført vest om byen, under Baldersbækvej og over Holme å.

Vest for Hovborg følger Råbjergvej nær Holme å's sydbred. På venstre hånd den 3000 tdr. land store Klelund plantage.

I plantagen er et stort krater, hvor en engelsk bombemaskine i 1944 blev skudt ned. Alle 7 besætningsmedlemmer omkom. Om denne hændelse har pastor.eme. K. Høgsbro Østergaard berettet i skrift og tale. Det lykkedes ham efter krigen at komme i kontakt med de dræbtes pårørende, idet skovfoged Madsen havde opsamlet enkelte spredte private effekter.

Under anden verdenskrig påførte tyskerne plantagen skade ved påsatte brande under skydeøvelser.

Klelundgård

På nordsiden af Råbjergvej passeres Klelundgård. Denne gårds jorder blev i 1858 købt af Peder Christiansen på en auktion i Gørding Malt herred.

Han var født på Hovborg kro i 1825 som søn af krokonen Vibække Clausdatter. Faderen døde året efter drengens fødsel, og moderen giftede sig endnu to gange, idet hun også blev enke i andet ægteskab. Sidste gang med Johan Christoffer Steinmeier Sørensen i 1835.

Klelundgården havde været nedbrændt og købesummer for de 250 td. land hede var 615 rigsdaler. P.C. havde fået sin arvepart, 300 daler i rent sølv udbetalt. Han giftede sig med Kirstine Nielsdatter fra "Skovdrupgård". Han brændte selv tegl til at bygge sin gård, der blev tækket med rug og lyng. Starten var yderst fattig. Det sagdes dengang om hedebonden: "Han havde kun salt, ikke andet til kartoflerne!".

Da J.C.S.S. i 1868 af bønderne på Klelund hede fik overdraget deres hedelodder mod at beplante dem, overlod P.C. således stedfaderen en betydelig del af gårdens jord.

I 1884 afstod Peder Christiansen gården til sin datter, Vibekke Marie og hendes mand, Jens Lorentzen Christiansen. Aftægten

Hovborg Kro´s historie går langt tilbage i tiden. Kroens nuværende stuehus blev bygget i 1790.

blev sat til en kapitaltakst på 2100 kr., en for den tid anseelig sum. 25 års hårdt slid havde båret frugt! Ejendommens hovedforsikring var da på 3000 kr.

Vibekke Maries datter, Kirsten Marie, har ydet en stor indsats for lokalhistorie ved at bevare dokumenter samt ved at skrive og fortælle om sin slægt. Hendes søn, nuværende ejer fra 1954 Hans Viggo Lorentzen Jensen, er således fjerde generation på Klelundgård. Slægten kan ifølge en anetavle føres tilbage til 1626.

Baldersbæk

Kører man fra Houborg mod vest ad Baldersbækvej passeres nogle kilometer mod vest Baldersbæk plantage. Den blev i 1891 anlagt af grosserer Holger Petersen. Han havde købt en hedegård på 625 td. land for 9.000 kroner. Inden sin død i 1917 havde han yderligere købt 717 td. land i Lindknud og omliggende sogne. I 1923 var ejendommen på ialt 1402 td. land og havde kostet kr. 48.600. I 1965 var der 535 ha tilplantet. I 1982 er 184 ha under Holme å-fredningen.

Holger Petersens initiativ inspirerede i 1892 til en såkaldt "hederejse" fra København til Vestjylland. Herefter købte yderligere 4 velhavende forretningsfolk - og senere flere - hedejord og oprettede plantager.

Beboelsen til Baldersbæk plantage var oprindelig en hedegård, som fandtes utilstrækkelig. I 1910 kunne en ny villa, bygget i Marcelisborg slot-stil tages i brug. Holger Petersen lod denne for det fattige Vestjylland helt fremmede villa opføre af arkitekt Valdemar Ingemann, der også selv havde købt en hedeejendom. Samme Ingemann forestod også bygningen af Høllund Søgård for E.M. Dalgas.

Villa Baldersbæk blev et eet-etages hvidkalket hus med høj kælder og mansardtag, tækket med sorte glasserede tagsten - netop fornyede i sommeren 82.

Langs den lange indkørsel fra nord blev i begge sider anbragt fragmenter af de oprindelige sandstensudsmykninger, som netop var blevet fornyet i 1906 på Børsen i København. I dag hårdt lemlæstede af vor tids "ødeland".

Villa og have er privat. Men for et par år siden havde min mand

og jeg den glæde helt uventet at blive inviteret på en udflugt med bestyrelser fra flere plantager, bl.a. Skovende-Starup. På denne tur fik vi bl.a. lov at kigge ind på villa Baldersbæk og i haven. Fra forhallen fik vi et indtryk af det fornemme hjems udstyr, netop før man ventede sommerens gæster. Da Holger Petersen mistede sin eneste søn ved en ulykke i England oprettede han en familiefond. Medlemmer af familien kan således her holde et par ugers fri ferie. Direkte efterfølgere i familien + deres ægtefæller tæller i dag ca. 360. Villaen har gæsteværelser med plads til 20-25 gæster.

H.P. var en mand med lune, og det blev her fortalt om hans spøgefulde påfund inde og ude. I et gæsteværelse, hvor hver førstegangsgæst blev indkvarteret, faldt sengen sammen, når man træt strakte sig på den! Flyttede man så hen i en lænestol, klappede armlænene sammen om én og kom man endelig fri og følte trang til at benytte natpotten, ja, så fremkaldte væden en yndig melodi fra en indbygget spilledåse! Det siger sig selv, at "gamle" gæster, som nok selv havde været igennem "spøgeriet", stod spændt afventende det øjeblik ude på gangen. Det blev også fortalt, at en nyankommen gæst engang ikke kunne acceptere spøgen og den latter den fremkaldte i den lyttende flok. Næste morgen var gæsten rejst. Også ude i parken skulle man passe på! Ellers vankede der ufrivilligt brusebad, når man trådte på et bestemt trappetrin i en havegang. Ideen havde H.P. sikkert hentet på det østriske slot Hellbrunn. Vandforsyningen til såvel villa som have kom fra en stødhævert (eller vandvæder, som den også kaldes). En af havens vandydende skulpturer var hugget af billedhugger Anders Bundgaard, som H.P. hjalp med ophold og gaver. Også den store granitskulptur af H.P. selv, som han står der på et højt sted i parken og skuer ned over denne og villaen er udført af Anders Bundgaard. Det er som H.P. står og tænker, det han skrev på sin 70-års dag: "Jeg gad nok være med til at udforske endnu nogle af hedens hemmeligheder - og se mine træer blive til skov!".

Hvem var så denne mand? Han blev født i 1842 på Laagegård ved Vejle. Da faderen døde få år efter, flyttede moderen med de fem børn til København. Her kom H.P. senere i manufaktur- og handelslære, som han senere supplerede med to års ophold i England. Da han kom hjem herfra, havde han med sig eneforhandling

fra en engelsk fabrik af lingeri og tråd m.v. Han startede en lille butik i Købmagergade. Her havde han i 1870 4 medhjælpere, 8 år senere 25 og 20 år efter 245 ansatte. Og ved sin død i 1917 6-700 beskæftiget i sin virksomhed, der da også bestod af klædefabrik på Tagensvej i København. Holger Pedersen blev i 1898 medlem af landstinget. Firmaet "Holger Petersen" er i dag ren grossistfirma med ca. 100 ansatte.

Dalgas havde haft ret, når han i 1880 mente, denne mand havde den fornødne idealisme til at sætte såvel midler som energi i et arbejde, der først langt senere kunne give udbytte til hans slægt og fædreland.

Endnu et minde lod Holger Petersen i 1912 Anders Bundgaard sætte ved Holme å. Her hvor Slaugs, Skadst og Malt herreder mødes, lod han rejse en 4 meter høj granitsten, skelpunktstenen. Den stod oprindelig på en lille holm ude i åen. En af de mange holme, som må formodes at have givet åen sit navn? Men i dag er holmen landfast og herredsmærket står på åens nordbred. Den trekantede sten bærer øverst buster af E.M. Dalgas, vendt mod Slaugs herred. J.C. Sørensen, Hovborg, vendt mod Skads herred og skovridder I.C. Sørensen, Høllund Søgård vendt mod Malt herred.

På de tre flader er indhugget herredsmærkerne samt navnene på de dengang anlagte plantager:

Slaugs herred 1553	Skads herred 1240	Malt herred 1231
Skødebjerg 1848	Sdr. Starup 1870	Hovborg 1866
Høllund Søgård 1877	Klelund 1874	Klelund 1874
Baldersbæk 1891	Baldersbæk 1891	Stilde 1889
Fromsejr 1892	Esbjerg-Gjesing 1893	Hundsbæk 1889
Slauggård 1894	Vrenderup 1893	Baldersbæk 1891
Frederiksnåde 1897	Skovende-Starup 1899	Tirslund 1891
Lundgård 1898	Brejnholternes 1905	Skibelund 1894
Gyttegård 1900	Grimstrup Krat 1895	Ålunde 1901
Dalagergård 1906	Solbakke 1906	Langeskov 1903
Resenhus 1906	Halbjerg 1908	Batzeburg 1906
	Solbjerg 1909	Løbner 1907
	Guldager 1909	

I dag ser man ikke så let villa Baldersbæk, som det ligger der midt i plantagen. Men man kan godt forstå, at den 70 år tilbage fik navnet "slottet", da den der lå vidt synlig i sin rigdom og ensomhed på den øde, flade og fattige vestjydske hede.

Det yderste hus på Hovborgvej, der fra Baldersbæk bro følger Holme å's sydside til Hesselho, hedder "Klyttermandens hus". Det er i dag sommerbolig for inspektøren på villa Baldersbæk, fint bevaret i gammel stil. Navnet stammer fra at mure, klistre. Det blev bygget af en mand, der havde solgt sin gård i Debel og blev senere tilkøbt Baldersbæk og var en tid skovarbejderbolig. Mellem vejen og åen er der flere gårde, her skal fortælles om den sidste før Hesselho bro.

Hesselhogård

1584: Heiselhouv. Navnet menes at være afledt af trænavnet Hassel. Gården nævnes i 1638 i præsteindberetningen af Niels Baltherzen: "- øst for Starup kirke en halv mils vej, ligger en enestegård kaldet "Hesselhue", 1578 ejedes denne af Ivar Lange til Engelsholm. 1584 fik kong Frederik II. skøde på 2 halvgårde her. Hoveriet var derefter under kronen, men var næppe strengt, da der var langt til Riberhus. Kongen ejede såvel denne gård som det meste af den østlige del af Starup sogn for derved at have gode områder til sine jagter.

Det omtales, at der i 1625 avledes 40 læs hø på gården, der havde eng ved Holme å på en strækning af 3 km – fra Baldersbæk i øst til Sdr. Starup i vest. Gårdens hele areal var dengang 1200 td. land.

Dårlige tider senere i 1600-tallet havde også sin indvirkning på Hesselhogård. I en jordebog til Riberhus fra 1660 står således: "Gården er helt brøstfældig". I 1661 avles der kun 30 læs hø, der var nu 2 fæstere. Kronen ejer de to halvgårde til 1721. Da tilskødes de til ejeren af Ølufgård. Fæsterne havde ikke midler til selv at købe deres gårde.

Daværende fæster på den vestlige gård (i dag Hovborgvej 99) Hans Nielsens søn Hans Hansen, købte i 1778 sin gård kontant af Lars Windfeld til Ølufgård. Det tog ham en lang dag at gå på bare

fødder til Kolding, ordne den handel og hjem igen! Hans søn, Peder Hansen flyttede i 1796 gårdene, der lå tæt sammen både før og efter, kun adskilt af et lavt dige, mod syd, dvs. længere bort fra åen. En ubrændt lersten i en af ladens skillevægge bærer endnu indskriften: P.H. 1796.

Kort efter at gården blev selveje, udflyttedes et mindre sted, nærmest en aftægtsbolig mod øst. Den solgtes fra i 1844. Denne gård blev senere sognets fattiggård, er senere igen i privateje, nu Hovborgvej 113.

I 1807 blev de to Hesselho-halvgårde delt og fik hver sin ejer. Omkring 1900 blev den østlige gård flyttet ca. 500 meter længere mod øst, den var da ejet af Maren Pedersen (f. Ebbesen). Hun var farmor til den nuværende ejer af gården, der nu har nr. Hovborgvej 101, Kristian Pedersen. Maren P., der var enke, blev i 1890 gift med P. Lauridsen Hundebøl, som var enkemand (sammen fik de ingen børn) P.L.H. var oldefar til daværende ejer, †1995 af Hesselhogård, (Hovborgvej 99), den vestlige gård.

Fra den østlige udstykkedes i tiden 1847-1952 6 ejendomme. Forinden var Hesselho skole i 1843 blevet bygget på jord herfra. Skolen blev nedlagt i 1980 og af kommunen solgt til private for en ret høj pris.

Skovende-Starup plantage

Vi følger nu Skovendevej fra skovfogedboligen ved Baldersbæk. Oprindeligt den gamle vej mellem Hovborg og Starup. Denne vej er ikke velholdt, den har overlevet sin tid. Den er fredelig og smuk, selv om man kun et enkelt sted har en fin udsigt over selve ådalen.

Da vi den 29. september 1982 var her for at nyde udsigten og freden, var vi så heldige at se en assistent fra Ribe Amts tekniske afdeling i funktion. Med fine elektrostyrede måleapparater tog han forskellige vandprøver her. Bl.a. undersøges forurening fra drænudløb, dambrug og kloakudløb i åen. Han fortalte, at vandets ph-værdi på denne dag på dette sted var 7,0, hvilket vil sige neutral. Vandets temperatur var kl. 11.30 11,9° og vandgennemstrømningen på stedet 1000 liter/sek.

Lidt vest for brandbæltet, der danner skel mellem Baldersbæk og Skovende, ligger på sydsiden et sommerhus, godt skjult mellem træerne, men med udsigt ned over åen. I sin ensomhed bygget før fredningen lagde sin hånd på ådalen. Snart efter passeres en kanal, hvor bæk og grøfter, at dømme efter kortet, har forbindelser fra moser lige syd for Risbøl, nær Donslund å, der løber til Ansager å nord for plantagerne. Følger man kanalen mod syd, kommer man via en spang til Hesselho fiskeri. Kanalen løber herfra langs åen og munder ud i denne ca. 1 km længere mod vest, hvor den bringer frisk vand til fiskeriets ynglehuse og er afvandingskanal for engen syd for Skovende gårdene.

Lidt nord for vejen har den tidligere ejer af den østlige Skovendegård, "Skovende Hedegård" udvidet kanalen og derved lavet sig en lille sø. Jorden til denne gård har været i hans, Jeppe Krogagers slægt siden 1778. Købet fandt sted samtidig med de før omtalte Hesselho-køb. I 1946 blev gården solgt til fremmede. Men 7 td. land tog J.K. fra til sig selv. Her boede den nu 94-årige i en udbygget jernbanevogn, midt i sin kære natur, ensomt, men fredeligt. Når man kom til hans dør, var han glad ved en snak. Man finder ham da bøjet over luppen, hvormed han læser sin "Vestkyst" og bøger, for sindet er skam endnu friskt. Dog kneb det med hørelsen, og bierne kneb det også med at få passet, så han har indskrænket til nogle få bistader.

En broder til J.K., Hans Villads Madsen, har fortalt om deres fælles barndomshjem i bogen "Matrikel nr. Skovende 3 b".

A/S Skovende-Starup plantage blev stiftet i 1899 af den tidligere ejer af den vestlige Skovendegård, P. Lauridsen Hundebøl. Gården blev derefter plantørbolig, bl.a. i 30 år for en søn af stifteren. I dag er den bortforpagtet til en driftig landmand, som i øvrigt også har forpagtet jorden og avlsbygninger til Skovende Hedegård.

Skovende-Starup plantage er på 279 td. land. Plantørens løn var dengang fri bolig og ret til at dyrke de 20-30 td. land agerjord og så deltage i skovarbejdet efter afregning. Min mand har fortalt om, hvorledes tre af hans farbrødre her i hans barndom, hvor han tilbragte 2 somre som hjorddreng hos bedsteforældrene, udborede træstammer til vandpumper (Starup-pumperne).

I dag tilses Skovende-Starup af skovfogeden fra Baldersbæk plantage. Driften er i fremgang, selv om aktieudbyttet er minimalt og oftest inviteres i forbedringer. De 251 aktier, der i sin tid lød på 50 kr. er for få år tilbage opskrevet til 1000 kr.

Langt tilbage før udskiftningerne for nu snart 200 år siden, lå Skovendegården som den vestligste af to tvillinggårde, der hvor Falhøje plantørgård nu ligger, lige nord for Hesselhogård.

Den blev så først flyttet ud øst på dens marker, der hvor Skovende plantørgård ligger nu. Senere nemlig i 1860 blev den så udstykket, idet Skovende Hedegård blev bygget på den østlige halvdel af jorden. Det er den Hans Villads Madsen har skrevet om i den før omtalte lille bog: "Matr.nr. Skovende 3 b".

Falhøje plantage ligger også med en grænse mod Holme å i syd. Nord for plantagen er heden fredet med de to påliggende kæmpehøje, Falhøjene, heraf navnet til området.

Tofterup

Fra Hesselho følger Holmeåvej omtrent åen på dens sydside, hvor man får et smukt kig langs den flade, brede ådal mod vest. I en lille plantage på vejens venstre hånd ligger "Holmeåborg", der af spejdere bruges til lejr. Cykler suser ofte forbi og unge, glade stemmer høres mellem træerne.

Holmeåvej munder ud ved Brønsbækgård ud i Galsthovej. Snart er man ved banelinjen, der på en dæmning er ført over ådalen, her ca. en kilometer bred. Lige øst for banen kan man følge en smal gang-cykelsti til Hovborgvej i Tofterup.

En betonspang fører over åen. Ved siden af spangen har Starup Borgerforening placeret en bænk, hvor man kan hvile sig, mens man nyder freden og den smukke udsigt. Godt nok er bænken på sommerdage velindhegnet med brændenælder, og fluer og myg sværmer inderligt om én. Vandet i grøften mellem stien og banedæmningen er rustrødt af okker, som om foråret sidder langt op af træstammerne.

På banen kører i dag kun 1-2 godstog i hver retning i ugens første 5 dage mellem Bramming og Grindsted. I 1916-17 anlagde DSB banen fra Bramming via Grindsted, Give, Silkeborg til Lan-

gå, pris kr. 3.333 pr. km. Banen var under 2. verdenskrig stærkt udsat for sabotage, idet den blev meget anvendt af tyskerne til transporter gennem Jylland. Siden led den samme skæbne som så mange andre baner. I 1972 blev al person- og stykgodstransport indraget. Kun på strækningen Bramming-Grindsted ligger skinnerne endnu, idet "Grindsted Product" benytter denne transportvej. Endnu kan vi derfor høre den hyggelige lyd af klokkerne ved de ubevogtede jernbaneoverskæringer på Hovborgvej og Galsthovej.

Lidt vestligere end Lindegården og på modsat side af Hovborgvej ligger Harehedegård. I 1916 købte stifteren af Skovende plantage, P. L. Hundebøl, 7 td. land fra Harehedegård på sydsiden af vejen og byggede sig en lille pensionistejendom derpå til sig og Maren. I dag er her et stort hønseri. I de tidligere morgentimer kan man langt bort høre de 70.000 høns "snakke" over morgenbordet, en massiv "kogen". Omend de er i bure, så lyder det, som de er tilfredse med deres propre omgivelser.

Vi kommer nu ind i Tofterup. Hvad man derimod ikke lægger mærke til fra Hovborgvej er, at sydsidens sidste 12 huse før banen ligger på en skråning med sydvendte haver, hvortil man går lige ud fra kælderetagen. Hvor ofte har vi ikke her i et sådant hus hørt folks forbavselse, når de kom ind i stuen og så ud af vinduet modsat vejen. Forklaringen er den, at husene ligger på kanten af en grusgrav, hvor der er hentet fyld til banedæmningen.

Da banen i 1916 kom gennem Starup kom den til at påvirke bybilledet. Stationen blev en magnet, der trak forretningslivet til sig. Fra Sdr. Starup blev således Møllen og Forsamlingshuset flyttet hertil, senere kom Brugsen til. Med årene kom her bager, slagter, købmand, herre- og damefrisør, manufakturhandel og kiosk. Her var murer-, tømrer- og malermester. En tid var der tre bankfilialer.

Og så netop nu i disse år går det den anden vej. Endnu har vi en smedje og et maskinsnedkeri, der for resten laver nye vinduer og døre i gammel stil. Men i mange forretningsdøre er nøglen blevet drejet, for ikke mere at åbne. Dog, heller ikke her er vi anderledes stillet end andre små stations- og landsbyer.

Når Nørre Starup kom til at hedde Tofterup, var grunden den,

at man opkaldte stationen efter Tofterup bylav, 2 km øst herfor. Mellem Kolding og Haderslev ligger nemlig Øster Starup station.

Starup synes at have været et af de få steder, hvor man langt tilbage havde en bro over vandløbet. Oftest måtte man klare sig med at vade gennem vandet på de laveste steder. Men her var Holme å forholdsvis dyb. Alder på Starup bro kendes ikke. Den menes at have eksisteret først i 1600-tallet og er nævnt i præsteindberetningerne 1638. Den var da en træbro, dækket med jord. Samme år dømmes de Starup sognemænd ved Skads herredsret for ikke at holde deres bro i orden!

Vejen herover var allerede før den tid en meget brugt passage, såvel lokalt som for langvejsfarende. Lokalt af dem, der havde deres marker og enge på begge sider af åen, og når man skulle køre til mølle eller kirke fra nordsiden. Langvejsfarende skulle over Holme å i Starup på vej fra nord og vest mod syd og øst (og/eller omvendt) med bl.a. kvæg og sorte jydepotter.

I 1818 beskrives broen som: "Nogle stykker træ med jordklædning" i en ansøgning fra daværende sognefoged i Starup til amtet, om en hårdt tiltrængt udbedring. En sådan fandt dog først sted i 1880. Den offentlige forvaltnings ekspeditionstid har allerede dengang været langsom!

Det fortælles om broen, at da fremmede tropper under en krig først i 1800-tallet skulle passere Starup bro medførende kanoner ect. blev officeren betænkelig, da han så broens ringe stand. Kroejeren var kommet til stede for at se, hvordan det nu ville spænde af. Til ham udbrød officeren: "Gud nåde de folk her i Starup, hvis vi går i åen!" - Hertil skal "Pæ Rytter", som værten dengang blev kaldt, have svaret: A tøws så pinnede, det blywer dem, der falder i, dæ hår mjest brug for'ett!"

I dag er denne bro en betonvej på en lokal bivej, aflastet af broføringen ved Tingvejen lige øst for, men omkring århundredskiftet dansede byens ungdom på sommeraftener på den gamle træbro til violinspil. Hvilken oplevelse, midt i ådalen, i den lyse sommeraften.

Starup Kro

På åens nordside, tæt ved broen ligger bygningerne fra den gamle kro i Starup. Stuehuset var i sin tid dobbelt så lang mod nord som

nu. Den nuværende ejer søger at bevare beboelseshuset i den gamle stil og har således oplagt nyt stråtag for få år siden.

Her har ikke, som så mange andre steder, været en kro ved broen langt tilbage i tiden. Ved den gamle bro kunne rejsende godt nok få staldet ind og få deres "unnen" i gårde såvel på syd- som på nordsiden af åen. Men krobevilling kendtes ikke her, før Mads Hansen i 1851 fik såvel privilegeret kro som handelsbevilling. Hans svigersøn overtog senere bevillingen, der formodentlig ikke har været særlig indbringende. Han lod den i hvert fald udgå i 1893.

Herved mistede byen ikke alene sin beværtning, men også sit "centrum". Hertil blev bl.a. posten bragt. Her kunne man mødes, høre nyheder og få en snak!

Kirken

Om den lille hvide Vester Starup kirke, der ligger tæt ved Holme å, har der været skrevet både meget og mange steder, bl.a. af tidligere sognepræst K. Høgsbro Østergaard. Kort skal derfor blot nævnes, at den stammer fra 1100- til 1200-tallet og har et i middelalderen tilbygget tårn.

Det menes at den lille klokke, hvis ringen høres langs ådalen, er lige så gammel som kirken. Kirken er absolut et besøg værd. I foråret var vi så heldige her at stifte bekendtskab med et gammelt håndværk. Sydsiden af skibet fik omlagt sit blytag, der blev omsmeltet på stedet. Ca. 200 meter vest for kirkegården omkring kirken, blev i tyverne anlagt en ny kirkegård på en bakke i terrænet, idet en udvidelse op ad den gamle ikke var muligt i de omliggende enge. Fredfyldt kan sognets døde her hvile nær åen, og de kan jo ikke høre støjen fra færdslen på Tingvejen.

Fra Smedebakken drejes mod vest ad Varde Landevej. På vejens nordside ligger "Halbjerg", der med sine 53 m er det højeste punkt i Skads herred og dermed også i Starup sogn. Virker dog kun som en flad bakke. Herfra kunne man før beplantningerne i klart vejr se Ribe domkirke. På et geodætisk kort fra 1804 benævnes det "Halbjerre". Fra gammel tid er på kort afsat en kæmpehøj på bjergets top, kaldet "Klohøy".

Haltrup m.m.

Næste møde med åen blev ved Haltrup dambrug. Det ligger på noget af den jord, der har tilhørt hovedgården Haltrup. Omkring år 1500 lå her tre gårde. I 1502 tog Niels Ebbesen "lovhævd på en gård med en trediedel over hele Haltrup mark". I 1580 fik adelsmand Mads Nielsen to gårde i Haltrup af kongen i et mageskifte. Han anlagde en adelig sædegård eller hovedgård. Formentlig har Mads Nielsen også købt den tredie gård, idet det formodes, denne hovedgård omfattede hele Haltrup mark. Indskriften på Mads Nielsens stol i Øse kirke lød: "Kast ikke det skidne vand væk, inden du har det rene". Et vidnesbyrd om denne mands forsigtighed. Han var ud af familien Prip!

Sønnen, Kristen Madsen, arvede Haltrup Hovedgård. I 1630 ejedes denne med mølle af Erik Juel, der solgte den til Iver Vind til Nørholm. I 1647 kaldes Haltrup en bondegård. Ifølge præsteindberetningerne 1651 var der nu 3 gårde i Haltrup, den er da nok allerede udstykket igen.

Den nærliggende Abildhedegård tilhørte i sin tid Jørgen Krog til Endrupholm. Var derefter muligvis en tid kongsgård. Erik Juel kom også i besiddelse af denne gård, idet man ved, at han i 1636 solgte een tillige med Haltrup til Iver Vind. Han satte bygninger på den og kaldte den "Østerholm", og den menes at have været ladegård til Haltrup. Herom vidner bl.a. en gammel opfyldning mellem de to gårde (Angiveligt endnu synlig i 1932). "Østerholm"s herregårdstid blev kun kort, idet den i 1668 var beboet af bønder.

Vest for Haltrup-Tvillingegårdene lå i sin tid Haltrup Teglværk. Jeg husker endnu skorstenen, der som det sidste blev nedbrudt for ca. 10 år siden, da Starup-Vardevejen blev omlagt og udbygget. Før kørte man - på vej mod Varde - over Holme å i Hostrup. Kan hænde, det var i vadestedet her, en mand væltede med sit hølæs? Salomon J. Frifelt fortæller derom: Væltede med hølæs, jo, det hændte jo da af og til. Det sinker for resten ikke stort at vælte - nej, men at komme op igen! Nu var en mand så væltet i vadestedet.

Da han fortalte om det bagefter til en nabo, sagde denne: "Hu, ha, blev du da ikke våd? Jo, en bette kendelse. A stod da i vand til midt på benene! Nå, var det ikke værre. Så var det jo da ikke så slemt", mente naboen. "Jow, for a håd æ hue niad...!".

Karlsgårde

Karlsgårde omtales første gang i 1373. Igen i et tingvidnebrev i 1383 fra Varde sysselting, sålydende: "Lavrens Olafsson af Øøsæ skjødede ham på kong Valdemars vegne en gård liggende i Skadsherred som kaldes Kalsgardh".

Senere arvede Valdemar Atterdags datter, Margrethe, Calsgårde ifølge et retterting på Lundenæs 1406, hvori afsagdes denne dom: "- at de godser ved navn Oders Holm, på hvilken fæstningen Calsgårde stod tillige med mølle og laksegårde etc. - lovligt hører under vor krone i Danmark".

Det formodes at dronning Margrethe 1. har ladet fæstningen nedlægge for at forhindre, at adelen tog den i besiddelse. Dette kunne blive en fare i kommende stridigheder mellem adelen og kongehuset. Fæstningen lå på en holm Knubholm, nær der, hvor Holme å munder ud i Varde å. Det er i dag syd for vejen Sig-Karlsgårde i Thostrup sogn. Selve holmen Knubholm er i dag fuldstændig udslettet, ploven har helt udjævnet den.

I præsteindberetningerne 1638 og 1651 fra sognepræsten i Øse, Poul Jørgensen til oldforsker Ole Worm hedder det: "en fjerdingsvej vester fra kirken (Øse) er en eneste-gård, Kalsgaard hørende under Nørholm". - I matriklerne tilhører Kalsgaard Mads Nielsen.

Ved udgravning i 1936 fandtes rester af fæstningen. Dens areal opmåltes til 25 meter i diameter. Den omgivende vold havde tilsyneladende været opbygget af lyngtørv omgivet af ler ud mod den dybe voldgrav.

Da der blev fundet spor af egepæle, mener man, at der har stået en tømret bygning tækket med strå i den 1,8 meter dybe voldgrav sandsynligvis fra 1300-tallet.

I 1918-21 opførtes det nuværende Karlsgårde elektricitetsværk, formodentlig på det sted, hvor herregårdens ladegård havde ligget.

Knapheden på udenlandske brændstoffer under 1. verdenskrig havde vakt interessen for udnyttelse af hjemlige energikilder. Tillige var behovet for elektricitet som lys- og kraftkilde også nået frem til Vestjylland.

Ophavsmændene til Karlsgårdeværket var J. Th. Arnfred og Varde-sagføreren Oldager. Arnfred, der stammede fra Oksbøllegnen, var på det tidspunkt som civilingeniør tilknyttet forsøgs-

møllen i Askov, der producerede elektricitet. Vandkraften fra Holme å måtte kunne udnyttes til det samme.

I det flade Danmark med det ringe fald og den langsomme fart i vandløbene, er den form for energiudnyttelse kun mulig få steder. Det største elværk med vandkraft er Tange-værket ved Gudenåen, Karlsgårde blev nr. 2 og et værk ved Holstebro det trediestørste. I dag findes der dog mange gamle vandmøller, især ved de fynske vandløb, der er ombygget til små private elværker.

Ingeniør Ulrik Pedersen, Varde planlagde værket og selve arbejdet med udgravning og bygning blev udført som nødhjæpsarbejde og kunne derved være med til at imødegå krigsårenes arbejdsløshed i tiden fra 1918-21.

Planen gik i store træk ud på at lede vandet fra Holme å i en kanal, begyndende vest for Haltrup (i dag lidt vest for landevejen Starup-Varde, hvor den ved Hostrup føres over åen) til en 1000 ha stor kunstigt uddybet og opstemmet sø i et sidetilløb, Nørbæk.

Den store sø ligger højt øst for værket. Her er der mellem værket og søen bygget en dæmning, 12 meter høj og 1½ km lang. Herved opnås der et fald på 10 meter. Desuden havde man oprindelig tænkt at lade vandet fra Varde å løbe direkte forbi værket. Herfra kunne opnås et fald på 2½ meter. Dette blev dog i første omgang opgivet. Anlægssummen var i 1921 3.000.000 kroner.

Rundt om i amtet oprettedes små lokale transformerforeninger. Beboerne gik sammen i en slags andelsforeninger om oprettelse af et eller flere transformatortårne og købte så højspændt strøm af værket. Medlemmerne betalte så forbruget via foreningen.

Under 2. verdenskrig blussede interessen for udnyttelsen af Varde ås vandkraft atter op. Der blev anlagt en 10 km lang kanal, "Karlsgårde-kanalen", udgående vest for Ansager, nær sammenløbet af Grindsted og Ansager å. Resterne af Holme å - der som en mindre å - løber norden for, langs med Holmeå-kanalen, er ført under Karlsgårde-kanalen, før de to kanaler sydøst for Vesterbæk forenes til een og indmunder i søens nordøstlige hjørne. Også dette anlæg blev et beskæftigelsesprojekt, idet gravearbejdet i 1941-45 udførtes af 5-600 mand med skovle, trillebøre og tipvogne.

Selve værket blev udvidet, så der herefter var 3 turbiner og generatorer. Der kan samlet præsteres 5.000.000 KwH om året.

Driftsmæssigt blev dette elværk rentabelt efter 50 års drift, nemlig da den nuværende oliekrise med deraf følgende prisstigninger på alle slags brændstoffer indtrådte i 1973.

Selvom A/S Karlsgårde kun leverer en lille del af den samlede mængde el fra Vestkraft i Esbjerg, hvorunder det nu hører, har det alligevel vist sig, at en mere end 60 år gamle plan, var en god og fremsynet ide.

De sparsomme vandmængder, der endnu får lov til at løbe gennem selve Varde og Holme å, reguleret ved sluseanlæg, mødes tillige med "det afbrugte" vand fra værket sydvest for dette og fortsætter derfra som Varde å. Syd om Karlsgårde-værket er anlagt en laksetrappe.

Endnu en seværdighed findes langs - om ikke selve Holme å - så dog syd-øst for Karlsgårde-kanalen, kort før dens indløb i søen. For ca 50 år siden købte daværende skræddermester Gerhardt Tambour, Esbjerg her et stykke hedejord. Han plejede det med "knofedt", vand og gødning og anlagde en have. Her er alverdens træer og buske og alle sommerens blomster. Et enormt arbejde, også at vedligeholde. Da Tambour for få år siden døde som en gammel mand, overtog Helle kommune vedligeholdelsen af "Tambours Have". Den er i dag på 10.000 m² og besøges af mange. Den er i sommer passet fint af bl.a. fem unge langtidsledige i deres 9-måneders beskæftigelsesperiode under kommunegartneren.

Jeg synes, det er morsomt at tænke på, at det jo altså i 25 år udelukkende var vandet fra Holme å, der drev Karlsgårde-værket, når man læser i præsteindberetninger fra 1600-tallet, at Varde å kaldes Store å og Holme å Lille å:

> *"- En aa løbber igiennem Øse sogn, Lille aa. Norden aaen er bemeldte Vesterbeck, Skamstrup, Ovet, Halltrup oc Graulund. Synden aaen er Øse oc de andre forskrefne byer oc gaarde udi sognen. Haffuer den sin Oprindelse udi østen af en mose, kaldis Kalsgreen, men sin ende eller udflod i den store aa, som løbber synden om ved den herregaard Nørholm! -"*

Uddrag og billedredaktion er med forfatterens tilladelse udført af redaktionen.

Blomster fortæller

Blandt vestjydske fortællere er blomster de mest troværdige

Af fhv. ledende skoleinspektør
Poul Egedal Bennedsen, Agerbæk

Vi ved det godt. Når vi vil sige noget stærkt i lyst eller sorg, lader vi blomsterne udtrykke vore følelser. Blomsten til den elskede eller den sidste hilsen ved graven bevidner i et umisforståeligt sprog vort ærinde, og når politiske partier vil være sikker på, at deres budskab bliver ytret i en form, hvor vision og virkelighed skal have samme vægt, lader de eksempelvis rosen eller kornblomsten få ordet.

Som barn i Lourup lærte min søster Esther mig at plukke blomster til vor mor. *Vi løb efter røde og standsed ved blå*, og hvert forår gik vi til en slugt, der munder ud i den ådal, som breder sig langs Holsted Å. Der fandt vi Kodriver. Esther kaldte dem *bowsermænd*, vel sagtens fordi bægerbladene var formet som en gøglers plusfours.

På markerne var der også Stedmoderblomster. Når vi pillede kronbladene fra hinanden, kunne vi se den lille mand, som hed *Æ Kukkemand* og vi kunne se, at det var rigtigt nok, hvad lærerne på Lourup skole fortalte, at de fem kronblade var kjoler. Den onde stedmoder havde langt den fineste. Hendes to egne døtre havde også fået fine kjoler med mange farver, medens steddøtrene, de forkuede stakler, måtte nøjes med simple ensfarvede hverdagskjoler. Og ikke nok med det. Madammen kunne selv brede sig over to stole (bægerbladene), medens hendes egne døtre havde en hver, og steddøtrene blev spist af med en til deling.

Det skal bemærkes, at jeg i min voksentilværelse har truffet mange elskelige og forstående stedmødre og som landbrugsinteresseret har jeg lært at lytte til Stedmoderblomstens fagsprog, når den sagligt fortæller om agerens surhedsgrad og dermed om mulig kalktrang.

Min yndlingsblomst har i mange år været Liden Fugleklo. En uanselig ærteblomst med blege lidet synlige hvide, gul- og rødstribede blomster. Den findes i den grå klit, men er navnlig almindelig i kalktrængende, tørre, sandede marker.

Liden fugleklo har en sydeuropæisk slægtning, Serradella, som en overgang har været noget brugt som grønfoder og grøngødning på sandede marker eller som dækplante i havens brakbed. Som ærteblomst gør den gavn ved at samle på kvælstof til fremtidige afgrøder og den gør jorden porøs og muldrig.

Det er imidlertid ikke disse agronome egenskaber, hvor nyttige disse ellers måtte være, der gør, at jeg omfatter den med særlig interesse. Dens slægtsnavn Ornithopus stammer fra græsk og betyder fugleklo. Det sigter ligesom det danske navn til ledbælgene, der ligner en fugleklo, medens hele frugtstanden kommer til at minde om en fuglefod. Navnet Serradella er portugisisk og betyder lille sav. Et navn, der også henviser til bælgenes form.

Selv om denne plante er temmelig almindelig her i Vestjylland, er der nok mange, der ikke kender den. Det hænger først og fremmest sammen med, at den ikke praler med sig selv, men vedkender sig sit dværgagtige format.

Men, kære læser. Bøj dig engang ned og se den tæt på med lup eller med det blotte øje. Du vil opdage, at Vor Herre har været særlig optaget af detaljen, da Liden Fugleklo skulle kreeres. Dens leddelte bælg er som en perlerække. Inden modenhed kan man øjne en ganske fin behåring og de færdige bælge har bittesmå kanaler. Mesterværk og noget hårfint samlet i et. Sønderjydsk filigran er et eksempel på, at mennesker har prøvet at gøre det efter.

Hvis jeg engang bliver meget belæst, meget forfængelig og meget rig vil jeg have et ekslibris – med Liden Fugleklo som motiv.

For nogle år siden kiggede jeg ind til en gammel bekendt Olav Poulsen, Esbjerg i hans sommerhus i Blåvand. Under dette besøg undrede jeg mig over en plante, som voksede i stort tal omkring hans hus. Jeg havde ikke set den før, og han fortalte beredvilligt om, at en af hans kolleger havde fundet den i kirkegårdsdiget ved Skads kirke.

Planten hedder Almindelig Vinterportulak, og når den fangede min opmærksomhed, skyldtes det, at den har stjernestrengede

blade, noget man ellers kun ser på planter som f.eks. Vandnavle og den fra haven kendte Nasturtium også kaldet Tallerkensmækker, Kromand eller Landløber. Men ikke blot er de øverste blade hos denne Vinterportulak vokset helt sammen om stilken, så den udgør en flad skål. Midt i denne skål sidder blomsten. Dens latinske navn Claytonia perfoliata siger netop noget om denne ejendommelighed. Blomsterne er ret små og hvide. Frøene er skinnende sorte.

Nu gror denne lille Portulak også i min have. Den har sit helt specielle sprog, præget af sit oprindelsessted i det vestlige Nordamerika, men forstår man dette sprog, kan man få at vide, at den i landet hinsides Atlanterhavet går under navnet Vinterspinat, og at den da i øvrigt dyrkes rundt om i Verden.

Alle plantens dele er spiselige. Blade, stængler og blomster er saftige og kan bruges som Brøndkarse, som en del af salater eller dampet som asparges. Efter sigende er mange guldgravere i Californien holdt i live grundet denne plantes store indhold af C-vitamin. Et godt bekendtskab.

Mange steder i Vestjylland finder man ved højsommertide en iøjnefaldende 25-60 cm høj kurvblomst, Guldblomme. Kører man på denne årstid ad de mindre veje i Varde, Blåbjerg, Ølgod og Helle kommuner, er det et oplivende moment at se dens ranke skikkelse og gulorange blomst i vejkanten.

Den fortæller ikke om naboskab til frodige marker eller om velgødet undergrund. Guldblomme er den tørre hedes karakterplante og findes derfor kun, hvor der er småt med næringssalte i jorden. På selve heden vil den i reglen blive fortrængt af lyngen, men efter hedebrande og på tørre områder i hedens udkant kan den findes i store sammenhængende bestande.

Guldblomme kaldes på jydsk *Kokhue* (hanehoved), hvad der selvfølgelig refererer til dens stolte rejsning. Andre steder går den under navnet Volverlej. Det er den Jeppe Åkjær synger om i "Alle mine længsler".

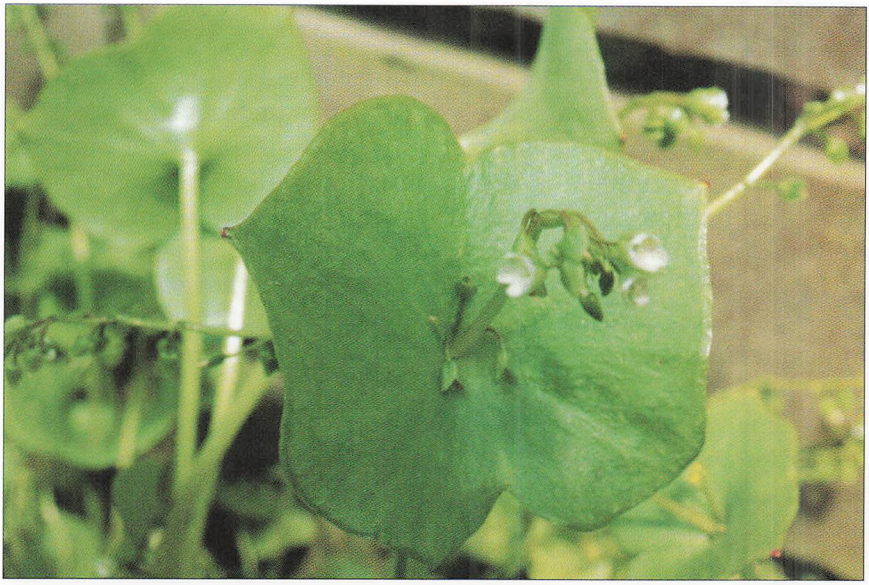
Der har været nogen uenighed om tolkningen af navnet Volverlej. Ordet er nok en direkte oversættelse fra tysk af navnet "Wohlverleih", hvor første stavelse betyder "Ulv", medens sidste led ikke lader sig oversætte.

Fantasifulde mennesker har dog givet en folkelig omtydning af

Øverst: Guldblomme, Arnica Montana
Nederst: Vinterportulak, Claytonia perfoliata

Foto: Gunnar Kristensen, Starup

ordet Wohlverleih med "Wohl für Leid" og forklaret navnet med "god mod sygdom". Når mange har taget denne oversættelse for gode varer, hænger det sammen med, at det passer så fint til plantens medicinske anvendelse.

Guldblommens latinske navn er Arnica, og den har i århundreder været en særdeles brugt lægeplante. Der er næsten ikke den lidelse, som dens saft eller afkog fra dens tørrede blomster ikke har været brugt imod.

På apoteket i Varde har jeg i en ældre farmakopé kunnet finde følgende om denne plantes mange anvendelser: "Ved fordøjelsessvækkelse, krampe, epilepsi, hjernerystelse, slagtilfælde, udtømmelse i vævene, bronkitis og luftrørsødemer. Den fysiologiske virkning er sved- og urindrivende, nerveansporende, slimudskillende, opsugende ved udtømmelser, stimulerende på åndedrættet og cirkulation, samt ved svag, uregelmæssig puls.

Urten anvendes indvendig som udtræk eller afkog. 1 spiseskefuld til 1/4 liter kogende vand skal trække i 5 minutter. Efter afkøling drikkes slurkvis 1 kop daglig, eller arnicatinktur 5 dråber på et stykke sukker 1-2 gange dagligt. Udvortes som gurglevand, 10-20 dråber i et glas med vand styrker stemmebåndene, særlig gavnlig for sangere, skuespillere og talere. Guldblomme bør ikke anvendes ved udprægede ophidselsestilfælde og pirrelighed.

Teen anvendes også mod blødninger, kongestioner, blodoverfyldning i lungerne, vekselfeber, vattersot, reumatiske og gigtiske lidelser.

Arnicaudtrækket anvendes med god virkning på nerve- og karsystemet, fremskynder åndedræt og blodomløb, – endvidere ved lammelser, rygmarvslidelser, og diarré. Udvortes anvendes arnicatinktur som omslag ved svulster og forstuvninger."

Andre steder har jeg fundet endnu længere beskrivelser af denne plantes medicinske muligheder.

Det har sig vel med disse påstande som udtalelserne fra Hans, der havde været udenlands: "*At skønt en del deraf var sandt, var der dog megen løgn iblandt*".

Arnicatinktur anvendes stadig i stærkt fortyndet tilstand, og i Tyskland har man måttet frede blomsten, for at den ikke skal blive helt udryddet af samlere.

Man kan stadig købe arnicanglycerin til indgnidning i huden for at gøre den blød og for at lindre muskelsmerter.

Som nævnt findes Guldblomme i Helle og her netop på den lille lokalitet midt i kommunen, hvor man fandt navnet i 1966, da kommunen blev dannet. I Helle by i Øse sogn, som der står i min tipoldemors dåbsattest.

Et forslag, om at denne nøjsomme men alligevel præsentable blomst kunne indgå i Helle kommunes våbenskjold, faldt i god jord hos Statsministeriets heraldiske konsulent. Han hed Bartholdy, og han skulle udtale sig om sådanne sager. Han fandt, at netop Guldblomme kunne tilgodese et våbenskjolds krav om enkelthed, entydighed og god fylde af skjoldet.

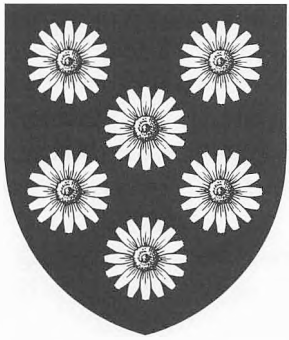
En tegner, Th. F. Neis i Ryslinge fik derefter til opgave at indarbejde seks blomster i et våbenskjold (en fra hver af de små kommuner, der kom med i sammenlægningen).

Så nu taler Guldblomme ikke kun lægelatin, men tillige heraldisk. På kommunens brevpapir og tryksager fortæller den om sit hjemsted, og når de vejfarende passerer kommunegrænsen, står den i vejsiden og byder velkommen.

Jeg tror nok den siger, at ydmyghed er en dyd, men ikke når det gælder krav til oplevelse og kultur.

Som Benny Andersen udtrykker det i digtet "Træd varsomt":

Se engang hvor blomst den er
den blomsteste blomst i miles omkreds.

Helle Kommunes våben er bygget over den smukke hedeblomst Guldblomme - Arnica.

Operationen

Af Hans-Jørgen Eriksen, Varde

Der skulle gå næsten 50 år af mit liv, før jeg for første gang kom i nærkontakt med det danske sygehusvæsen.

En mindre læk i udstødningssystemet skaffede mig via min egen læge en invitation til den kirurgiske dagklinik på Varde Sygehus, hvor jeg fuld af forventning om et hurtigt indgreb mødte op midt i maj 1996. - Kun for at få at vide, at lægen meget hellere ville se mig et par dage eller tre på Centralsygehuset i Esbjerg.

Midt i juli lavede vi en aftale om journalskrivning en fredag og efterfølgende "operation" om mandagen.

Jeg mødte op i Modtagelsen som aftalt, og allerede efter et kvarters ophold, havde man konstateret, at jeg havde et - i forhold til normalen - ganske forhøjet blodtryk, og inden jeg kunne nå at tælle til ti, lå jeg i en seng på hospitalet. Og her blev jeg liggende de næste 14 dage, medens man baksede med at få trykket ned på et normalt niveau.

Efter et par gange kontrol, besluttede man sig til at prøve den oprindelige operation en gang til, og en ny termin for journalisering blev fastsat. Fredag, den 13. september 1996!

Alene datoen burde have gjort mig betænkelig.

Der var nu ingen problemer. Papirerne blev klaret om formiddagen og efter en samtale med en narkoselæge om bedøvelsen, - han foreslog en rygmarvsbedøvelse som den behageligste, - blev jeg sendt hjem med besked om at møde fastende mandag kl. 07.30.

Da jeg ankom til afdelingen, fik jeg anvist en seng på stue 536, og efter et lavement var jeg egentlig klar til operation. Så hurtigt skulle det nu ikke gå! Ventetiden var ganske betragtelig,og uden mad og drikke var der nu lang tid til kl. ca. 17.00, hvor jeg endelig fik besked om, at der var noget i gærde.

Op i sengen og afhentning af en rar portør, der fortalte, at han

var nærmest slidt op til knæene af at køre patienter frem og tilbage mellem afdelinger og operationsstuerne. Af dem var der op mod 11 i gang i to-holdsskift, således at første hold startede kl. 08.00 og andet hold overtog skuepladserne ved 15.30-tiden.

Siddende på operationslejet fik jeg min rygmarvsbedøvelse. Narkoselægen stak først en enkelt gang som bedøvelse før den rigtige bedøvelse, og efter ganske kort tid var jeg følelsesløs fra maven og nedefter. Ud over kirurgen var der en operationssygeplejerske og en narkosesygeplejerske til stede, og sidstnævnte forsynede mig med en walkman, som jeg kunne fornøje mig med. Bent Werther sang "gammel dansk", og det forhindrede i hvert fald ikke, at jeg også kunne underholde mig med de tilstedeværende ind imellem.

En rygmarvsbedøvelse er faktisk en sjov ting, hvis man altså synes, at det er rart at "være til stede" under operationen. Pudsigt nok kan man mærke kirurgens hænder arbejde, men man kan ikke mærke selve indgrebet, hvilket må være en absolut fordel!

Det hele var hurtigt overstået og efter et kvarter kunne de to damer ved hjælp af muskler og en kran flytte mig fra operationslejet tilbage til min seng. Lidt efter kom portøren og trillede mig på opvågningsstuen, hvor jeg blev tilkoblet forskelligt udstyr, som overvågede min - og de andre patienters - tilstand helt automatisk.

Da jeg spurgte, om man aldrig var ude for, at patienter døde af sult i den periode, de fastende ventede på operation, forbarmede en venlig sygeplejerske sig over mig og fremtryllede en ostemad.

Lidt efter kom min kone, og vi hyggede os og glædede os over operationens gode forløb, og da bedøvelsen som forudsagt havde fortaget sig efter et par små timer, blev jeg trillet tilbage til stue 536. Her havde man forudseende nok gemt min aftensmad, der bestod af fire halve stykker rugbrød, som jeg spiste.

Kort tid efter sagde min kone godnat, og jeg lagde mig til at sove.

Ved 23-tiden mærkede jeg pludseligt, at et eller andet var helt galt, og jeg rykkede i alarmsnoren. Det sidste, jeg erindrer, var at en sygeplejerske sagde: "Det er vist godt, at vi kan få dig i bad i morgen", og så var jeg væk.

Og for at gøre en meget lang historie kort, så nøjes vi med her at konstatere, at jeg havede fået menigitis, og i den anledning blev jeg anbragt i en respirator, hvor jeg lå og drev den af, mens alle gik rundt og var nervøse og bekymrede.

Jeg blev behandlet med store mængder antibiotika og anden medicin. Der blev taget mange prøver og lavet undersøgelser, og i løbet af ugen blev min tilstand heldigvis forbedret så meget, at man hen mod week-enden kunne forberede min tilbagevenden til de vågnes verden.

Ud af respiratoren

Lørdag formiddag kom jeg så småt op til overfladen efter mit lange ophold i respiratoren. Der var blevet taget en ny rygmarvsprøve, der til alt held viste en næsten helt klar væske, som tegn på at behandlingen havde virket.

Og hvad jeg nu fortæller om de næste par dage er ganske givet påvirket af de store mængder antibiotika, penicillin og bedøvelsesmidler, som jeg havde fået i ugens løb.

Nogle af hændelserne vil sikkert være korrekte, medens andre er en eller anden form for opspind, men jeg har valgt at fortælle dem så nøjagtigt, som jeg husker dem. Så kan man selv gætte på, hvad der er fup eller fakta. God fornøjelse!

Det første jeg så, da jeg lukkede øjnene op var en sygeplejerske, der stod på min højre side. Jeg tror, hun hed Benine efterfulgt af endnu et fornavn. Hun spurgte mig om jeg vidste, hvor jeg var, og om jeg vidste hvilken dag, det var. Jeg kunne formentlig nok forestille mig, at jeg var på sygehuset, men jeg havde ingen anelse om, hvad der var sket. - Men jeg husker, at et eller andet i min bevidsthed sagde mig, at noget af det første, jeg skulle, var at bede Benine om at undskylde overfor min kone, at jeg havde glemt vores bryllupsdag! Senere gik det op for mig, at datoen faktisk var den 21., men at det jo var i september, og det var altså lige nøjagtigt 6 måneder efter vores sølvbryllup.

Jeg bemærkede en "ualmindelig forfærdelig" duft i lokalet, og jeg lå faktisk og hidsede mig op over, at alle de ansatte kvinder havde valgt at bruge den samme rædselsfulde parfume. I øvrigt

Rudel af kronvildt på Kallemærsk Hede.
Foto: Palle Uhd Jepsen

opfattede jeg hele deres tilstedeværelse som om at de var deltagere i et modeshow foranstaltet af Sygehusvaskeriet Varde.

En meget høj, mørk sygeplejerske mente jeg, at jeg havde set i en amerikansk film, hvor Tom Cruises medspiller netop er en flot pige i en helt hvid militæruniform.

Da min egen familie kom om eftermiddagen fik de iøvrigt også skældud, fordi de havde valgt den samme parfume!

Benine påstod, at jeg trængte til at blive barberet, selv om hun faktisk havde forsøgt en af de sidste dage med en gammeldags skraber! Da priste jeg mig lykkelig for, at jeg "ikke var til stede", for det tør jeg næsten ikke engang selv! Nå, men det blev heller ikke til noget med den barbering før mandag aften, men da havde alle også kigget på mig, som om jeg var en nyankommet farende svend!

Omkring middagstid forestillede jeg mig stuen (som formentlig var en ganske almindelig stue), som værende meget stor, nærmest som en forsamlingshussal. I det modsatte hjørne af min sygeseng, hvilket svarer til seng nr. 1 i det fastlagte system, mente jeg at der lå en ung pige, der til en sygeplejerske fortalte, at hun kom fra Århus. Hun var ellers netop landet fra et ferieophold på Mallorca i Billund Lufthavn, og var taget direkte med sin mor, der havde en stemme som en rejekælling på Gl. Strand, til sygehuset i Esbjerg for at blive opereret for en puls, der ikke slog rigtigt!

Hun sagde, at hun var au-pair i Tyskland i nærheden af Frankfurt, og moderen bad sygeplejersken om en lægeerklæring, som de kunne sende ned til arbejdsgiveren, der sikkert ville blive fornærmet over, at hans medhjælp ikke kom tilbage som aftalt om mandagen.

Jeg undrede mig godt nok over, at man kunne komme lige fra Mallorca, og så blive opereret på et sygehus i Esbjerg, og jeg tænkte, at det havde da været mere rimeligt at vælge Risskov, når man nu boede i Århus!

Ved 13-tiden så jeg en indisk udseende kirurg sidde for enden af pigens seng og dybt koncentreret læse i hendes journal. En overgang havde han flyttet stolen hen til vinduet, hvor han formentlig havde bedre lys. En halv time senere gik han hen til sengen og undersøgte pigen uden at sige et ord, og kort efter forlod han stu-

en. Jeg husker ikke om pigen blev kørt fra stuen før mig - (og måske har hun slet ikke været der!). Der var endnu en ældre, sort sygeplejerske på stuen, og jeg følte, at mindst halvdelen af de ansatte på Intensivafd. var udlændinge.

Hallucinationer og syner

Jeg husker ikke meget mere om besøg og andre hændelser fra lørdagen, men på et tidspunkt begyndte jeg at "se" en masse forskellige figurer og mønstre for mit indre blik, hver gang jeg lukkede øjnene. Det var ikke drømme, for jeg sov ikke ret meget, og jeg betragter dem derfor som en slags "LSD-hallucinationer" eller noget i den retning.

Disse billeder fortsatte til mandag eftermiddag, og jeg vil prøve at forklare dem, så godt det nu kan lade sig gøre i ord uden illustrationer.

Noget af det første jeg oplevede, mens jeg lå på Intensivafd. var store cirkler med gradnet som på en globus i meget klare og kraftige røde, grønne og gule farver. Disse blev efterfulgt af figurer, der til dels mindede lidt om Unibanks logo. De forekom kun i rødt og dækkede hele loftet på stuen og mønstret fortsatte ned over væggene mellem vinduerne som om, at det hele var planlagt i forbindelse med byggeriet af sygehuset. Bortset fra, at der hele tiden var bevægelse i mønstrene.

Tidvis var loftspladerne (små rektangulære, grå plader med huller) dekoreret som edb-printplader i sorte, blå og røde farver, og alle plader var fuldstændig ens bemalet. Det gjaldt også, da de på andre tidspunkter var forsynet med røde prikker, der skulle illustrere beliggenheden af de største byer i Europa, hver for sig benævnt med bynavn. Jeg havde godt nok lidt svært ved at se bynavnene, da jeg ikke kunne finde mine briller!

Et døgns tid senere (om søndagen) skiftede billederne karakter, muligvis i forbindelse med, at jeg kom på stue 416. Kun bynavnene fulgte med, og dem holdt jeg faktisk fast ved, indtil en sygehjælper natten mellem søndag og mandag effektivt pillede dem ud af min forestillingsverden ved at forklare mig, at jeg da nok kunne forstå, at Ribe Amt ikke havde haft råd til at bruge sådan nogle

fine, bemalede plader, da man opførte hele Centralsygehuset for mere end 20 år siden! Det kunne jeg jo godt indse, og så droppede jeg dem!

Men der var såmænd også nok andet at "kigge på", f.eks.: Runde akvarier i lysende, fluoriserende sart grønne farver med masser af fisk, der svømmede venstre rundt, som sad de fast på en karrusel. Der var masser af detaljer i form af små partikler, skygger og reflektioner i vandet.

Broncetorsoer i "halv" størrelse eller zoomet så tæt ind, at man kunne se ridse- og støbemærker i metallet. Klare røde plader eller helt sorte plader med hvid/grå filigranmønster.

"Cigarkassemotivet" der, så vidt jeg husker, stammer fra en god, gammel træcigarkasse fra en eller anden dansk tobaksfabrik. På låget var/er der et flot, gammelt sejlskib set lidt bagfra i en oval, men i min udgave var skibet meget mere detaljeret, og ude i hjørnerne af motivet var der små fisk, der sad og slog med halerne.

"Halvtredsøre-sedler" i lyserøde, lysegrønne og sart gule farver. Sedlerne var håndtegnede og i en del af motivet kunne jeg genkende detaljer fra et maleri, der hang i min mors stue. På sedlerne var der hvid og sort tekst, og ud over "DANMARK" og beløbsangivelse stod der, at sedlen kunne indløses i London, Paris, München og København. - Jeg har senere i fjernsynet set, at der i Det sønderjydske Værelse på Christiansborg findes en-krone-sedler, der meget ligner de billeder, jeg så!

Mandag eftermiddag sluttede mine "synsoplevelser" med at jeg så et rødt "dymobånd", der løb i stor fart fra højre mod venstre. På båndet stod udelukkende navne på danske kirker, og båndet løb så stærkt, at jeg knap kunne nå at læse navnene i farten!

Alle disse synsindtryk kom, hver gang jeg lukkede mine øjne, og jeg tror ikke, at jeg selv kunne beslutte, om jeg ville se dem eller ej. Heldigvis var der jo ikke noget uhyggeligt eller skræmmende imellem dem, men på en måde var det alligevel mærkeligt, at man ikke kunne fravælge oplevelsen.

Vestergaard

Søndag eftermiddag skulle jeg så flyttes til en almindelig stue.

Mine "flyttepapirer" var gjort klar og godkendt af "den høje, mørke", inden Benine (og nu senere ved jeg faktisk godt, at det hed hun ikke) skulle følge mig på vej.

Ved 14-tiden kom portøren, og nu begyndte en køretur, der iflg. mine oplevelser strakte sig over adskillige kilometer rundt i Centralsygehusets gange og korridorer. Vi var både oppe og nede, passerede store lagerinstallationer, kørte gennem sporskifter, og et enkelt sted passerede vi såmænd også en flok veteranfly piloter, der sad og ventede med deres flyverhjelme af læder på hovedet. - Jeg fandt selvfølgelig senere ud af, at køreturen kun havde strakt sig over ca. 150 m, og kun på den samme etage!

Stue 416 var en ganske normal 4-sengsstue, og jeg blev parkeret på den første plads til venstre for døren i seng nr. 1. Nr. 2 og 3 var tomme, og jeg havde kun svagt (stadig uden briller) konstateret, at der sad en figur i en stol i hjørnet til højre for døren.

Jeg blev modtaget af en venlig sygeplejerske, der snakkede med mig i en halv times tid, og senere fik jeg også besøg af et par læger.

Figuren overfor gav lyd fra sig med jævne mellemrum, uden at jeg rigtig opfattede, hvad han sagde. Men jeg bemærkede, at de sygeplejersker, der færdedes på stuen, alle havde en venlig bemærkning til Vestergaard, som de kaldte ham. De rettede også på hans tæppe, der lå over benene, og de serverede kaffe og tog sig i det hele taget godt af ham.

Jeg var derimod helt overbevist om, at jeg var havnet på en slags "museumsstue", og at Vestergaard var en udstillingsgenstand som personalet tog sig af, måske som en eller anden slags fælles kulturhistorisk "maskot", som man gik og hyggede sig med.

Lydene fra ham kom ganske givet fra en indbygget båndoptager, og hans bevægelser, der var meget mekaniske, måtte være styret af indbyggede elektromotorer. Jeg undrede mig dog lidt over, at personalet kunne få deres snak med ham til at passe med det, der lige netop var det næste på båndet. Men - på den anden side - hvis han havde siddet der i mange år, så kunne de vel huske rækkefølgen i hans småsnak.

Hen på eftermiddagen fik Vestergaard besøg. Fire personer kom ind på stuen og stillede sig i en gruppe ved håndvasken til højre

for døren. De lignede indholdet af en togkupé fra en nedlagt sidebane anno 1920, som de stod der i deres grå frakker. Damerne med mørke tørklæder og de sorte tasker i hænderne foran sig og mændene med ternede kasketter og halstørklæde.

De begyndte at tale med/til Vestergaard, og jeg troede, at han svarede via den indbyggede båndoptager med ganske enkelte ord og sætninger. Men efterhånden gik de over til kun at tale indbyrdes og helt uden om patienten, som de jo var kommet for at besøge.

De underholdt sig om hans kendte drukproblemer, og sagde, at hvis han ikke havde drukket så meget, så var han nok ikke faldet og havde slået sin fod. - Og han skulle iøvrigt være glad for, at han ikke var faldet i vandet og druknet.

Men når han nu havde fået foden sat af, så kunne han jo få en 4-hjulet knallert at køre rundt i. Det ville godt nok ikke være så let i Brørup, for der var der meget smalt mellem vejen og fortovet.

Derefter småsnakkede de videre med sig selv et stykke tid uden at ænse Vestergaard, og efter at have bragt en hilsen fra Jenny og Ejnar forlod de stuen.

Jeg var helt overbevist om, at det var en amatørteatergruppe, der gik omkring på sygehuset om søndagen og underholdt patienterne, og jeg var meget beæret over, at være havnet netop på en stue, hvor jeg fik denne helt specielle oplevelse med.

Da der kom en sygehjælper ind på stuen for at se til mig, benyttede jeg lejligheden til at rose personalet for at "leve med" i dette kulturhistoriske spil omkring Vestergaard-figuren.

Hun kiggede fuldstændig forvirret på mig og sagde, at den slags "figurer" fandtes overalt på sygehusene. Man kaldte dem faktisk for patienter!

Efter spisetid kom min familie på besøg, og de fik selvfølgelig hele historien om køreturen, billederne på loftet og Vestergaard.

De tog det pænt og nikkede og samtyggede på de rigtige steder, skønt de havde lidt svært ved at følge mine tanker. Jeg bad oven i købet min kone om at kontakte en af mine bekendte i reklamebranchen for at foreslå ham, at vi i fællesskab skulle forfatte og udgive en bog omkring disse kulturhistoriske figurer, der efter sigende fandtes på alle sygehuse.

De flotte billeder på loftet og Vestergaards båndoptager fortsatte aftenen og natten igennem, og alle, der kom på stuen, fik den måske lidt langtrukne beretning om mine "oplevelser" i de sidste par døgn. De tog historien om Vestergaard meget pænt, men jeg kunne ikke rigtig forstå, at de så stædig holdt på, at han var en ganske almindelig levende patient.

Jeg kunne ikke sove, og jeg syntes, at jeg kunne høre den lokale radio Victors kendingsmelodi komme fra et ukendt sted hele natten igennem, ligesom trafikken i Esbjerg havde et stort omfang med masser af udrykningskøretøjer og lignende larm, lige til det blev lyst.

Henad morgen ved 05:30-tiden gik døren stille op, og jeg hørte, at Vestergaard blev tiltalt. Båndet gik straks igang med at svare, og jeg var overbevist om, at det hele var styret automatisk, således at forestillingen nu kunne fortsætte på en ny dag. Egentlig syntes jeg, at det var tilstrækkeligt, hvis man havde holdt sig til weekenderne, og på et tidspunkt fik jeg den tanke, at man egentligt brugte rigelig meget tid på den slags nostalgi.

Der blev taget blodprøver - også på Vestergaard - og vi fik morgenkaffen serveret. - Men da der kom en fysioterapeut lidt senere, og hun begyndte at herse med ham, fik jeg nok min første tvivl om, hvorvidt min teori omkring projektet var holdbar, og jeg besluttede mig for at afvente stuegangen. Hvis Vestergaard også var omfattet af stuegang, ville jeg alvorligt overveje at tilslutte mig den almindelige antagelse, at han var en ganske normal patient.

Ved 10-tiden var der stuegang, og da lægen, efter at have konfereret med mig, vendte sig mod Vestergaard og sagde: "Nå, Vestergaard, vi har fået røntgentbillederne af din fod", opgav jeg min teori, og begyndte forsigtigt at undskylde min vildfarelse overfor sygeplejersker og sygehjælpere.

Vestergaard havde på grund af dårlig hørelse formentlig ikke opfattet, at jeg havde antaget ham for at være en voksfigur!!

Kontrollen over stue 416 og omliggende stuer var denne morgen lagt i hænderne på fru Nielsen sekunderet af Rosa og en sygeplejestuderende (endelig studerende!!), der hed Karina.

Fru Nielsen var en meget kontant dame, der hurtigt opgav at

høre på mine mange oplevelser, og heller ikke syntes om, at jeg sammenlignede hende med min mor, selv om det var i den bedste mening. Det kunne vi tale om senere, mente hun!

Rosa fremsatte det forslag, at jeg skulle bringes i bad, og efter at hun behændigt havde fjernet mit kateter, fragtede hun mig i hastigt tempo siddende på en bækkenstol til et stort baderum, hvor jeg for første gang i en uges tid fik skyllet støvet af mig. Det var en rigtig rar fornemmelse, og nu manglede jeg faktisk kun at blive barberet for at se rimelig normal ud. Det måtte til gengæld vente til mandag aften, hvor jeg fandt min Braun frem, og møjsommeligt begyndte at arbejde mig igennem de ugegamle stubbe.

Blandt den sygeplejestuderendes opgaver var det at måle mit blodtryk og tage min puls. Det sidste blev gjort, mens hun holdt den ene hånd omkring mit håndled og et lille timeglas i den anden. Da jeg spurgte hende om hun brugte et 15 eller et 30 sekunders timeglas, således at hun skulle gange de optalte pulsslag med hhv. 4 eller 2, svarede Karina: "Jeg ganger med 2, for hvis jeg ville arbejde med regnskab, havde jeg valgt et andet job!"

Andrei

To unge kvinder triller en kørestol ind mellem min og den næste seng. I stolen sidder en yngre mand, der med sine mørke øjne kigger op på mig, mens han siger: "Andrei, blodning i hjerne, faldt om på arbejd', to mån'der sid'n - ingen forklaring!" Han kommer oprindeligt fra Polen, og jeg får et svagt håndtryk af ham.

De to kvinder - den ene viser sig at være han kone - afleverer ham, og han kravler i seng. Han lægger sig straks til at sove. Fru Nielsen, der er med rundt på stuegang, driller: "Nå, Andrei, det har nok været hårdt at være hjemme ved konen i week-enden, hva?". Andrei har været på afdelingen i mange uger, og han er nærmest "medlem af familien".

Der er netop kommet besked om, at han på onsdag skal overføres til et genoptræningscenter, hvor man skal prøve at få ham tilbage til et normalt liv. Det ser han meget frem til!

Han sover det meste af dagen, og ved 17-tiden kommer konen og en ven for at besøge ham. Hun medbringer en glasskål med hjem-

melavet frugtgrød, som han spiser, mens hun kigger forelsket på ham. Så trækker de ham i en medbragt jogging-dragt. Han skal med dem ud for at optræne sine ben.

Han går nogenlunde, men kan ikke bruge den venstre arm. Ved min fodende stopper han op og siger på et nydeligt dansk: "Seks uger siden, jeg var ung mand! Nu jeg gammel, men jeg træner. De siger, jeg ikke må, men jeg selv bestemme. Jeg kommer igen! Jeg vil arbejd' igen!"

De trækker af med med ham, og 1 time senere kommer de tilbage med en godt træt Andrei. Han smider sig på sengen, mens hans kone forbarmer sig over Vestergaard. Han har med sine meget mekaniske bevægelser kæmpet en fortvivlet kamp mod aftensmaden med en ske, og han lyser op i et stort smil, da hun bøjer sig ind over ham og begynder en systematisk affodring. Hendes lange, lyse lokker falder næsten ned i hovedet på ham, mens hun står der. Hun kan ikke dansk, så ind imellem må vi oversætte fra Vestergaard'sk til dansk og videre til polsk og omvendt. Men det virker, og Vestergaard får oven i købet desserten med.

Bagefter sætter hun sig på Andrei's sengekant og masserer hans dårlige venstre arm med lange seje tag! Det meste af en time, bare op og ned!

"Skal du ha' hende med til Viborg?", spørger jeg. "Jeg kan ikke undvære hende", siger Andrei og giver hende et kys!

Da hun senere er gået hjem, tager Andrei lige en ekstra gåtur selv. Han standser igen ved min seng og siger: "Jeg har tvunget dem til at lade mig træne selv. Jeg vil selv bestemme, hvornår jeg lærer at arbejd´ igen. Nu skal jeg til Hald Ege. Jeg har hørt, at man kan svømme der. Jeg elsker at svømme. Jeg vil arbejd´ igen!" - Og væk er han.

Majoren

Tirsdag morgen var der aktivitet ved seng nr. 3 på stue 416. Et patientbord blev kørt ind, pude og dyne blev rystet og rettet til, og endelig ankom der en større affaldscontainer forsynet med vippelåg og fodpedal. Påskriften "sygehusaffald" understregede alvoren.

Lidt op på formiddagen bemærkede jeg mig en midaldrende

mand sidde i opholdsarealet med sin kone, og efter en kort tid overtog fru Nielsen patienten, for det var han. Hun gav ham instrukser i dagens videre forløb, og snart var han overtaget af systemet.

Ved 17-tiden dukkede han op igen. Let foroverbøjet, klamrende sig til et højt stativ med tre plasticposer og en stor glasflaske med forskellige væsker, hvorfra plasticslanger via et samleled gik ned i hans ene arm. Med en skrævende gang, der kunne antyde, at han havde parkeret sin hest eller måske en militær Nimbus af ældre model nede ved hovedindgangen, stilede han direkte hen mod stolen ved vinduet.

Han satte sig tungt med et forpint udtryk i ansigtet efter at have anbragt et simpelt skema og en mindre blyantstump oven på affaldscontaineren.

"Satans pinlig sag!" sagde han uden at uddybe sagen nærmere. Plasticposerne løb tomme og blev omhyggeligt arkiveret i containeren, mens den store flaske blev skiftet et par gange.

Jeg var begyndt at spekulere på, hvad manden beskæftigede sig med, og mine tanker gik i retning af en eller anden militær person, der enten var kommet hjem fra en udstationering med et eller andet skidteras i kroppen, eller som måske skulle sendes ud og behøvede en optankning forinden.

Efter nogen tid tog jeg mod til mig og foreslog en militær karriere.

Jo, såmænd, - men forhåndværende! Pensioneret major med tidligere tjeneste på Varde Kaserne, så via et antal fælles bekendte kom der hurtig gang i snakken. Ja, hans kone arbejdede såmænd i et firma, som min kusines mand ejer, så det er da nærmest utroligt, hvad man kan løbe ind i!

Der var fodbold i fjernsynet den aften. Silkeborg havde besøg af Spartak Moskva - og tabte -, og Majoren og Andrei gik op i spillet, især mens Silkeborg var foran. I anden halvleg kom snakken ind på Andrei's fortid i Polen, og da han havde været i den polske Østersøflåde som marinesoldat, benyttede Majoren lejligheden til at belære ham om krigskunst. Bare sådan i al almindelighed!

Andrei fortalte til gengæld om sin ankomst som flygtning til Bornholm sammen med en kammerat for en del år siden. De hav-

Klitdirektørens ansvarsområde omfattede blandt andet administration af sandflugtsloven herunder tilsyn med klitterne langs den jydske vestkyst samt på Læsø. Luftfotografiet viser kysten nord for Blaavandshuk. Til højre ses Kallesmærsk hede, og i baggrunden ligger Vejers Klitplantage.
Foto: Palle Uhd Jepsen.

de tjent en pose penge som fiskere, og ville nu ud i friheden, hvor de havde tænkt sig at købe en fiskekutter. De "afmønstrede" i Nexø med lommerne fulde af kontanter, kun for at konstatere, at politistationen var lukket! Så måtte de i en taxa til Rønne, hvor den vagthavende betjent godt nok havde kigget lidt på de to asylansøgere, der ankom i Mercedes og bare betalte regningen med store sedler og kraftige armbevægelser.

"Hvad skete der så?", spurgte Majoren. "Vi blev afhørt, og så blev vi indlogeret på øens bedste hotel", svarede Andrei, "og vi fik også morgenmad næste dag!" "HVA' SATAN," råbte Majoren, "vil det sige, at I boede på hotel på min regning? Var det godt?" "Ja, det kan du tro", svarede Andrei. Majoren mente, at så var det helt i orden, og Andrei fortalte videre om flyveturen til København, de mange timers afhøring og til slut de ca. fire måneders ophold i Sandholmlejren, før asylet var bevilget.

Det var ikke rigtig blevet til noget med fiskekutteren, men de to kammerater havde holdt sammen lige siden, og havde skaffet sig andet arbejde.

De var iøvrigt glade for at være i Danmark, skulle jeg hilse at sige!

Vi havde en hyggelig aften, og Majoren fortalte at årsagen til hans ophold var "manglende gang i peristaltikken". Ja, den var faktisk gået helt i stå. Derfor de mange poser og flasker! Virkning var der nu ikke meget af, og han skulle derfor natten igennem føre nøje kontrol med "tilgang og evt. afgang" på det lille skema. Så ville en sygeplejerske hver tredie time komme og lave kontrolberegninger på hele projektet.

Med militærisk præcision sprang Majoren ud af sengen hver time. Løb ud på toilettet, der lå lige op til værelse 416, og affyrede en artilleribredside, som var han på øvelse på Kallesmærsk Hede. Så tilbage ind til sengen for at hente blyantsstumpen, ud på gangen igen for at notere klokkeslet og resultat af anstrengelserne på det lille skema, og så endelig ind i seng igen efter at have lagt blyanten på sin rette plads. Hver time frem til kl. 04.45, og i dobbelt kadence frem til den lyse morgen! Da den kom, var Majoren træt! - Men Andrei og Vestergaard havde sovet godt.

Det vil dog sige, at ved Majorens tilbagekomst fra øvelsen kl.

01.45, lød det pludseligt fra Vestergaards hjørne: "Ær æ lys tæn'? "Skal du bruge hjælp?" spurgte Majoren. "Neeeej, a wed æ..". "Jeg har ringet!"

Et øjeblik efter gik døren stille op. "Er der nogen, der har kaldt?"

"Bedstefar skal have hjælp!" kommanderede Majoren myndigt.

"Hvad er der, Vestergaard?". "Mi maw' er gawn'!" "Vi kommer og skifter dig lige om et øjeblik!" - Og det gjorde de, Birthe og Bodil.

Og da de havde bakset med Vestergaard i en lille halv time, og var færdige til at gå igen, efter at have lagt den gamle godt til rette og slukket lyset, lød det spagfærdigt fra Vestergaard: "A ska oss' tis'!" - Og det meste gentog sig kl. 04.45.

De piger, der passer sådan en afdeling døgnet igennem, fortjener storros og et klap på skulderen (foruden en anstændig løn, selvfølgelig).

Desværre tror jeg at mange forsømmer at skønne på det! Så husk det nu.

Onsdag

Tidligt onsdag morgen, - det var i hvert fald før kl. 06.00 - kom nattevagten og tog som sædvanligt puls, temperatur og blodtryk. Men denne morgen blev jeg også tilkoblet et apparat, der nærmest lignede noget, som jeg ikke kan huske, hvad er!

Det var en dråbetæller! For at spare tid, og for at sikre, at jeg blev forsynet med det helt korrekte dråbetal svarende til 150 ml/time, havde man fremfundet denne herlige indretning, som med stor præcision blev indstillet og sat igang. - Og så skulle den ellers bare køre, indtil posen ovenover var tømt. Jo, tak! Det gik da også helt udmærket, bortset fra, at skidtet gik i stå, hver gang jeg så meget som tænkte på, hvad klokken var, og hvornår det var morgenkaffetid.

Resultatet var, at maskinen udsendte en høj larmenteren, der vækkede alle de andre, og hidkaldte en sygeplejerske, som så måtte starte det tekniske vidunder op igen!

Men endelig - efter de obligatoriske blodprøvetagninger hele raden rundt - blev morgenkaffen serveret. Majoren, der havde et

lidende udtryk i ansigtet (der var jo ikke rigtig kommet noget ud af nattens anstrengelser, - og det er slemt ikke at ka', når man ska'), kiggede vantro på bakken. "Hvad skal det forestille?"

"Det er rugbrød, franskbrød, ost, marmelade og smør. Skal du have kaffe eller the?", sagde morgenbakkedamen med sit sødeste smil, "er det ikke det, du har bestilt?". "Vil det sige, at der ikke er youghurt og æg?" spurgte Majoren med bæven i stemmen. "Skal man bestille det specielt - og hvornår kan jeg så få det?"

"I morgen" lød svaret, "skal du ha' noget koldt at drikke til?"

Majorens lille skema blev behørigt kontrolleret, og man konstaterede ganske rigtigt, at tilgangen i det forløbne døgn havde været større end afgangen. Andrei blev inviteret i bad af den lille Karina. Han skulle jo være tidlig færdig, så han kunne komme afsted til Viborg. Dagen tog sin begyndelse, og Majoren tøede såmænd en smule op, efterhånden som morgenkaffen i al sin enkelhed gled ned. - Og da Karina også tilbød ham et bad, oven i købet med varmt vand, ville hans glæde over tilværelsen næsten ingen ende tage. Jeg listede mig hen i en lille brusekabine, som jeg havde fundet ud af næsten aldrig blev brugt. Karina påstod, det skyldtes, at der ikke var varmt vand, og efter små fem minutters ophold under den kolde bruser var jeg tilbøjelig til at give hende ret. - Men det friskede, og det gav en vis status hos Majoren, da jeg fortalte ham om min vikingedåd!

Da jeg kom tilbage efter mit kuldechock, var Andrei allerede borte, og der var stuegang. Henrik havde tjansen, og han gik grundigt til værks. Det blev besluttet, at min antibiotika-behandling skulle stoppe, og vi begyndte at satse på en udskrivning allerede fredag. Men jeg kunne næsten ikke tage, at Henrik konsekvent kun kaldte mig HANS. Der manglede godt nok en bindestreg i mit fornavn på journalerne, men alligevel! Jeg besluttede, at der måtte gøres noget, når jeg kom hjem.

Midt på dagen kronedes Majorens anstrengelser med held. Pludselig virkede det hele igen, og en lettet stemning bredte sig over den nordlige ende af afd. 242 og især på stue 416. Nu kunne der slappes af, og snakken gik lystigt. Majoren ville vide, om Vestergaard havde sovet godt. Jo, det mente han da, at han havde, og jeg tilføjede, at han i hvert fald havde talt meget kraftigt i søv-

ne. Jeg fortalte, at han havde sagt: "Så ska' du bår' gå igjemmel æ ståld, å te hywwer we æ mødding, å li' te' den jen si' der er der en lem, huer wi putter æ nier!"

"Vil det sige, at du er landmand?" spurgte Majoren. "Ja", svarede Vestergaard, "å det war dæer a fiel, den awten a gik ud med æ purs'. Å så ku' a æt kom' op ijen!" "Hvor længe lå du så der", ville Majoren vide. "Fjowten timer!" "Det var ligegodt satans! Var det ikke koldt?" "Jow", svarede Vestergaard, "men a fik da nøj frisk luft!!"

Hen på eftermiddagen fik vi en ny nabo på stuen! En anæmisk udseende mand med en let krabbende gang, skulende skråt til venstre med mørke briller og en pibe i munden, kom på sine lyse stankelben, der ikke havde set solens lys i flere årtier, gående ind på stuen med en mappe i hånden. Bagefter fulgte Rosa med en seng. Hun havde godt nok måtte skrue et par ekstra rynker i panden for at få patienten til at indse fordelen i at være på en rigtig stue med vinduer frem for det depotrum, hvor han var blevet indlogeret tidligere på dagen.

Den nyankomne præsenterede sig kort, og introducerede derefter en ung mand, der fulgte efter klædt i sort fra top til tå og iført nye, moderne in-line rulleskøjter, som sin søn. Han havde en tom burger-indpakning og en Cola-flaske i hænderne. Udenfor stuen i opholdsarealet befandt moderen sig i færd med at pakke ud til et større eftermiddags-arrangement, der i øvrigt blev konverteret til et beskedent oste- og rødvinsbord lidt hen på aftenen.

Vor nye mand fremdrog et større nodebundt og satte sig til - med sirlig hånd - at forsyne værket med buer og fraseringstegn, idet han forberedte en snarlig opførelse af det selvkomponerede værk.

På orgel! (Det viste sig senere, at han havde været god ven med min nu afdøde svoger for mere end 25 år siden, samt at vi også havde fælles bekendte i nutiden, - igen et pudsigt tilfælde!).

Aftenen gik med fjernsynskiggeri. Den meget kongetro Major, der i øvrigt led af nogen træthed oven på de voldsomme strabadser, og derfor ikke havde fået lov til at komme hjem før dagen efter, var begejstret tilskuer til et program om Dronning Ingrid, og det gjorde slet ikke noget, at den unge rulleskøjteentusiast kørte

frem og tilbage på stuen, og en enkelt gang også lavede en pirouette, der fejlagtigt endte under faderens seng. - Men han var jo til ostegilde udenfor stuen, så han opdagede det næppe!

Midt om natten mellem onsdag og torsdag - sådan føltes det i hvert fald kl. 05.50 - kom Bodil for at checke puls og tryk, og da det var overstået, gik hun sammen med sin næsten faste makker Birthe, igang med Vestergaards morgentoilette. Han blev kommanderet til højre og venstre og op og ned i sengen. "Løft lige bagdelen Vestergaard - ja, fint og så lige en gang til. Skub lige fra med fødderne, og løft igen. Højt op, ja sådan og så ned igen. Ih, hvor er det godt. Skub så hovedet op på puden. Fint!".

Ind imellem havde de to måske vekslet et par bemærkninger i al stilhed om Vestergaards morgenskift, og måske havde Majoren været lidt for tæt på begivenhedernes centrum, for pludselig sprang han ud af sengen! - "Og det var så morgengymnastikken torsdag, den 26. september", proklamerede Birthe højlydt, mens Majoren forsvandt i en støvsky ud på toilettet.

Så skal vi bare have Vestergaard lagt til rette igen. "Er du højre- eller venstreorienteret?" ville Birthe vide. "Sig nu ikke, at du er radikal, for så finder vi jo aldrig ud af, hvilken side du vil ligge på! Der er stor flugt fra SF i disse dage, så højre er nok mest populært", fortsatte hun ivrigt. Vestergaard mente ikke, at han havde interesseret sig for politik! "Det er fornuftigt, - så er det derfor, du er blevet så gammel", konstaterede pigerne, og placerede Vestergaard på højre side.

Majoren kom ind igen. - "Jamen, det er dog en fantastisk energi, der er her på stuen. Du er ude at jogge, og Vestergaard laver morgengymnastik!" "Jeg var ude og kaste UD", sagde Majoren.

"Det hedder kaste OP", sagde Birthe, "ka' I ha' en rigtig god dag?" - Og væk var de.

Torsdag kom rigtigt, og med den både æg og youghurt til Majoren. Han blev udskrevet efter stuegangen og tog hjem efter en velfortjent middagssøvn.

Komponisten kom i behandling - sønnen holdt fri fra hospitalet den dag - og jeg fik min fredagsudskrivning bekræftet af Henrik, der stadig kun kaldte mig HANS.

Vestergaard var blevet helt livlig efter at hans behandling var

begyndt at virke, og en besøgende neurolog fik ham nærmest til at springe op og ned fra sengekanten som en yngling. Og med en rollator i hænderne hjulede han rundt i omegnen med et smil, der indikerede hans glæde over en snarlig udskrivning til et aflastningshjem. - Jo, det var en herlig dag på stue 416.

Og det blev fredag. Udskrivning som aftalt. "Ha' det nu godt, og ring endelig hertil eller til din egen læge, hvis der er noget.

Pas på ikke at gå for hurtigt igang. Det her vil tage nogen tid endnu! Det der med frosten i fingerne skal nok gå væk af sig selv og selvfølgelig bliver du indkaldt til check hernede igen".

"Vi skal nok følge dig et stykke tid endnu. Husk at få dit medicinkort og recepter med. - Og nu gider vi altså ikke se dig igen, vel!" - "Nej, det kan I lige stole på, at det gør jeg heller ikke. Jeg havde faktisk også kun planlagt to dages ophold her. Så resten er faktisk ikke min skyld. - Men alligevel: Tak for god behandling til Jer alle!"

Kirsten hentede mig ved 11-tiden. Det havde regnet, og det var ved at blive efterår. Åen løb smukt gennem de våde enge, og vores græsplæne var fyldt med nedfaldne blommer.

Hvor var det herligt at komme hjem!

Efterskrift

Jeg havde en god uge derhjemme, så begyndte min mave at gøre vrøvl over den langvarige behandling med bl.a. antibiotika.- Og en måned senere, den 27. oktober blev jeg igen indlagt. Denne gang via Varde Sygehus, hvorfra jeg blev overført til operation i Esbjerg. Der var flere diagnoser, men jeg nåede da at blive opereret for tarmslyng - som jeg heldigvis ikke havde - og man brugte faktisk en masse energi på at finde ud af, hvad der egentlig var galt i mit tarmsystem.

Det gik der en uges tid med, og efter endnu et par uger i sengen, var jeg igen klar til udskrivning. Det var nu midt i november, og ialt var der faktisk gået to måneder med at komme over et lille indgreb, som oprindeligt tog 15 minutter den 16. september.

Jo, det er ingen løgn, at det kræver et godt helbred at være syg!

Forresten fik jeg ny dåbsattest den 5. oktober. Det viste sig

nemlig, at jeg aldrig officielt havde haft en bindestreg i mit fornavn, og da vi kiggede efter på min dåbsattest, så det faktisk ud som om, at min mor eller far selv havde anbragt den!

Glimt fra et vognmandsliv

Af vognmand Carl Emil Lauridsen, Varde

Min første erindring om heste går tilbage til 1925, da jeg var fem år gammel. Min far var vognmand og havde på dette tidspunkt otte heste i stalden. Der var blevet købt en ny hest og i denne handel fulgte der en lille islænder med. Denne islænder måtte vi drenge lege med, og efter skoletid kom der en noget større dreng fra byen. Han hed Hans Chr. Toft. Vi skulle en dag trække en tur med hesten, men det var den ikke villig til og blev stående midt i porten. Jeg gik ind i gården og hentede en pind, med hvilken jeg gav hesten et rap i bagdelen. Men det syntes den ikke om, for den gav mig et ordentligt spark i ansigtet. Jeg erindrer, at jeg kom ind og blev lagt i seng, men lægen, dr. Knudsen kunne konstatere, at jeg var sluppet med en løs tand. Da jeg kom i stalden næste dag, var hesten desværre væk.

Dette var min første oplevelse med heste. Men senere blev det til mange flere. I ferietiden kom der altid fætre på besøg. Det var jo spændende med de mange køretøjer. De bedste ture, som vi var med på, var dem, der gik til Esbjerg. De startede kl. 7.30 om morgenen, da vi kørte om til ægpakkeriet ved Vesterport, hvor Fakta nu er. Her fik vi nogle store kasser med æg læsset på, som skulle med englandsbåden fra Esbjerg. Efter ca. tre timers kørsel var vi ved havnen og fik læsset af. Derefter kørte vi op til en plads, hvor vi spiste vor medbragte mad. Her blev hestene vandet og fik deres foder i muleposen. Før vi kørte tilbage til Varde skulle vognen smøres. For at kunne gøre dette var vi nødt til at hejse vognen op, så hjulene kunne tages af og akslerne blive smurt med vognsmørelse. Det var et stort arbejde, men nødvendigt, for at vi kunne komme tilbage til Varde.

Kl. 13 åbnede Valsemøllens lager igen efter middagspausen, og der hentede vi tre tons rugmel til Varde Rugbrødsfabrik, der var

på Storegade nr. 42. Hjemturen var den bedste. Vi lå oven på melsækkene, og det var festligt, når kusken var god til at fortælle historier og synge nogle sange for os. Vi havde medbragt kaffe på termokanden, og mor havde også sendt en god pakke kage med os. – Ved fem-tiden var vi tilbage i Varde. Melsækkene blev hejst op på brødfabrikkens loft. Derpå kom hestene hjem i stalden. De fik deres velfortjente foder, og vi drenge var en oplevelse rigere.

I årene omkring 1930 brugte man ved DSB damplokomotiver til rangering på banegården. Men om søndagen blev disse lokomotiver ikke fyret op, og derfor skulle vi som DSB-vognmand stille med en hest til rangering.

På det tidspunkt havde vi en kusk, som havde været dragon i Randers. Når han var færdig med rangeringen på banegården, ordnede han seletøjet, så at han kunne bruge det som stigbøjler. På vejen hjem red han sig en tur gennem byen. Han startede op ad Storegade, om gennem Brogade og Torvegade, fortsatte ad Kræmmergade, så igen op ad Storegade, derefter ned ad Nygade og Smedegade, hvorfra han drejede om i Vestergade. Her standsede han ud for teatercafeen for at præsentere sig for sin kæreste, der serverede her. Stolt var han, når han efter denne tur satte hesten i stald.

Da jeg i 1934 kom ud af skolen, fik jeg overdraget en lille faldvogn og en gul nordbakke. Med dette køretøj skulle jeg køre frimærkepakkerne fra banen op til forretningerne i byen. Senere blev det til et par sorte oldenburgere. De var sorte, fordi vi brugte dem til ligvognen. Der kunne være en vis andagt over et ligtog, når der foran et stort følge også var en del faner med. Anderledes var det, hvis det var en afdød uden familie eller venner. Så kom bedemanden ud og bad mig binde hestene, så jeg sammen med ham kunne bære kisten med den afdøde ud til ligvognen.

I forbindelse med grosserer Lassons begravelse havde jeg en mindre ubehagelig oplevelse. Jeg havde ventet i tre kvarter ved hjemmet, hvor højtideligheden fandt sted. Hestene var blevet lidt urolige under den lange ventetid, og den ene hest havde bidt linen til den anden hest over. Dette blev jeg først opmærksom på, da ligtoget var på vej gennem Vestergade. Det var en særdeles ubehagelig situation, for var der opstået problemer, så ville jeg ikke have

kunnet styre hestene. I Kræmmergade gjorde vi holdt ved sparekassen, hvor Lasson havde været direktør. Her fik jeg gjort elværksbestyrer Mikkelsen opmærksom på sagen, som han så klarede for mig, og med ro i sindet kunne jeg fortsætte kørslen op til kirkegården.

I 1920 købte far en lille Ford-lastbil, den første lastbil i Varde. Den blev brugt til almindelig fragtkørsel, men vi hentede også grise hos egnens landmænd til slagteriet, der lå på det sted, som i dag hedder Murtfeldts Plads.

1920 var også genforeningsåret, og mange mennesker ville gerne en søndagstur ned over den gamle grænse til det genvundne land. Lastbilen blev så ombygget til passagertransport. Der blev sat bænke op på ladet, og en lærredspresenning blev lagt hen over til beskyttelse mod evt. regnbyger. Det var ikke helt problemfrit, når der om lørdagen havde været kørt med grise i lastvognen, for

Vognmand Lauridsen "Lause" ca. 1950.

så hang lugten fra disse dyr stadig ved bilen. I så tilfælde måtte mor ud og stænke ladet med parfumeflasken for at dæmpe griselugten lidt.

Lastbilen blev for øvrigt afhændet i 1928, og først i 1952 fik firmaet igen en lastvogn.

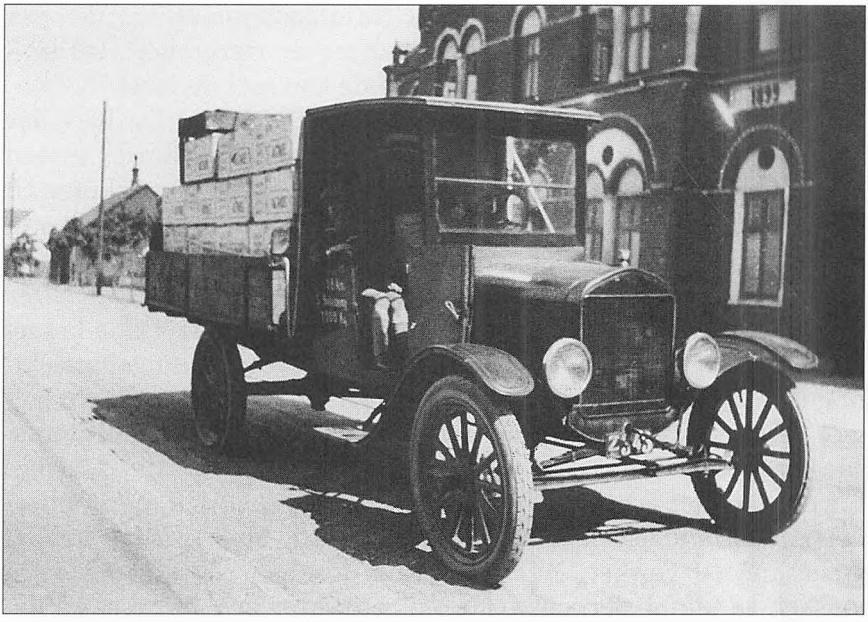
Jeg fik kørekort i 1938. Efter nogle få timers kørsel hos kørelærer Rask Sørensen skulle jeg aflægge prøve hos den motorsagkyndige, der hed Sigurd Hansen. Det foregik på den måde, at vi kørte rundt i byen en tyve minutters tid, og så var den prøve bestået. Teoriprøven foregik under kørslen. – Prisen for det hele var 52 kr.

Vi havde en gang en ældre kusk, som med en enspænderhest kørte banepakker op i byen. Tempoet var ikke højt, og kusken havde sin egen måde at takle færdselsreglerne på. Det havde man ved køreprøverne til bil taget højde for ved at placere en model af hans køretøj i teorilokalet og sige til eleverne, at dette køretøj skulle man være opmærksom på, da kusken havde sine egne færdselsregler. – Samme kusk kørte en dag stille og roligt op i byen. På torvet spurgte en ældre herre ham: "Min gode mand, har de også eksprespakker med her?" "Ja, det har jeg da rigtig nok", lød svaret, "de ligger i forenden af vognen, så de kommer da først."

I 1948 kunne vi ellers godt have brugt lastbilen. Da blev der afholdt ungskue i Varde, hvilket medførte, at vi havde sytten heste i arbejde. Da der også kom mange landbrugsmaskiner til udstillingen, måtte vi leje yderligere fem lastbilvognmænd og otte arbejdsmænd til at hjælpe med at få de mange maskiner transporteret fra banen ud på dyrskuepladsen og returneret igen efter skuet. Det foregik fra Vestbanegården og vi havde fået alle læssespor til rådighed. Der kom over hundrede vognladninger maskiner, og for at rangere med alle disse vogne havde vi vore store belgier derovre til dette arbejde. Det var et omfattende, men interessant arbejde.

I det daglige arbejde var kørsel for stålværket den store udfordring i forbindelse med at transportere de mange tons kul og støbesand til værket. Når der skulle afsendes færdigt gods fra værket, så kunne der være tale om produkter med en vægt på flere tons. Når et sådant stykke støbegods på 10-12 tons skulle køres

til banen, så måtte vi have den store blokvogn forspændt med seks heste frem for at klare en sådan transport. – Jo, spændende var det altid.

Den første lastbil. Det er undertegnede i førehuset.

En skole og et hus runder de 100 år

Institutionen Bramming Efterskole og medborgerhuset Mødestedet i Bramming

Tekst og tegning: Olaf Bak, Bramming

På ejendommen Skolegade 10, Bramming står der skrevet på 2 smalle, hvidmalede felter på facaden over den ene indgangsdør ud mod Skolegade "Mødestedet 1985" og "Anno 1897".

Mellem disse 2 årstal ligger den historie, hvis hovedpunkter skal omtales her i 1997, idet både bygningen og det, den blev opført til at rumme, nemlig Bramming Efterskole, begge i år runder de 100 år.

Uden at kende den egentlige idémand eller -kvinde kan det slås fast, at det var byens overordentlige aktive borgerforening, der tog sig af sagen og fik gjort noget ved den.

Her bør indskydes, at nybyggerbyen Bramming, hvis eksistens først begyndte med tværbanens anlæggelse/åbning i 1874, og som i 1897 havde 8-900 indbyggere, just havde fået nævnte borgerforening stiftet i 1895, og dens aktive medlemmers tanke om at få etableret en efterskole, indgår i en enorm buket af aktiviteter.

Den 12. dec. 1896 nedsatte borgerforeningen et udvalg på 7 mænd, der skulle arbejde for og med sagen. Skolen skulle startes som et aktieselskab (dog tvivlsomt om det nogensinde har figureret i aktieselskabs-protokollen eller -registret). En af forberedelserne var i hvert fald at få folk til at tegne aktier. Man fik ret hurtigt tegnet aktier for ca. 12.000 kr. og således rustet kunne man allerede den 12. febr. 1897 holde den konstituerende generalforsamling.

På samme møde vedtog man selskabets love, og man etablerede kontrakt med lærerne J. Ravn, Ondløse Højskole, Mørkøv, og J. Bak, Dalbyneder Højskole, Havndal, ligesom der blev valgt besty-

relse og forretningsudvalg. Stationsforstander I. C. C. Randel, Bramming blev formand.

En uge senere er man i forhandling med ejeren af Kikkenborg Krogård, gæstgiver Guttorm Sørensen om en byggegrund – som han til sidst skænker til formålet!

Efter tilvejebringelse af både aktiekapital og byggegrund kan man lægge tegninger og konditioner frem til offentligt eftersyn hos formanden til den 25. maj, på hvilken dato licitationen også fandt sted – og så gik det stærkt.

Salen etableres

Den 4. juni er snedkermester H. Nielsen og tømrermester Morten Hansen i fuld gang med at opføre gymnastiksalen, og en måned senere meddeler pressen: "Salen er rejst, den har 8,5 alen (ca. 5,3 m) høje mure!"

Midt i juli er man også i fuld gang med selve hovedbygningen. Den 9. juli nedlagde stationsforstander Randel grundstenen til denne bygning, og i en af bygningens hjørnepiller blev der indmuret en flaske med tidens mønter samt et dokument om skolens tilblivelse.

I dette dokument står der måske noget om, hvem der fik ideen? Hen på sommeren opfordrer bestyrelsen i en annonce til "at aktiebeløb bedes indbetalt i Bramming og Omegns Bank" (samme bank var netop etableret denne sommer – også af borgerforeningen!).

I begyndelsen af august annoncerer bestyrelsen om at "Bramming Efterskole vil åbne den 3. nov. for elever af begge køn", og den 10. september afleverer håndværkerne den nyopførte skolebygning til byggeudvalget. I pressen beskrives den netop fuldførte gymnastiksal: "Væggene er malede som et plankeværk, over hvilket der snor sig efeu-ranker med blå himmel som baggrund".

I høj septembersol og en flagsmykket by og med 5-600 gæster indvies Bramming Efterskole tirsdag den 28. september 1897. Foruden skolens 2 forstandere taler højskoleforstander Kristensen-Randers, Ollerup Højskole og pastor Høimark, Gårslev, og til slut er der spisning i salen.

Skolens struktur var denne, at den foruden at være en alminde-

lig efterskole, desuden skulle rumme en præliminærafdeling samt en teknisk skole, som Bramming Håndværkerforening stod for. Midt i oktober var der anmeldt 5 elever til det 2-årige præliminærkursus, men man håbede på at få 10 elever.

I begyndelsen af november holdt selskabet generalforsamling, på hvilken man især drøftede etablering af også en børneskole (privatskole/betalingsskole), 30 stemte for en sådan, 3 imod og 4 blanke stemmesedler. Den blev da også en realitet senere hen.

Økonomien halter

Skolen fik en lidt brydsom start. I begyndelsen var der for få elever, så økonomien haltede, og man måtte skride til optagelse af lån på forskellig vis – med den samlede bestyrelse som kautionister.

De 2 forstandere Ravn og Bak forlod skolen, og i 1904, da J. N. Brande kom til som ny forstander, slipper man af med de økonomiske forpligtelser, idet skolen afstås til ham, og derefter er skolen forstanderens ejendom frem til 1940, da Bramming Håndværkerforening købte komplekset.

Nævnte år var K. C. Damm ejer men gik fallit og rejste i al stilhed. Skolen gik på tvangsauktion og lå stille en kort tid som efterskole, indtil Bramming Håndværkerforening året efter købte komplekset af forsikringsselskabet Nye Danske for 50.000 kr.

Foruden at drive teknisk skole heri udlejede foreningen en del af skolekomplekset til Marie og Thor Damgård, der i 1941 påny startede efterskole, og – efter en mindre pause som følge af besættelsesmagtens beslaglæggelse – kom skolen i normal gænge igen i vinteren 1945-46 med ca. 70 elever.

I 1949 tiltrådte Elin og Bertel Nielsen, i hvis periode skolen i 1956-57 overgik til at blive en selvejende institution, og skolevirksomheden fortsatte her til 1974, da institutionen Bramming Efterskole flyttedes uden for byen til de nyopførte og nuværende bygninger ved Gabelsvej.

Mødestedet formes

Ved skolens udflytning købte Bramming Kommune komplekset i

Skolegade, og endnu en gang startedes der en efterskole i bygningerne, idet den nydannede Sydvestjyllands Efterskole lejede sig ind her – efter en enorm indsats med renovering ved hjælp af frivillige kræfter – og startede sin virksomhed i 1975 og var her til udflytningen til Bramming Hovedgård i 1984.

I løbet af 1985 blev komplekset i Skolegade omdannet til det nuværende Mødestedet, som huser en mængde forskellige aktiviteter, et medborgerhus, som nu er et kulturelt og socialt centrum i byen.

Skolestrukturen

Der findes desværre kun få og beskedne oplysninger om dagligdagen i skolens første årtier, skriftlige kilder som f.eks. protokoller m.v. forekommer først fra 1941, men det ligger helt klart, at skolen skulle drives i grundtvigsk ånd.

Primært var skolen etableret som en såkaldt grænseskole – specielt med henblik på de unge fra landsdelen syd for Kongeåen, hvor grænsen var lagt i 1864. Især skulle de, der havde gået i tysksproget skole, lære det danske sprog og bibringes indtryk af dansk kultur. Og der kom mange. Undertiden illegalt. En kilde fortæller således, at 2 sønderjydske, unge mænd i vinteren 1917-18 sneg sig over grænsen – åen – i vand til op på livet og bad om optagelse – og blev optaget på skolen.

Andre kilder antyder, at i 1920'erne og 1930'erne betød de praktiske fag meget i skolens undervisning.

Som før nævnt etableredes der en børneskole (privatskole/betalingsskole), og den havde på et tidspunkt op mod 30 børn fordelt i 2 klasser. I præliminærafdelingen gik det stærkt op og ned med tilslutningen, men det vides med sikkerhed, at der flere gange, bl.a. i 1900 og 1918 drog elever af sted til Københavns Universitet for her at tage eksamen, idet efterskolen ikke havde eksamensret.

Af skolens fagtilbud kan nævnes følgende eksempel fra 1915-1923: Dansk, regning, historie, geografi, sundhedslære, sløjd og gymnastik.

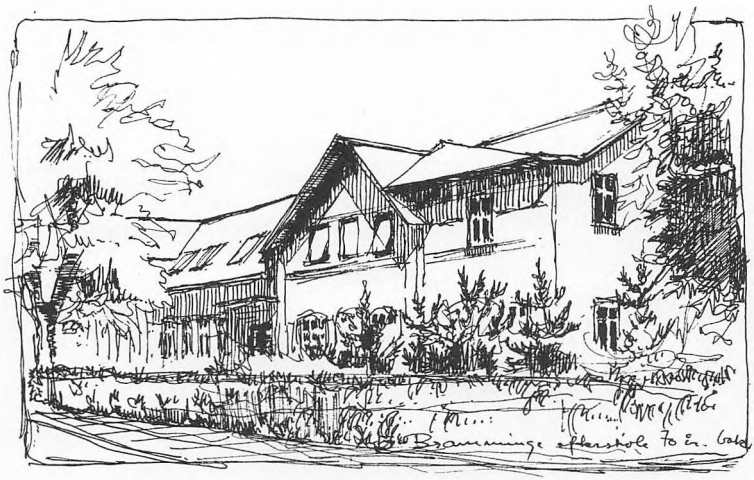
I 1912 var holdet på 100 elever.

Skolens sal blev meget brugt til foredrag med fremmede, indbudte talere, i øvrigt med god tilslutning fra byens og omegnens

beboere, og i årene omkring 1900 kom pastor Høimark, Gårslev, en søndag hver måned og holdt gudstjeneste i salen.

Af specielle begivenheder gennem årene kan nævnes, at der under 1. Verdenskrig blev indkvarteret ca. 150 russiske krigsfanger på efterskolen (alle flygtet fra tysk fangenskab til Danmark).

Oversigt over forstandere:
J. H. Ravn 1897-1904
J. N. Brande 1904-1915
Erling Agersnap 1915-1917
Valborg og Niels Hansen 1917-1923
H. A. Jensen 1923-1925
Kr. C. Damm 1925-1940
Thor Damgård 1941-1947
Marie Damgård og Bertel Nielsen 1947-1949
Elin og Bertel Nielsen 1949-1979
Inger-Lisbeth og Jørgen Engkebølle 1979-
(Thor Damgård døde, og hans kone Marie Damgård, førte med Bertel Nielsen som medforstander skolen videre til 1949).
Kilder: Arkivalier i Bramming Byhistoriske Arkiv.

Ved Bramming Efterskoles 70-års jubilæum i 1967 så bygningen således ud – og den er uændret i dag. Dog er bevoksningen foran den nu bortryddet.

Øverst: *Vikingeskibet Byrjargol på Fahl Kro museum er en kopi af det største af de 3 redningsbåde som var ombord på Gokstad-skibet i Norge. Båden ligger her i det såkaldte båd-naust.*

Nederst: *Jagthytterne på værnet falder i deres troskyldige simpelthed smukt ind i naturen som et kubistisk indslag, i de store linier.*

Foto: Preben Palle, Varde

Byrjargol

eller på nutidsdansk:

Rigtig god medvind!

Fahl Kro mellem Nymindegab og Bork havn er ikke blot en enestående smuk bygning, med sine tunge mure og høje stråtag en typisk repræsentant for de vestjydske gårdes sluttede og magtfulde harmoni.

Slægtskabet til egnens kvaderstenskirker er tydelig. - En kro, javel, førhen kendt som det sydligste samlingspunkt på "Drivvejen" fra det bakkede hedeland ved Dejbjerg hvor jernalderbønder og rakkere trak deres spor, og sluttende her i det flade marskland ved Bork, men nu også museum, et led i det Vestjyllands Økomuseum som Skjern-Egvad Museum her opbygget.

Her har ikke blot studedriverne kunnet søge ly og blive beværtet - hyppigt også beskænket! - allerede vikingerne fandt læ her for 1000 år siden.

Kroen fungerer da stadig, men det er de spændende aktiviteter der gør et besøg endnu mere udbytterigt, om man nu vil slå eget tovværk på reberbanen eller prøve sit håndelag ved husfliden, blandt meget andet fx. karvskæring, trædrejning og lysestøbning.

Og så er der altså "Byrjargol", det prægtige vikingeskib! Det er en åben båd på 2 x 10 m med plads til 6 voksne og 4 børn, og man kan få lov at lægge kræfter i årerne, for fartøjet er godkendt af Søfartsstyrelsen. Men man kan også nøjes med at glæde sig over dets vidunderligt smukt svungne linier, det strålende skibsbyggerhåndværk. Her er der naturligvis tale om en kopi, men udført med vikingetidens værktøj og teknik af museet i 1992.

Forbilledet er den største af de 3 mindre både der hørte til det store Gokstadskib på Bygdø i Norge, en seksæring kaldet, fordi båden roes med 6 årer.

Et lille skib i sammenligning med selve Gokstabskibet der er 24

m. langt og 5 m. bredt men udført med samme suveræne dygtighed. Man kan kun beundre vikingernes overlegenhed som skibsbyggere og søfarende når man står ved båden - og glæde sig over at museet på denne måde gør fortiden levende for en. - Vi er langt fra nøjsomme tiders støvede raritetskabinetter, for nutidens museumsfolk har med heldig hånd evnet at lade fortiden og vore forfædre træde frem for os. - Der er god grund til at ønske Fahl Kro Museum - rigtig god medvind!

En gammel vestjydsk dyrlæges liv og levned

Af dyrlæge C. F. Sørensen, Holsted

I oldtiden udøvedes dyrlægekunsten af lægfolk, især af hyrder, som i deres omgang med dyr høstede stor erfaring med behandling af mange forskellige sygdomme. Ned gennem middelalderen har dyrlægekunsten udviklet sig gennem en lang række fremragende forskere, men også gennem praktiske folk: På samme måde som praktiserende læger er udgået fra barberere, såkaldte feltskærere, så var de praktiserende dyrlægers nærmeste forløbere beslagsmede, der fik autorisation som kursmede.

Det kan være både morsomt og interessant at læse gamle håndbøger med gode råd om behandling af husdyrenes sygdomme – man kan beundre mange forfatteres ofte store skarpsindighed, men også ryste overbærende på hovedet over mange fantasifulde, men fejlagtige teorier og megen overtro.

I de sidste par menneskealdre er udviklingen indenfor veterinærvidenskaben gået med stormskridt – på linje med landvindingerne indenfor humanmedicinen. Tænk blot på opdagelsen af og den i dag nok overdrevne anvendelse af antibiotica og i de senere år den meget omdiskuterede, men perspektivrige genmanipulation.

Og i takt hermed har selve dyrlægegerningen skiftet karakter. Det kan stadigvæk være slidsomt at være praktiserende dyrlæge på landet, men intet i sammenligning med de daglige – og natlige – strabadser, der var vilkårene for 100 år siden.

Johs. V. Jensen har med digtet "Dyrlægens Minde" tegnet et smukt og levende billede af hans far, distriktsdyrlæge Hans Jensen, Farsø. I digtet har Johannes V. Jensen fået uendeligt mange fine detaljer med fra dyrlægens travle og brogede hverdag.

Det samme har afdøde dyrlæge C. F. Sørensen, Holsted, gjort i en levende, interessant og morsom artikel om hans navnkundige far,

distriktsdyrlæge Kristen Sørensen, Holsted. Artiklen har været offentliggjort i Dansk Veterinærhistorisk Årbog, hvorfra jeg med tak til Dansk Veterinærhistorisk Samfund har fået lov at hente den.

Forfatteren, dyrlæge Carl Frederik Sørensen, praktiserede fra 1918 til 1964 i Holsted – de første 6 år i samarbejde med sin far, som han så meget op til, hvilket også tydeligt fremgår af nedenstående artikel.

Endelig kunne nævnes den engelske forfatter, James Herriot (pseudonym), som på en meget populær og engagerende måde har skrevet en lang række bestsellers om det spændende og ofte dramatiske liv som dyrlæge i Yorkshire for omkring 50 år siden. Og da episoderne blev filmatiserede og sendt på TV over en lang periode blev det over hele verden en enorm succes.

Som dyrlæge kan man nikke genkendende til hver eneste beretning i hans bøger, men det er jo kun de færreste forundt at eje fortællerens nådegave!

Henning Schnack Olsen, Varde

Den danske Dyrlægestand nyder almindelig Agtelse, og dette skyldes ikke mindst, at den forrige Generation af Dyrlæger gennem uegennyttigt og slidsomt Arbejde Dag og Nat har skabt Respekt og Taknemlighed i de Kredse, de kom i Berøring med.

En af de Dyrlæger, der saaledes har bidraget til Standens Anseelse, var Kristen Sørensen, Holsted. Samtidig med at han var en dygtig Dyrlæge og en varmhjertet og god Mand, var han desuden en original og særpræget Personlighed, og da en Type af hans Art vanskelig kan tænkes at fremstaa i Nutiden, kan det være paa sin Plads at mindes ham i veterinærhistorisk Aarbog i Hundredaaret for hans Fødsel.

I Byen Kjelst, Billum Sogn ved Enden af Ho Bugt, fødtes han d. 29. Juni 1843 som ældste Søn af Gaardejer Søren Christensen. Saa langt Slægten kan følges tilbage, har Gaarden været i Familiens Eje fra Far til Søn, og det havde været naturligt, at han var gaaet i sine Fædres Fodspor og blevet Landmand. Landvæsenet havde han dog ikke Lyst til, men derimod havde han Læselyst. Da han havde en god Forstand, blev han i Skolen benyttet som Hjælpelærer. Efter et Ophold paa Staby Højskole var han et Aars Tid

Lærer ved Janderup Højskole. I 1866 (23 Aar gl.) rejste han til København for at læse til Dyrlæge. Turen gik med Dagvogn fra Varde til Kolding, hvorfra han kom med Skib til Hovedstaden. Efter Præliminæreksamen indmeldte han sig paa Veterinærskolen og blev dimitteret 1871 med 1. Karakter.

Studietiden var dengang kun 3-3½ Aar, og en stor Del af Tiden blev tilbragt i Smedien. Det krævedes, at Dyrlægerne skulde være i Stand til at smede Sko og beslaa Heste, en Overlevering fra den Tid, da det var Beslagsmede, der blev foretrukket til uddannelse paa Veterinærskolen. For de unge Dyrlæger var denne Smedeundervisning ikke altid vellidt, hvilket ogsaa fremgaar af Professor B. Bangs Selvbiografi. Far fik kun tg i Beslag, og denne Karakter ærgrede ham hele Livet.

Der stilledes iøvrigt ikke saa store Krav ved Eksamen som i Nutiden, og der krævedes ikke nogen Minimumskarakter for at rykke op. Professor Stockfleth spurgte en Elev, der dummede sig, om, hvor mange Points han havde til 1. Del. Dertil svarede Eleven: "Ingen, de positive og negative Karakterer gik lige op."

Selv om det var Mænd som Kirurgen Stockfleth, Anatomen Bendz, Klinikeren Bagge og andre dygtige Mænd, der virkede som Lærere, var Undervisningen dengang paa mange Punkter lidet fyldestgørende, især da Bakteriologi og Antiseptik var fuldstændig ukendt; men Far fulgte efter Eksamen i 1871 med i Fagblade og deltog senere i et Kursus i Mikroskopi og Bakteriologi. Han dristede sig som Dyrlæge i Lag med vanskelige Operationer og blev en meget dygtig Operatør.

Efter at have praktiseret i nogle Aar i Hvidbjerg (Thyholm), Gjettrup (Vestervig) og Nr. Nebel søgte han i 1882 den ledige Stilling som Distriktsdyrlæge i Holsted. Denne Stilling, som tidligere havde været besat med Dyrlæge Grøn, der var eksamineret 1834, var ikke nogen Embedsstilling, men der blev fra Amt og Stat ydet et Tilskud for at skaffe Dyrlæger til tyndt befolkede Egne. Der fandtes da i Ribe Amt 7 Dyrlæger: J. A. R. Berg, Varde, V. Berg, Varde, J. Jørgensen, Rærup, N. K. Pedersen, Ribe, J. Ross, Vamdrup, P. Schmidt, Tistrup, og K. Sørensen, Holsted. Paa samme Omraade findes nu over 30 praktiserende Dyrlæger.

Selv om der paa den Tid var en Del Kvaksalvere og kloge

Mænd, var det dog et stort Omraade, de enkelte Dyrlæger maatte betjene. Befordringsmidler og Veje var daarlige, Telefon fandtes ikke. Besætningerne var smaa, og Dyrlægernes Indtægter var ikke store, saa de fleste maatte have et Bierhverv, enten ved Landbrug eller Smedie. Far købte en mindre Gaard, som han havde en halv Snes Aar, men da han ikke var nogen særlig god Landmand, og hans Praksis efterhaanden voksede, saa han aldrig var hjemme, afstod han Gaarden i 1893.

I 1884 blev han gift med Kathrine Sofie, f. Pedersen, som døde i 1914. Hun var ham en god Støtte og Medhjælp. Hun passede Medicintilberedningen og kunde ogsaa, naar det var umuligt at faa fat paa Far, tage ud paa Landet – f. Eks. ved Behandling af Kælvningsfeber. I Ægteskabet var 3 Sønner og 1 Datter.

Dyrlægegerning for et halvt Hundrede Aar siden og nu er vidt forskellige, og Nutidens unge Dyrlæger kan vanskeligt sætte sig ind i, hvor besværligt det var. For en lille Betaling maatte Dyrlægen fra Morgen til Aften færdes paa de daarlige Veje. Bortset fra Landevejene var de alle hullede og sandede. Dyrlægens Hest blev hurtigt afkørt, saa den kun kunde bevæge sig i Skridt eller Luntetrav, og helst vilde den ind i enhver Gaard, den kom forbi.

Et Billede af, hvor besværligt det undertiden kunde være af faa fat i en Dyrlæge, fandtes for et Par Aar siden i et Dagblad.

Et Juleminde

Ved Sammenkomster i Juletiden er mange og forskellige Emner blevet drøftet, mest vel nok det store Opgør, som vil være bestemmende for Europas Skæbne.

En anden Ting, der er blevet snakket om, er de besværlige Samfærdselsmidler for Tiden, og dette har givet mig Lyst til at fremdrage noget, som fandt Sted en af de første Juleaftener i dette Aarhundrede. Starup laa dengang ret afsides for saa mange Ting, bl.a. ogsaa hvad det angaar at faa fat i Læge eller Dyrlæge. Det var en Juleaften i mit Hjem, en Ko stillede an med at skulle kælve, og det viste sig snart, at dette ikke kunde klares uden en Dyrlæges Hjælp; men saa var Spørgsmaalet, hvor vi skulde henvende os. Vi havde mest benyttet den gamle Dyrlæge Sørensen i Holsted;

men han var allerede da en aldrende Mand (over 60), og vi bestemte os til at henvende os til Dyrlæge Hestbeck i Tistrup. Jeg begav mig paa Vej i den stille Julenat, men det værste var, at da jeg naaede til Dyrlægen, var han ikke rask og kunde ikke tage med. Han ynkede mig noget og foreslog mig at gaa til Varde, hvor der var 2 Dyrlæger. Dette skete, men der var ikke megen Begejstring for at køre den lange Tur til Starup, og da det allerede var blevet henad Morgenstunden, foreslog Dyrlæge Slivsgaard mig at vente til Toget gik sydpaa og saa tage til Holsted. Dyrlæge Sørensen naaede jeg inden han var staaet op, men han kom hurtigt i Tøjet. Da vi fik forspændt, gav han mig Tømmen, og Køreturen gik mod Starup. Jeg spurgte, om vi skulde efter Kebelsig. "Ja, ja, De skal blive ved, er De fundet herover, kan De vel ogsaa finde hjem igen." Han vidste ikke, at Turen var gaaet ad en Omvej.

Ved Aastrup Kro sagde Dyrlægen: "Her vil vi ind og have et Par Punche." Det blev Middag inden vi naaede Starup, men Dyrlægen fik snart Kalven parteret fra. Han forlangte kun 10 Kr. for Turen. "Men", sagde han, "jeg kommer maaske engang og vil have et Par Kyllinger, men jeg vil først se, hvordan det gaar med Koen." Jeg saa ikke tiere Dyrlæge Sørensen, men husker ham som en dygtig Dyrlæge og med sin Ejendommelighed en Mand med et godt og hjælpsomt Sind.

Vi har nu vænnet os til, at det sjældent drejer sig om Timer ved saadanne Lejligheder, og jeg undres over, at denne begivenhed ikke ligger længere tilbage.

For Far var Kørselen særlig besværlig. Han var ingen god Kusk, og hans Heste blev hurtigt trætte og egensindige. Han kunde ikke nænne at bruge Pisken, men det saa drabeligt ud, naar han kørte. Han hævede Armen højt op, som om han rigtigt vilde slaa til, men derefter sank den ganske langsomt ned igen. Mange Gange er han væltet og kørt løbsk, men altid sluppet godt fra det. For at lette Hesten anskaffede han sig en Cykle, men da han stadig væltede, gik han over til en Tricykle, som han brugte baade Vinter og Sommer. Ofte maatte han trække et Stykke Vej, og hans Tøj blev snavset til af det ene Baghjul, saa han kom til at se farlig ud. En Aften skulde han til Foldingbro (10 km), men Vejen var blevet pløjet op i

hele Længden. Han troede, der skulde komme et farbart Stykke Vej, men han maatte trække hele Vejen frem og tilbage og kom først hjem langt ud paa Natten.

Dette Træk viser hans Pligtopfyldenhed, der var en af hans bedste Karakteregenskaber. Han var til enhver Tid rede til at hjælpe uden at skaane sig selv og uden Tanke om, hvorvidt han fik Betaling derfor. Heldigvis havde han et Jernhelbred – hærdet som han var blevet ved at sidde paa aaben Vogn i al Slags Vejr. Overtøjet knappede han aldrig ordentlig om sig. Et alvorligt Anfald af Ischias tvang ham til en Tids Sengeleje, men alligevel tog han ud, naar der kom en Vogn og vilde have ham med, selv om han maatte kravle paa alle fire ned ad Trappen og hen ad Stenbroen til Vognen.

Far var en meget dygtig Dyrlæge og meget grundig i sine Undersøgelser. Hans Diagnoser var saa rigtige og nøjagtige som overhovedet gørligt. Han fulgte med i det nye, der kom frem, og navnlig studerede han Maanedsskrift for Dyrlæger grundigt. Var der Tale om et eller andet fagligt Emne, kunde han henvise til det og det Bind af Maanedsskriftet, hvor der var en Artikel om dette Emne.

Som Operatør var han kendt viden om, og han rejste over hele Ribe Amt for at foretage Klaphingsteoperationer. Som tidligere omtalt laa hans Uddannelse før den antiseptiske Tid, men han havde ved Selvstudium sat sig ind i de forskellige større Operationer, og de lykkedes godt for ham. Ligeledes var han dygtig til Fødselshjælp, og han forstod at bruge de ret primitive Instrumenter, samtidig med at han havde en mægtig Udholdenhed. Den nuværende Generation af Dyrlæger, der er opvokset med Thygesens geniale Embryotom, kan daarligt sætte sig ind i, hvor besværlige Parteringer kunde være.

Handelsattester var Far meget omhyggelig med. Før Voldgift blev indført, var Handelssager henvist til almindeligt Søgsmaal, og det kunde blive en kostbar og langvarig Historie at føre Proces i en Hestehandel. Var der svage Punkter i en Attest, skulde Sagførerne nok finde dem. Derfor gennemarbejdede Far sine Attester, til de var, som de skulde være, og derfor vidste Retten ogsaa, at de var rigtige og gode at dømme efter.

En stor Del af Dyrlægernes Vintertid gik med at rejse rundt og overvaage Arsenikvaskning. Far var uhyre pertentlig med dette

Arbejde. Han afmaalte personlig al Arsenikopløsning i et Maaleglas og passede, at det blev lige det nøjagtige Kvantum. Denne Pertentlighed stod i Forbindelse med, at der var sket et Giftmord paa Egnen, idet en Aftægtskone var blevet forgivet med Arsenik indbagt i Pandekager. Far var i skarpt Politiforhør, da man antog, at Mordersken havde faaet Arseniken hos ham, men det viste sig, at den var købt et andet Sted. Skrækken for at blive rodet ind i noget lignende gjorde senere Far meget forsigtig med Arsenik.

I Ting, der ikke angik hans Fag, var han meget upraktisk, og paa Grund af sin udstrakte Praksis blev han rastløs og utaalmodig. Sin Paaklædning lagde han ingen Vægt paa, og han var uhyre fordringsløs med alt, hvad der angik ham selv. Da det praktiske Gummitøj ikke fandtes, afførte han sig ved Fødselshjælp alt Tøj undtagen Benklæderne. Det fortælles, at han en Aften stod og arbejdede i en Stald ved en Fødsel. Pludselig gik Selerne i Stykker, og Bukserne gled ned. Konen, der var til Stede, udstødte et Skrig og holdt Hænderne for Øjnene, men Far var snarraadig og raabte til Manden: "Sluk Lygten!" Denne Beretning lyder lidt utrolig; han var ikke saa blufærdig. Som Regel foretog han Af- og Paaklædningen i Køkkenet, og det er tvivlsomt, om han har taget Notits af Konens Forskrækkelse. En Aften, da han var til en Hoppefødsel i Nærheden af sit Hjem, savnede han et Instrument, og som han gik og stod, begav han sig hjem efter det. Sene Aftenvandrere fik en Forskrækkelse ved at se en høj blodtilsmudset Skikkelse kun iført Benklæder, til de opdagede, at det kun var den gamle Dyrlæge.

Hans Taleform var meget ejendommelig. F. Eks. kunde en Forespørgsel om et sygt Dyr lyde: "Vil den æde noget?" raabt ud, derefter samme Sætning gentaget flere Gange i synkende Tonehøjde, endende i en Hvisken og af og til med et indskudt "siger jeg".

Undertiden dukker der op i Landets Blade en Fortælling om en gammel Dyrlæge, der sagde om en Ko: "Den dør, den dør, 3 Gange daglig siger jeg." Historien er for saa vidt rigtig nok; men det gik til paa den Maade, at samtidig med, at der var en Mand efter noget Medicin, ringede Telefonen, og en anden Kunde fortalte om en syg Ko. Manden der skulde have Medicinen, spurgte, hvor tit det kulde gives, og da Far svarede begge samtidig, kunde det jo nok lyde lidt underligt for Manden i Telefonen.

Kom Far kørende ind i en Gaard, lagde han Kørekappen i Vognen, Jakken i Køkkenet, Skindtrøjen i Stalden, mens han raabte: "Halløj, er der nogen hjemme." Dørene lod han staa aaben efter sig, hvor han kom frem.

Hans Ture var som Regel saa lange, at han ikke kunde naa hjem til Maaltiderne, men han kunde altid faa noget at spise ude. "Har De noget Mad", sagde han og gik hen og lettede paa Grydelaagene.

Selv om han var saa optaget af sit Arbejde, var han dog interesseret i Tidens Spørgsmaal og kunde tale med om mange Ting. Han læste meget, baade Fagbøger og Litteratur, og særligt var han interesseret i Historie. Politik beskæftigede han sig ikke meget med; han sluttede sig til Højre. Den forrige Verdenskrig fulgte han med stor Interesse, og han havde den store Glæde at opleve Sønderjyllands Genforening. Efter denne deltog han i den danske Dyrlægeforenings Møde i Sønderborg og aflagde et Besøg paa Dybbøl. Hans eneste Fornøjelse – ud over det aarlige Dyrlægemøde – var at gaa en Tur med Bøsse og Hund. I Jagttiden havde han altid Bøssen med i Vognen, saa han kunde tage en Tur ud over Markerne eller lade Hesten græsse i Vejgrøften, mens han gik efter en Flok Høns. Efter at jeg var blevet hans Medhjælper, fik han bedre Tid til Jagten og deltog i Plantagejagt, saa længe han levede. Hans Syn var usvækket, saa han kunde nok ramme Vildtet. Paa en af hans sidste Jagtture skød han en stor Raabuk, hvilket han var meget stolt over.

Han havde et meget tørt Lune, og undertiden skete det, at en, der ikke kendte ham, troede at kunne have ham til Bedste, men vedkommende fik en grundig Snert, der fik ham til at blive til Latter i Stedet for Far.

Han tilsaa en Dag en Ko i en Kro, hvor der netop var Begravelsesmiddag – Koen havde Yverbetændelse. Gæsterne skulde se, hvad der foregik, og een af dem forsøgte at være vittig paa Fars Bekostning. Far lod sig ikke mærke med noget, men stod ganske stille og malkede Koen ud, og tilfældigvis ramte han hele Tiden den vittige Mands sorte Begravelsesbukser.

For en Del Aar siden var der fra Landstationerne Eksport af levende Svin til Tyskland. Svinene skulde paa Afsendelsesstedet synes af den stedlige Dyrlæge, der fik 20 Øre pr. Stk. En af Han-

delsmændene vilde drille Far og sagde, at han vilde have P. Schmidt (en Kvaksalver) til at syne sine Grise, for denne vilde gøre det for 10 Øre. Dertil svarede Far: "Saa kan De lige saa godt sætte den ene Gris til at syne den anden, og saa sparer De Deres 10 Øre."

Den samme Handelsmand var iøvrigt ikke saa nøjeregnende. En Dag kørte han en flere Mil lang Tur for Far. Gaardmanden, hvor Far aflagde Besøg, spurgte, hvad det kostede. "Har De Penge, har De Penge?" Bonden tog sin Pung op, Far tog den fra ham, lukkede den op, vente den, og ud trillede 66 Øre. Dem strøg Far i Lommen. Da de kom hjem, spurgte Far Kusken, hvor meget han skulde have for Turen. "Ja, vi kan jo dele, saa bliver det 33 Øre til hver."

Far kunde godt sætte sig ind i en primitiv Tankegang, hvilket fremgaar af følgende lille Træk. Han var en Tur langt ude paa Heden paa en lille Ejendom, hvor der var 2 Køer, en rød og en broget. Ejeren var aldeles overbevist om, at de var forgjort, da de i den senere Tid havde tabt sig kendeligt. Dette mente Far var meget troligt. Han gik lidt rundt og kom ind i Bryggerset, hvor han fandt en stor, sort Gryde, og sagde saa til Manden: "Fyld denne Gryde tre Gange om Dagen med Rug. Kog det, gaa ind i Stalden og sig tre Gange: "Den røde og den brogede", og giv Køerne Rugen. Dette skal gøres hver Dag i 3 Uger." Kuren hjalp udmærket, da de tre Uger var gaaet, var Køerne i god Bedring.

For fremmede kunde Fars særprægede Væsen og Opførsel virke underligt, men de, der kendte ham, holdt meget af ham og havde ubegrænset Tillid til ham og lønnede ham med stor Trofasthed. Til Trods for, at der kom yngre Dyrlæger rundt omkring, havde han stadig en stor Kundekreds, og han maatte jævnligt ud paa Ture paa 15-20 km.

Befolkningens taknemlighed gav sig flere Gange Udtryk paa en meget smuk Maade. Da han havde været Dyrlæge i Holsted i 25 Aar, blev der ved en Festlighed overrakt ham et kunstnerisk udført Sølvbæger fyldt med Guldpenge og med Inskription: "15. Nov. 1882 - 15. Nov. 1907. Til Erindring fra Beboere i Holsted og omliggende Sogne." Samtidig medfulgte en kaligraferet Adresse med flere Hundrede Navne.

Ved hans 50 Aars Dyrlægejubilæum blev der ogsaa afholdt Fest med stor Tilslutning, og der blev overrakt en større Pengegave.

Han havde den Lykke ikke at skulle henleve sine sidste Dage i Uvirksomhed. Hans Død indtraf 6/5 1924 i den travle Foraarstid. Dagen før havde han kørt i Praksis hele Dagen. Om Morgenen havde han nogle Hjertesmerter og blev i Sengen. Ved Middagstid døde han stille.

Under ualmindelig stor Deltagelse blev han begravet fra Holsted Kirke. Folketingsmand, Lærer Søgaard udtalte bl.a.: "Alle vi, der her er samlet, vil sige Sørensen Tak for tro Tjenergerning, som nu er afsluttet. Vi kan sige, at han arbejdede med Trofasthed i hele sin lange Livsdag. Han tænkte ikke paa, hvad han fik for det, men vilde tjene de Mennesker, han var mellem. Gud har ogsaa Hjerte for Dyrenes Lidelser, hvorfor Sørensen ogsaa i sin Gerning tjente Gud. I Dyrlæge Sørensen mister vi en af vore bedste Mænd, en Personlighed, der har præget Byen og Omegnen, og til vor Tak skal føjes et Ære være Dyrlæge Sørensens Minde."

Ved Graven udtalte Formanden for Ribe Amts Dyrlægeforening, Overdyrlæge L. Hansen, Esbjerg: "Ikke alene blandt denne Egns Befolkning har Dyrlæge Sørensen gjort sin gode Gerning, men ogsaa Kollegerne i det gamle Land har høstet Gavn af hans gode Forstand, hvorfor vi staar i stor Taknemlighedsgæld til ham."

Aaret efter hans Død rejstes af Beboerne i Holsted og omliggende Sogne en stor Mindesten med et vellignende Relief, udført af Billedhuggeren Hansen Jacobsen.

Stenen staar i Holsted Plantage tæt ved Landevejen og skal til sene Tider minde om en Mand, der repræsenterede danske Dyrlæger paa en god Maade.

I Anledning af hans Hundredaarsdag mødte Bestyrelsen for Ribe Amts Dyrlægeforening og hans Venner blandt de ældre Dyrlæger. Der blev nedlagt Blomster paa hans Grav og ved Mindestenen, og Formanden for Ribe Amts Dyrlægeforening, Stadsdyrlæge Simon Nielsen, Ribe, samt Overdyrlæge Laurids Hansen, Esbjerg, udtalte smukke Mindeord.

Et syvmileskridt

Af Maren Hauberg Lorentzen, Rømø

1. del

I sammenhængen Vestjydske Fortællere, er jeg lidt af en hybrid: Født midt i Sønderjylland på Bovlund Nymark, boet 8 år på Als, 18 år i Vejle, og de seneste 7 år her på Rømø. Mit indlæg vil derfor tage udgangspunkt det sted hvor jeg er født, og også i den måde vi levede på - med en lige linie til vores tid, hvor der er en sygelig trang til at ændre alt, bare for at ændre det, uden tanke for senere konsekvenser, og uden føling med om mennesker har deres sjæl med og trives godt.

Min mor var fra "Østerkanten",. og havde en drøm om at blive lærerinde. Men som 19 årig mødte hun min far, "skulle" giftes, og befandt sig pludselig som husmandskone vestpå, på en ejendom hvor også svigerforældrene og to ugifte søstre boede. Det havde ikke været særlig rart, og ikke det hun havde forventet af at have eget hjem. Og hun mente hele sit liv, at hun havde fået sin ungdom ødelagt og forspildt sine chancer, og senere advarede hun os altid meget mod mændene. (Det hjalp selvfølgelig ikke): Ikke, at jeg tror hun aldrig var glad, for det var hun, men i deres hyppige diskussioner kom utilfredsheden altid op til overfladen. Hendes første datter blev så senere lærerinde, og det gav hende stor tilfredsstillelse.

Mine forældre var meget forskellige. Far var den udadvendte med politiske interesser både lokalt og på landsplan. Han var radikal (hvordan han så end bar sig ad med at leve med det), men det var de fleste husmænd. Han var i en periode i skolenævn og sogneråd. Det krævede han var meget hjemmefra, og der blev så des mere for min mor at lave. Hun måtte da også sommetider passe dyrene og det var hun ikke glad for. Hun var ikke fra et hjem

med dyr, og blev aldrig fortrolig med hverken køer eller heste, jeg tror endog hun var lidt bange for dem. Vi havde altid hund og katte, men de var aldrig inde, for hun mente de hørte hjemme i stald og lade, og der syntes jeg stadig, de må trives bedst.

Deres arbejde var delt op. Mors arbejde og hele liv var hjem og børn, have og høns, og så syede og strikkede hun meget til os. Det har nok været nødvendigt, og jeg er ikke i tvivl om, at hun var dygtig, og meget, meget nøjsom. Hun var hvad man kan kalde en "Hjemmets Kvinde", og det hun ønskede sig var et roligt hjemmeliv, hvor begge satte en ære i at alt var i orden, og at man kunne betale enhver sit. Men det ønske fik hun ikke opfyldt da fars interesser udenfor hjemmet tog megen tid - og penge. Hun delte ikke hans interesser og mente de kun skadede arbejde på ejendommen, og det var endnu en anstødssten til, at hun følte sig overset, og at hun ikke havde noget at sige. Far mente, det var nok når en tog sig af økonomien, og hun vidste derfor aldrig, hvor vidt de var. Det var nok reglen dengang at kun manden vidste noget om økonomi, men det havde hun været bedre til. Hun var kun med i marken i høsten og i roetiden, så det var nok en meget traditionel rolle som hun havde som husmandskone. Hun ville at hus og have skulle være i orden, og gårdspladsen skulle hakkes og rives hver lørdag og det var vores arbejde. (Dengang sprøjtede man ikke for ukrudt på en gårdsplads!)

Der var en del konkurrence mellem de der boede i dette lille samfund, og flere af dem kunne ikke sammen. Ikke fra gårdenes side, men husmændene imellem. Man skelede meget til, hvad de andre nu kunne tillade sig, og jeg ved at især efter krigen var der stor prestige i at erhverve sig nye ting, og jeg husker en episode min mor fortalte om: Nogen de kom en del sammen med ville gerne dominere lidt, og da der igen kunne købes håndklæder måtte det ikke gå upåagtet hen. De havde et dækketøjsskab med glasruder i, og konen havde fjernet alle kopper og tallerkener og lagt håndklæderne derind, så de kunne ydes fuld retfærdighed. Jeg syntes ikke tøj som sådan spillede den store rolle. Vi fik meget brugt tøj fra mors familie og kombineret med at hun også syede selv, var vi altid pæne. Det var vigtigt for hende. Vi havde skoletøj og søndagstøj, og i højtiderne blev der gjort ekstra ud af det. Pinse-

morgen var vi i fine kjoler og hvide sokker, og det kan jeg undre mig over i dag, for da vi boede langt ude skulle man da fare vild for at komme forbi hvor vi boede! Men jeg tror det alligevel har givet mig noget, for jeg gør selv meget ud af højtiderne. Dagene dengang var uhyre ens, og det har nok netop derfor været af betydning at markere højtiderne.

En ting vi som voksne har undret os over og moret os over var mors trang til at gemme tøj. Gamle gardiner og duge, sengetøj, og vores aflagte tøj. Alt blev gemt, og når vi spurgte hvorfor svarede hun, at der kunne komme en dag hvor enten hun eller vi kunne få brug for det. Hun havde jo oplevet under krigen, at selv den mindste stump kunne bruges. (Det tænker jeg altid på, når jeg ser dyrt og godt tøj smidt i en container).

Min far kørte i mange år mælk til mejeriet for at supplere indtægten, et altfor hårdt arbejde med de tunge spande da han kun var lille og spinkel. Turene tog ofte lang tid, da han undervejs på bestemte gårde, og også på skolen, stoppede op for at få en god diskussion om hvad der rørte sig i samfundet. Der fik han afløb for noget af sit behov for at snakke med andre men det gik ud over det derhjemme. Havde de haft samme interesse både ude og hjemme havde de haft en langt bedre tilværelse. Og hvis de havde haft et veldrevet landbrug, kunne deres økonomi også have tålt at min far var så meget ude, men han magtede åbenbart ikke at koordinere det, for det var ikke mors skyld, at det ikke kørte. Hun var glad for at arbejde, men opnåede ikke noget ved det. Som tiden gik blev hun mere og mere bitter, og hun sagde ofte, at livet på ejendommen med far havde ødelagt hendes livsglæde. Hun fik sit sidste barn, da hun var 42 år, så hun var bundet længe. Hvis det havde været i dag havde deres ægteskab været dømt til opløsning. Men alternativet dengang havde været at gå ud og arbejde for andre eller tage plads som husbestyrerinde, og det ville hun ikke. Hun ville ikke vise hvor dårligt det stod til, men bed det i sig. Ville ikke bede om at komme indendøre et fremmed sted for at kunne forsørge sig. Jeg må sige, jeg ikke ved hvordan enlige mødre klarede sig dengang udover de to nævnte muligheder. Da var der ikke så mange af dem. Hvilke midler de evt. kunne få fra det offentlige og hvem der skulle passe børnene? Mor var meget ærekær, og gik

Bork havn Sommeren 1997. *Foto: Preben Palle, Varde*

meget op i hvad "folk" ville sige, og var ikke alt som det burde være, skulle det holdes indenfor hjemmets fire vægge. Det var også hendes æresfølelse der hang som et flammesværd over vore hoveder, så jeg ved ikke hvad der ville være sket om en af os var kommet hjem med et "uægte" barn. (hvilket vi dog til al held undgik). Så ville vi få vores ungdom ødelagt, som hun havde fået det, og dappede fyren af, og vi ikke blev gift, så stod vi med skammen. Ikke så meget vores egen skam, men det ville være hendes skam. Det ville være en brist i hendes opdragelse af os, og det var aldrig far der advarede os. Mor mente børnene var hende, og faderen kun var en biperson (lige stik mod min opfattelse). Det blev jeg først helt klar over senere. Jeg havde en bekendt hvis forældre var skilt, og nu var hun i et dilemma i anledning af barnedåb: skulle hun invitere dem begge eller kun den ene, og i så fald hvem? Min mor forstod ikke problemet, og mente hun jo bare kunne invitere sin mor, og så måtte det være godt. Det viste hendes matriarkalske indstilling i forholdet til børnene, men dertil skal siges at vi tilbragte megen tid sammen med hende. Hun var der jo altid. De eneste perioder hun tog alene ud var om vinteren, når hun spillede dilettant. Det syntes mærkeligt, men måske kom hun da af med noget af det hun havde gemt i sig. Det var i husmandsforeningen, og hun blev nok også presset lidt til det af far. Det var altid far der cyklede til købmand, mor tog kun på indkøb, når der en enkelt gang skulle købes tøj. Der var ikke så mange penge til rådighed og mor havde aldrig penge, jeg er ikke engang sikker på hun ejede en pung.

Det lille samfund vi boede i var ikke verdens letteste at begå sig i, bl.a. fordi der var to "religioner". På gårdene boede grundtvigianerne. De var lidt mere end de der hørte til Folkekirken og havde deres egen kirke. Som naboer kunne de tale sammen og komme sammen til de traditionelle nabokomsammen, men mødtes de i forsamlingshuset var der uskrevne regler. Der blandede man sig ikke, man kendte sin plads. Og det gjaldt også for os unge til forsamlingshusballerne. Vi sad på hver sin side af dansegulvet, og det blev pr. definition aldrig krydset. Man bød op til dans ned ad egne rækker. Mange år senere mødtes jeg til en privat fest med en af sønnerne fra nabogården, og da jeg fortalte ham om min opfat-

telse af de unge fra gårdene dengang sagde han: "Var vi virkelig så slemme"? Grundtvigianerne havde det stemplet på sig, at de følte sig bedre end andre, og at det aldrig havde været Grundtvigs mening. Tværtimod. Når jeg tænker på det idag synes jeg folk var meget ens i adfærd, der var ikke de store individualister imellem, eller nogen der helt adskilte sig på en eller anden besynderlig måde. (Det er ellers så forfriskende). En enkelt undtagelse var vejmandens kone. Hun sad derhjemme hver dag og røg, og var syg. De havde ingen børn, og mor sagde altid at hun var syg fordi hun ikke havde noget at lave. Og det kan vi vist godt se sammenhængen i idag.

Det omtalte nabokomsammen hvor de fleste var med fandt sted en gang om året så vidt jeg husker. Mændene spillede kort i den ene stue - i den stue der kun blev brugt få gange årligt - og kvinderne sad i den anden stue og havde strikketøj med. Deres samtaleemner var om almindelige dagligdags ting, børn, have o.s.v., ofte "sæsonbetonet" om forårsrengøring og syltning, og hvem der først kunne præsentere nye kartofler.

I en periode havde mine forældre bestemt haft god økonomi, og byggede til og om. Ejendommen var oprindelig bygget sammen med stalden, kun med en dør imellem så der har garanteret været en umiskendelig lugt af komøg omkring os. Men det lugter man ikke, når man er midt i det. Vi havde kun pumpe i gården og også "spand" i gården, men den basale hygiejne kunne opretholdes. (Det var før salmonellaen og andre fæcale uhyrligheder var opfundet). Mange ting var jo uhyre enkle sammenlignet med idag. Nu bliver alt kørt igennem mediekværnen 27 gange, og hænger derfor i æteren som en pest. Tænk bare på de problemer vore madvarer er røget ind i fra jord til bord, selv om opbevaringsmulighederne er optimale. Jeg kan stadig se skinkerne for mig når de hang oppe under bjælkerne, og var der gået maddiker i dem, blev det angrebne stykke skåret fra, og resten fortæret med god appetit. Det kolosale fremskridt med køleskab og fryser er den største revolution i hjemmet, sammen med vaskemaskinen.

Vi var sjældent sammen med skolekammeraterne efter skoletid, for mor mente at vi måtte have nok i det, og vi havde også forpligtelser hjemme. (Det var et traditionelt husmandssted, hvor børne-

ne hjalp til. Idag hedder det jo "Dansk Familiebrug" så ordet "husmand" eksisterer reelt ikke længere, det smager lidt af fattigdom og nøjsomhed og passer ikke ind i tiden!) Desuden var vi jo en søskendeflok der kunne lege sammen. Det var kun voksne der spillede fodbold, håndhold og gik til gymnastik om aftenen, der var ikke sport for børn udover i skolen. Vi skulle tigge og bede hvis vi skulle besøge nogen, eller gerne ville have nogen med hjem. Mors store skræk var børnefødselsdagene hvor også børnene fra gårdene var med. Især de større børn. Hun må have følt de ringeagtede lidt, og snagede i hvad hun havde, og hvad hun stod for. Alle børnene på skolen var fra landet, men der var hartkornene til forskel.

Mine forældres forskellighed kom også til udtryk til foreningsfesterne. Min far ville have det sjovt, og fandt hurtigt sammen med andre der også gerne ville have det sjovt, og med en lille en under vesten. Min mor var meget asketisk, røg ikke og drak ikke, og når festen udartede sig og blev lidt frivol gik hun helt i baglås, så stemningen i hjemmet efter en fest var ofte isnede tavshed i flere dage. Den eneste rigtige måde at betegne mine forældres forhold på var, at de ikke passede sammen, og begge var kommet på den forkerte hylde. Min far var og blev aldrig landmand, og hvad skulle man ellers lave på landet? Deres diskussioner blev hyppigere og skarpere, og det føg med gensidige beskyldninger om at de hver især kunne være nået langt -. Det må være meget bittert, når det meste af ens liv er gået, og resten ikke kan ændres ret meget. Deres holdninger til bogstaveligt talt alt var fjernt fra hinanden. Men alt dette opdagede vi jo ikke som små, ingen tvivl om at vi havde det godt, og at vores forældre holdt meget af os.

2. del

Jeg har nu prøvet at ridse min baggrund op - i store træk. Det kan være svært at vurdere hvor meget af det der har skabt mine holdninger og livsfilosofi. Noget af det er også erhvervet undervejs. Selvfølgelig er man præget af sin barndom, og fryden ved duften af nyslået græs og kornhøstens atmosfære har aldrig forladt mig. Noget husker jeg meget tydeligt, mens andet er overladt til erindringen, det er mere fjernt, og har nok mere med følelser at gøre.

Jeg føler det, som var det mindst 100 år siden jeg var barn. Ikke alene er der sket utrolig meget, men det er også sket alt, alt for hurtigt. Meget er godt, men desværre har udviklingen på mange måder givet store problemer, og vi befinder os midt i en virkelighed mange ikke ønsker. Af gode ting er selvfølgelig boligforholdene - herunder specielt toiletforholdene - uddannelsesmulighederne og de lægelige fremskridt. Også arbejdsforholdene er lettere nu, der er ikke så meget slæb, trods det er arbejdsskader udbredt, mennesker er blevet meget svagere, og arbejdsmarkedet er fyldt med uro og problemer. Og de bogligt svage der før var plads til på landet, må i dag se sig henvist til menigsløse beskæftigelsesprojekter. Før var mange på landet nedslidte længe før de kunne holde op med at arbejde, hvor vi idag bliver fortalt at vi ikke er noget værd efter højst 60 år. Og vi bliver fortalt det så ofte, at de fleste efterhånden syntes, at når de er 60 år, så har de såmænd arbejdet længe nok.

Det største skred er kvindernes udarbejde og "frigørelse". Det har helt klart været en fordel for kvinderne, men for mange har det haft store omkostninger og ikke kun for dem selv. Det har totalt ændret både hjemmenes og samfundets struktur, og har også ændret parforholdene negativt til stor skade for børnene. Jeg kan selvfølgelig ikke gå ind for at man skal blive sammen for børnenes skyld, men alligevel synes jeg alt for mange går fra hinanden. Er man kommet i det forkerte ægteskab bliver man ikke i det og nåede man ikke at få en uddannelse kan det også nås, selv om man ikke længere er helt ung og har børn at tage vare på. Kvinder bestemmer også selv hvor mange børn de vil have og hvornår, og det kan så være både godt og dårligt. Der er en kolossal forskel fra dengang, men som så næsten gør det for let at gå. Penge er ikke længere problemet, da det offentlige går ind som forsørger. Men mit store spørgsmål er: Hvordan undgås det at det går ud over børnene? Og jeg er kommet til det resultat, at det ikke kan undgås. Enten har de kun en mor, eller også kun en far, eller også to der skændes. Og intet af det er ønskværdigt. Kærlighed skal plejes som en blomst, og hvor er det overskud henne, når der skal arbejdes mange timer for at få de materielle krav opfyldt? For en af udviklingens store knaster er efter min mening alle de ting vi

nødvendigvis må omgive os med idag. Det at have en masse materielle ting har jo vist, at det ikke gør mennesker lykkeligere. Tværtimod. Bare et enkelt eksempel er at se på hvad børn har, og foretager sig idag. Alle må da være ubeskriveligt lykkelige, men virkeligheden er en anden. Dyre møbler, TV, et hav af legetøj o.s.v. giver ikke tilfredsstillelse men skærper bare kravene. Noget jeg synes er et fænomen idag er at børn og unge er så lidt hjemme, og er de endelig hjemme har de kammerater med. De har optimale rammer hjemme, men trods det skal der være "Væresteder" til ganske almindelige begavede unge mennesker. (Måske har de været for meget hjemmefra som børn?) Burde de ikke selv kunne sørge for deres fritid? Det er blevet samfundets opgave at underholde børn og unge i fritiden. Overalt skal der i dag være "Faciliteter". Vi lever i et pengesamfund, hvor det er almindeligt, at det kun er det der koster penge der er noget ved. Og drejer det sig om tøj, kan børn og unge risikere at blive moppet hvis det ikke er det dyre mærketøj. Ikke mindst i sportens verden, for det ville være helt utænkeligt at kunne vinde bare det mindste lille landsbymesterskab i et par shorts fra Føtex til 19,85, eller billige sokker fra Jysk Sengetøjslager! Der må herske et helt normalt mindreværdskompleks i de hjem, der ikke magter at sige fra, og forklare børnene om det fuldstændigt unødvendige i det.

Jeg ved ikke hvordan mange af disse pengekrævede elementer i en families hverdag kan stoppes. Jo, jeg ved det godt, men det vil gå ud over prestigen for så vel børn som forældre. Stop det. Fra nu af lever vi her i huset efter meget enkle regler så vi kan trappe arbejdet ned og få mere tid til hinanden. Jeg beundrer de der står af, og det er som om tendensen går i den retning. Pendulet svinger over igen. Der er nogen der kan klare alt og få alt, men langt den største del kan ikke. Og det må de se i øjnene og indrette sig efter, istedet for at ødelægge det ene liv de har både for dem selv og deres børn.

Tiden har mange gode ting at byde på. Uddannelsesmulighederne er optimale, og unge har muligheder som aldrig før, og det kan derfor undre at der er så mange tabere, der koster samfundet en formue. Meget dårligdom er trods alt fulgt med den fagre nye verden. Det er ikke let at være forældre idag. Før var den største

bekymring at pigerne ikke kom galt afsted, og for drengenes vedkommende advarede man dem mod spiritussens farer. Det er kun bagateller nu. Der er langt alvorligere trusler som aids, stoffer og kriminalitet, så sådan har hver tid sin svøbe. Men det er mærkeligt at en opgangstid behøver føre så meget uvæsen med sig. Hvorfor? Hvorfor den meningsløse og tilfældige vold, som jeg er meget mere bange for end for en 3. verdenskrig.

Jeg føler der før mere var en accept af, at man hørte hjemme på et bestemt niveau i samfundet, og så stillede man sig tilfreds med det. I dag vil alle helst lige en tak længere op, takket være systemet der fortæller os, at vi alle er lige. Og alle vil gerne kunne tillade sig det samme, og det kan ikke lade sig gøre. Så kommer utilfredsheden og ligegyldigheden, istedet for kunne det være en udfordring at få det til at køre på sin egen måde. Prøve at være sin egen lykkes smed. Men alt har stive rammer og mange restriktioner idag - bl.a. arbejdsmarkedet, så det er ikke altid let at forsøge at gå enegang. Vi er for meget underlagt en styring, og det bliver værre endnu, hvis ikke vi laver modstand.

Landbruget - det stakkels landbrug - mon der stadig findes frie, glade bønder for hvem lærkens sang betyder noget? Det er nok noget af det der har undergået den største forandring, og ikke til det bedre. Aldrig har der været ofret så store summer på fødevareorganisationer, og så er virkeligheden at der i dag er dårlige produktionsforhold, og alt for mange diskussioner om vores fødevarer er gode nok. Vi bliver syge af maden, og på længere sigt kender ingen konsekvenserne af det vi spiser, og af de ting vi gør ved råvarerne. Landbruget forsvarer sig med at de skal være så effektive for at overleve, at det går ud over produktionen.Yderligere har vi truslen mod drikkevandet hængende over hovedet. Og mod miljøet som sådan. Så der mener jeg udviklingen har spillet fallit. Mit barndoms landbrug var måske nok primitivt, men det forurenede ikke, og der blev ikke manipuleret med produkterne. Der var ingen trusler i det. Så det hænger ikke sammen med, at der i dag er kloge og veluddannede folk der rådgiver landbruget. (Herunder politikernes bestemmelser med tydelig adresse til EU).

Af og til bliver der lavet analyser og statistikker over Danmarks fattige, og ifølge dem er der rigtig mange. Men hvornår er man

fattig? Vi var ikke fattige i min barndom, selv om vi set med nutidens briller ikke havde en brøkdel af de ting vi omgiver os med idag, og hvor mindst halvdelen er helt overflødigt for at have et godt liv. Der tales og forskes i livskvalitet og levestandard, mens mange af vore værdier synker i bund. Skulle der være tale om fattigdom må det da være af åndelig art. Eller er man fattig når man ikke har mærkevaretøj, udenlandsrejser og elektrisk tandbørste? Ligeså med velfærdet. Er velfærd for mig det samme som velfærd for dig? Har vi ikke hver vores individuelle syn på hvad der er bedst for os? Det er desværre det, det offentlige har sat sig som mål at bestemme for os. Vi lever i et støttesamfund, hvor det er mere naturligt at bede det sociale system om hjælp, istedet for selv at tage kampen op. Det at sætte en ære i at klare sig selv er ikke af værdi. Men det ville være værdifuldt at vende tilbage til.

Jeg mener vi på mange måder har fået et fuldstændigt uoverskueligt og kaotisk samfund, hvor vi hele tiden bliver bombarderet med noget vi skal tage stilling til, og de der ikke magter det driver med strømmen. Og vi skal også forstå at vælge fra, for hele denne mediesyge tid, kan godt give usikkerhed. Det er eksempelvis helt ude i hampen med alle de tv-kanaler som vi påståes at have brug for. Informationerne vælter ind over os fra alle kanter. Jeg elsker at hade fjernsynet, og mener det ofte er til mere skade end gavn, og at de fleste timer der tilbringes der er spildtimer af ens liv. I hvert tilfælde så længe vi kan rejse os fra stolen og foretage os noget andet.

Hvor er individualisterne? Hvor er de der kan se at vi kører i et farligt spor, og som føler det er en udfordring at gøre noget ved det? Udvikling kan ikke stoppes, siges der. Nej, men vi har lov at stoppe op og tænke os om, men det er ikke populært. Vi hører kun om vækst, fremgang, større forbrug.

Vi lever i et "bevaringsværdigt" land, hvor alle kunne have det godt, om det blev regeret lidt mere forstandigt. Men der er en sær prioritering. Alt skal handle om penge og forbrug. Menneskenes velbefindende kommer i 2. række, trods helt klare tal fortæller, at langtfra alle trives. Derfor må vi tage mere vare på os selv og smide støttekorsettet.Det er nødvendigt for alle, at der er tid til at gå en tur, mærke verden og indånde naturens dufte, mens man filo-

soferer over tingene. Tid til at falde i staver. Vi påvirkes af det der kommer udefra, men det vi skal leve med og på skal vi finde i os selv.

Den moderne tid har givet mig meget - trods alt. En god bolig, uddannelse efter jeg var 30 år, kørekort, arbejde, egen bankkonto, og mulighed for at læse HF om aftenen efter børnene var voksne. Kvinder har aldersmæssigt fået mange år forærende i levemåde. Så tiden tillader mig at klæde mig som jeg vil. Og hvem kan føle alderen, når man kan suse derudad på en lilla cykel?

Jeg elsker den brogede verden
trods al dens nød og strid
for mig er jorden skøn endnu
som i patriakernes tid.

De snakker, som om den er gammel
Af synd og sorger mæt.
O, nej, den flyver endnu i dans
om solen så ung og let.
H. V. Kålund

Stormflod

Af Carl Emil Lauridsen, Varde

På Havnepladsen i Varde står en stormflodssøjle, der markerer stormflodshøjden i vor tid. Bemærkelsesværdig er det, at de tre af de fire datoer for stormfloderne er indenfor det samme døgn i de forskellige år, nemlig den 24. nov. 1928, den 23. nov. 1938 og den 24. nov. 1981. I 1962 var det den 17. feb. og i 1990 den 26. jan.

Disse stormfloder anrettede store skader på såvel markerne som bygningerne. I 1928 gik vandet så højt op, at der fra broen ved Toldboden og op til Missionshotellet, det er i dag restaurant Italia, var et stort hav, her blev der indsat hestevogne til at færge folk igennem vandmasserne. Dette måtte høre op, da folk ikke kunne stå tørskoet oppe på vognene. Den eneste mulighed for at komme fra den ene bydel til den anden, var toget fra Statsbanestationen til Vestbanegården, og det var gratis den dag.

Stormfloden i 1938 kom meget pludselig tidligt om morgenen, og der stod mange biler på Enghavevej. Falck kunne ikke komme igennem med deres kranvogn. Jeg blev ringet op og bedt om at komme med en hest ned på Enghavevej, og med hesten slæbe bilerne op til Arnbjerghus, der ligger ret højt. Mange biler fik vi op på det tørre, men da vandet steg så højt, at Falck-manden ikke kunne sidde på sædet i bilerne på grund af vandstanden, måtte vi standse og nogle af bilerne måtte efterlades i vandmasserne.

Vandstanden i 1962 og 1981 var også meget høj, hvilket gik ud over nogle drivhuse i Brogade og husene på Enghavevej.

Stormfloden i 1990 var meget voldsom, navnlig gik det ud over Åvej og Vestervænge. Ved den sidste ejendom på Vestervænge kom der pludselig en mægtig bølge, der gik lige igennem det store vinduesparti i stuen. De to ældre mennesker, der boede i ejendommen, flygtede ud i køkkenet, hvor de kravlede op på køkkenbordet. Herfra blev de reddet ud af vinduet af Falck, der sejlede dem væk i en båd. For at afhjælpe den værste nød efter katastrofen,

bevilgede Varde Lions Club et beløb til de mest hårdtramte ved Vestervænge og Enghavevej.

Dette havde den lille lokale radio i Børkop ved Fredericia hørt om, og de foretog en indsamling blandt lytterne, og henvendte sig til Lions Club Varde, om de ville formidle det indsamlede beløb kr. 100.000,- til de skadelidte. Beløbet blev uddelt, men dagen efter kom en husejer og sagde: "Min nabo har haft meget større skader end jeg, vil I overdrage mit beløb til ham" – det kan man kalde en god nabo.

Der er nu bygget et dige omkring Nordentoftvej, Enghavevej og Storegade, således at en stormflodskatastrofe her kan undgås. Desværre mangler der et dige ved Vestervænge, så faren for stormflod er stadig tilstede her.

Storegade i Varde 1928.

Indholdsfortegnelse:

Forord 7

Poul Thaarup - Forstmand og naturforvalter 9
Palle Uhd Jepsen

Min bedstemors tro og overtro 29
P. Møller Hundebøll

Hjertingkanen 36
Lone Wiil

C.B.-Korpset i Varde 1940-45 39
Carl Emil Lauridsen

Holme Å 43
Lis Møller Hundebøll

Blomster fortæller 73
Poul Egedal Bennedsen

Operationen 79
Hans-Jørgen Eriksen

Glimt fra et vognmandsliv 100
Carl Emil Lauridsen

En skole og et hus runder de 100 år 105
Olaf Bak

Byrjargol - Vikingebåden i Fahl Kro Museum 111

En gammel vestjydsk dyrlæges liv og levned 113
C. F. Sørensen

Et syvmileskridt 123
Maren Hauberg Lorentzen, Manø

Stormflod 135
Carl Emil Lauridsen

ISBN 87-984273-5-0

